

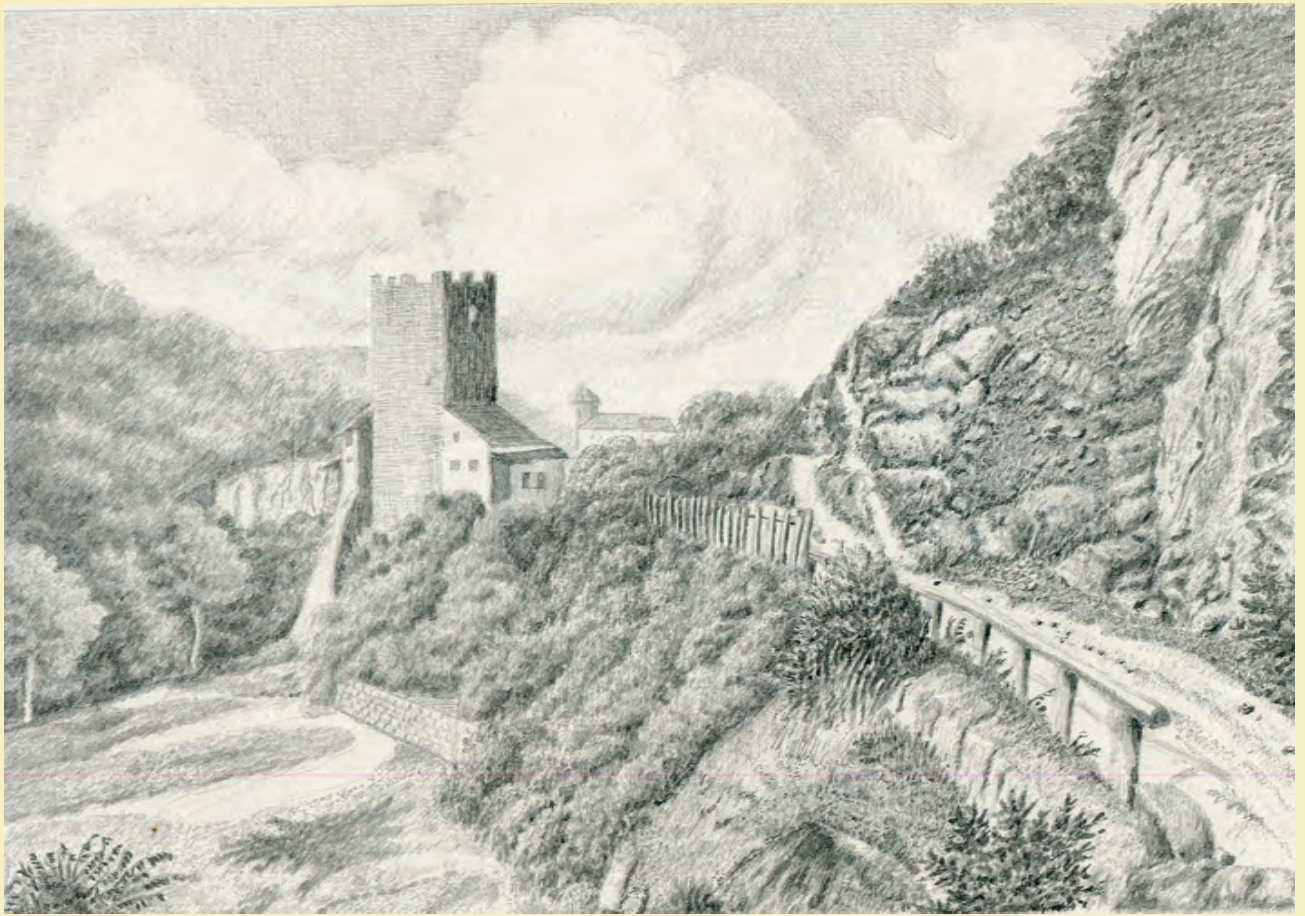
CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- Gánóczy Mária: Gánóczy nagyapánk utolsó napja
- Reisz T. Csaba: Emlékezés Gánóczy Sándor kataszteri főmérnökre halálának 80. évfordulója alkalmából
- Gánóczy Sándor ceruza- és tollrajzai (válogatás)
- Gánóczy Sándor: Kutyahistóriák (Életemből), I–III. (1933)

- Török Enikő: Elekes Ferenc – katona, térképrajzoló, litográfus és mérnök
- Schmidt Anikó: Eredmények és elmaradások. A kataszteri munkálatok ügye az 1892–1897. évi országgyűlésen
- Filep Antal: Rokonsági alapú településszerveződés feltárása. A Győr vármegyei Rábcakapi 1857. évi felmérése alapján

■ Váracska, 1937, Gánóczy Sándor hátlapi feljegyzése: „nem kész, nyilván nem is tudom befejezni, utolsó” (fent). Köves patak fenyőkkel (lent). L. ehhez Gánóczy Sándor ceruza- és tollrajzait, valamint a róla szóló megemlékezéseket

■ ■ ■ GÁNÓCZY SÁNDOR EMLÉKEZETE

Az ötödik évfolyamot záró 4. számban Gánóczy Sándor halálának 80. évfordulóján a kataszteri mérnök, felmérési felügyelő, a dualizmus kori pozsonyi kataszteri térképtár utolsó vezetője sokoldalú egyéniségére emlékezünk, bemutatva szépírói és művészi tevékenységét is.

A kataszteri felmérési szervezetben dolgozó különféle életutak egy újabb példáját tárja elénk az erdélyi Elekes Ferenc karriertörténete. Megismerhetjük, hogy az országgyűlés az 1892–1897. évi parlamenti ciklusban mikor és miként foglalkozott a kataszteri felmérés ügyével. Rábcakapi lakosai a családi kapcsolatok alapján telepedtek meg a faluban és eszerint folyt a gazdálkodás, ennek bizonyítása a kataszteri felmérés során készített dokumentumok alapos vizsgálata alapján volt lehetséges.

E számunk a karácsonyi készülődés idején jelenik meg, ezért ezúton kíván a szerkesztőség kellemes és nyugalmas ünnepeket, valamint boldog új esztendőt, amikor már a hatodik évfolyam újabb számaival jelentkezünk!

■ ■ ■ TARTALOM

Gánóczy Mária: Gánóczy nagyapánk utolsó napja.....	3
Reisz T. Csaba: Emlékezés Gánóczy Sándor kataszteri főmérnökre halálának 80. évfordulója alkalmából.....	5
Gánóczy Sándor ceruza- és tollrajzai (válogatás).....	8
Gánóczy Sándor: Kutyahistóriák (Életemből), I–III. (1933).....	21
Török Enikő: Elekes Ferenc – katona, térképrajzoló, litográfus és mérnök.....	36
Schmidt Anikó: Eredmények és elmaradások. A kataszteri munkálatok ügye az 1892–1897. évi országgyűlésen.....	44
Filep Antal: Rokonsági alapú településszerveződés feltárása. A Győr vármegyei Rábcakapi 1857. évi felmérése alapján.....	55

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ V. évfolyam, 4. szám

A címlapon: Gánóczy Sándor kataszteri mérnök 1890-ben (Mai és társa felvétele, magántulajdon), az angol nyelvű összefoglalóban ugyanő 1912-ben (magántulajdon)

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarpapok.hu)

■ Felelős kiadó: dr. Béres András ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarpapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Dr. Béres András (HOI), dr. Szinay Attila (Agrárminisztérium), dr. Váczy Attila (Nemzeti Kataszteri Program Nonprofit Kht.), Varga Felicián (Budapest Főváros Kormányhivatala, Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály /BFKH FTFF/).

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pászti László (Országos Széchényi Könyvtár), Varga Felicián (BFKH FTFF) ■ Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás.

■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft., 2900 Komárom, Igmándi út 1.

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 2800 Ft, számonként 750 Ft.

Támogató: Agrárminisztérium, Nemzeti Kataszteri Program Nonprofit Kft.

ISSN 2064-5805

SUMMARY

GÁNÓCZY, Mária: Last day of our Gánóczy Grandpa

ganoczymaria@gmail.com

See the summary at Gánóczy, Sándor's articles.

REISZ T., Csaba: Remembrance of Sándor Gánóczy, Senior Cadastral Engineer on the 80th Anniversary of his Passing

reisz.t.csaba@mnl.gov.hu

See the summary at Gánóczy, Sándor's articles.

Pencil and pen drawings of Sándor GÁNÓCZY (selection)

GÁNÓCZY, Sándor: Canine Stories (My Life), I–III. (1933)

Sándor Gánóczy (1861–1938) had stepped on each peg of the ladder of cadastral survey officers for his 43 years of service. He began his work as a clerk per diem in 1882, he was the leader of the Map Archives in Pozsony between 1908 and 1919, and retired only in 1925 because even the Czechoslovak state needed his expertise. On the occasion of the 80th anniversary of his passing, his grandchild and his late colleagues commemorate his achievements. His unpublished biographical essays, subtle drawings and photos have brought about reminiscences of his versatile character.

TÖRÖK, Enikő: Ferenc Elekes – the Soldier, Cartographer, Lithographer and Engineer

torok.eniko@mnl.gov.hu

Ferenc Elekes, known of his two globes and his role in the War of Independence, applied for the position of a cadastral engineer in Transylvania in 1851, with previous map preparation and engraving experiences. András Mersich, Senior Cadastral Engineer was dissatisfied with his work, and thus he was dismissed by the end of 1855. He then worked as a private engineer. Between 1866 and 1878 he was employed by the State Architectural Office and retired as an assistant engineer.

SCHMIDT, ANIKÓ: Results and Defaults. Cadastral Issues in the Parliament in 1892–1897

schmidt.aniko@mnl.gov.hu

The cadastral clear income of the various types of taxation, as well as the determination of the taxation of land tax as one of the pillars of the tax system, had been repeatedly questioned by opposition representatives in that parliamentary cycle. The criticisms concerned in particular the reconsideration of certain areas and the alleged injustice of re-classing. The significance of the land register is shown by the fact that the Law (Act 1892:XXIX) creating compliance between the land registry and the cadastres had to be considered when deciding about the costs to be paid for the dredging companies, the establishment of teachers' salaries and pensions or the destruction of the grape vine caused by Grape Phylloxera. The most important law of the Parliament concerning cadastral surveys (Act 1892:XXIV) stated that the reconstruction of Transylvanian land consolidation should be brought in line with the permanent cadastre, and state aid was also provided for the costs incurred.

FILEP, Antal: Exploration of the Settlement Formation upon Family Ties. Based on the Survey of Rábcakapi in County Győr in 1857

filepantal@hotmail.com

Cadastral surveyors found 52 dwellings in Rábcakapi (County Győr) in 1857. There were 300 Evangelical and 30 Catholics living in the village. The settlement is located along a road. The microclimate of the settlement required the construction of large barns to store hay. It turned out that the related families settled next to each other, forming an adjacent group. The wine yards in the outskirts of the village were distributed based on the order of the plots inside the settlement. It was motivated by the work encouragement the relatives offered to each other.

GÁNÓCZY MÁRIA

Gánóczy nagyapánk utolsó napja 80 évvel ezelőtt történt

Mi hárman, unokák, Biki, Józsi meg én – békésen ültünk a szaletliben nagypapával. Ő újságot olvasott, kockás papucsából kidegadt lábait egy felfordított sámlin nyugtatta. Egyszerre csak kihullott az újság a kezéből, egy tompa nyögést hallottunk, a szívéhez kapott és lecsúszott a padról. Sírva rohantam a házba, buzgón imádkoztam, míg 9 éves Biki öcsém azonnal orvosért rohant a faluba! A jó Lampl doktor bácsi azonban már nem tudott mit tenni.

1926-ig nagyszüleink Pozsonyban a Mihály kapu fölötti Régi Országház óriás termében laktak, a 19. század ízlésével berendezett pazar lakásukban. Mostanában elgondolom, hogy az én szerény modorú, de nagy tudású és fáradhatatlan nagyapámat életében anyagilag is mennyire megbecsülhették, ha családjának komoly jólétet tudott biztosítani. Jártak Nubi fiúkkal (szintén Sándor) üdülni Fiumébe, Karlsbadba, a Monarchia egyéb divatos helyeire, de nagyapa fotóin inkább tájak, ligetek, patakok, régi paraszti faházak, sovány tehének vagy mezítlásas gyerekek szerepelnek.

Miután a „csehek” nyugdíjazták Gánóczy Sándort, Rössler Mária nagymamámmal együtt 1926-ban költöztek Pozsonypüspökibe. Itt Tyukoss szunyogdi tanító úr házát bérelték (egymás között a tanító urat csak „Kis Kandúr”-nak hívták).

Szüleinkkel és Sándor (Biki) meg Józsi testvéremmel minden nyáron hajóval utaztunk „fel” a Dunán Pozsonyig. Nagyszüleink ekkor már idősek voltak és már Püspökin éltek. Akkoriban Püspöki még színmagyar falu volt. Az emberek, az utcanevek, az Árpád-kori templomban tartott misék nyelve mind magyar volt. Csak ez a „cseheknek” nem tetszett, ezért uralkodott el a félelem, nehogy valaki magyarul szólaljon meg.

■ Gánóczy Sándor 1897-ben. Barátja, Jankovich László tusrajza

■ Gánóczy Sándor felesége, Rössler Mária, a szép bagoly (la bella civetta). Jankovich László tusrajza

■ Gánóczy Sándor unokái, Mária és József társaságában, 1938-ban a szaleitliben

Így nagyapám is, aki mindig haladt a technikai fejlődéssel, mikor beszerzett egy kis fekete rádiót, ha magyar adást hallgatott rajta – és mindig azt hallgatott –, becsukta az ablakot, vagy fülhallgatót tett föl, nehogy megbüntessék.

Fiatalkora nagy álma – hogy tanár lehessen – nem valósult meg. Minket azonban leültetett a kisszékre, térképet tett elénk és iskolát játszott velünk. Szerette átadni a tudását. Ő tanított meg sakkozni is. A szép nyári napokon sétálni vitt bennünket a homokos Vasút utcán végig, míg kiértünk a földekre, ott várt

már ránk a „Bölcsesség fája”, amely alatt nagy életigazságokra oktatót bennünket, amit mi rögtön elfelejtettünk. Azt azonban nem, hogy mezítláb küldött a tarlóra, hogy edződjünk!

Gondosan ápolt kiskertjében foglalkoztatta Sándor öcsémet. Megtanította ásni, ültetni, kapálni, gyomlálni. Rózsáit azonban maga metszette, oltotta. Azóta is keresem annak a sárga tearózsának az illatát, amely ott díszlett a ház előtt. A gyümölcsöseben koranyáron zamatos eper termett, később rengeteg sárgabarack.

A későbbi években gyakran találtuk őt rajzai fölé hajolva, jobbik szemébe egy fekete cilinderalakú kis lupe volt szorítva, az asztalon kis porcelántégelyben kevés víz a kínai dörzs-tus számára.

1936-ban bizottság jött ki a házhoz és elrendelte, hogy „légóhomokot” kell tartani az udvaron. Megmozdult a világ. 1938 novemberében a Felvidék egy része – benne Pozsony is – ideiglenesen visszakerült Magyarországhoz. Csak még egy kicsit – három hónapot – kellett volna várnia nagyapámnak... Milyen boldog lett volna!

REISZ T. CSABA

Emlékezés Gánóczy Sándor kataszteri főmérnökre halálának 80. évfordulója alkalmából

80 évvel ezelőtt, 1938. augusztus 9-én életének 77. évében hunyt el Gánóczy Sándor, a magyar kataszteri felmérés egyik szerény, de munkáját kitűnően – és hazafisággal – végző tisztviselője. A kerek évforduló alkalmat teremt arra, hogy alakját személyiségének sokoldalúságával idézzük fel, ezért bemutatjuk szépirodalmi és képzőművészeti tevékenységét. Gánóczy alapos életrajzát a *Catastrum* már korábban közreadta, a családi háttér és a szakmai életút felidézése a korábbi kutatások eredményein alapul.¹

Családi háttér

A református Gánóczy család Abaújszántón élt a 18. században. Gánóczy János és Bütösi (Oláh) Erzsébet házasságában öt gyermek született, de csak ketten éltek meg a felnőttkort. Egyikük, az 1804-ben született János Szabó Katalint vette feleségül, gyermekeik voltak János (1830–1874) és Erzsébet.

A legifjabb Gánóczy János 1860 őszén feleségül vette az erősen katolikus, gnézdai szász Themagh Johannát, házasságukban három fiúgyermek született, legidősebbjük volt Gyula Sándor (1861. szeptember 10.). Az apa Kassa városi szeszellenőr volt, és mint ilyen a város szélén a Kálvária utca 13. számú vámházban lakott a családjával.

Gánóczy Sándor 1898-ban házasodott össze a szudétanémet gyökerű Rössler Máriával (1871–1945), aki Rössler Pál háromszögelő mérnök húga volt. Egyetlen gyermekük, János Antal Sándor (1900–1977) Tardos Krenner Viktor festőművész lányát, Krenner Amáliát

(1898–1974) vette feleségül, és házasságukban három, ma is élő gyermek született: Mária (*1927), Sándor (*1928) és József (*1936). Gánóczy 1925-ben nyugállományba vonult és Pozsonypüspökiben bérelt házat, ahol élete végéig élt, ezen a településen helyezték végső nyugalomra.²

Kataszteri pályafutás

Az ifjú Sándor a kassai főreáltanodában végezte középiskolai tanulmányait, 1879-ben érettségizett. A következő tanévben a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi ka-

1 REISZ T. CSABA: Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete. *Catastrum*, 2. (2015) 2:38–49. (= REISZ, 2015), ebben a korábbi szakirodalommal.

2 GÁNÓCZY JÓZSEF: Gánóczy Sándor síremléke Pozsonypüspökiben. *Catastrum*, 3. (2016) 2:60–64.

rán tanult rendkívüli hallgatóként, de gyenge fizikumja miatt tanulmányait abbahagyta és ugyanez okból katonának sem vitték el. A családi emlékezet szerint az egyetemen Alexander Bernát előadását is hallgatta, aki őt kitűnőnek és nagyon szorgalmasnak minősítette a már sajnos elveszett leckekönyvében. Sándor hazaköltözött édesanyjához Kassára és munkába állt, előbb a pénzügyigazgatóságnál, majd a távírdaigazgatóságnál volt napidíjas, később egy közjegyző mellett dolgozott, és közben kitartóan keresett valami tartósabb egzisztenciát jelentő foglalkozást.

Gánóczy kataszteri karrierje 1882. március 30-án kezdődött, ekkor lett ideiglenes műszaki díjnok az egri 1. felmérési felügyelőségen. Szépen haladt előre a ranglétrán, 1883. március 29-től felmérési növendékként véglegesítették, még aznap letette hivatali esküjét, és ez időtől

fogva a kataszteri felmérés tisztviselői karába tartozott. 1886. május 1-jétől mérnöksegéd, 1889. május 1-jétől segédmérnök volt, és egészen 1894. július 31-ig dolgozott az 1. felmérési felügyelőség kötelékében, ekkor mérnökként áthelyezték a 2. felmérési felügyelőséghez Szatmárba.

A mérnököt kilenc hónap múltán – egyelőre csak ideiglenesen – a Pénzügyminisztériumba Budapestre vezényelték, majd 1897 tavaszán ténylegesen is oda helyezték át a kataszteri ügyosztályra, ahol mérnökként, főmérnökként, majd felmérési felügyelőként dolgozott, összesen majdnem 12 éven át.

Gánóczy szakmai pályafutásának utolsó állomáshelye a pozsonyi kataszteri térképtár volt, ahol 1908 októberétől – a Trianont követő impériumváltás idején elszünetelt rövid távollétet leszámítva – 1925-ig dolgozott.

Szakmai tevékenységének jelentős eleme volt szerkesztői munkája. 1900 tavaszától előbb főmunkatársa lett az 1892 óta megjelenő *Kataszteri Közlönynek*, majd 1903–1918 között felelős szerkesztője, kiadója, vagyona a lapra fordító tulajdonosa. Török Ferenc segédmérnökkel együtt 1898-ban összeállította a kataszteri szolgálatra vonatkozó jogszabályok gyűjteményét, ezeket később több év hasonló gyűjteménye követte.³ Gánóczynak ugyancsak a *Kataszteri Közlönyhöz* kapcsolódó kiadványa volt a *Kataszteri Közlöny Zsebnaptára*

3 Az országos kataszteri felmérés ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye 1870. évtől 1897. év végéig. Összeáll.: GÁNÓCZY SÁNDOR – TÖRÖK FERENC. Bp., 1898. Az országos kataszteri felmérés ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye. II. köt. Összeáll.: GÁNÓCZY SÁNDOR–TÖRÖK FERENC. Bp., 1899. Az 1899. évi rendeleteket az 1900. évi *Kataszteri Közlöny* 2–4. számainak, az 1900. évi rendeleteket az 1901. évi *Kataszteri Közlöny* 1., 5. és 10. számainak, az 1901. évi rendeleteket az 1902. évi *Kataszteri Közlöny* az 5. számának mellékleteként adták közre. Az országos kataszteri felmérés ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye az 1902. évről. Összeáll.: GÁNÓCZY SÁNDOR. Bp., 1903. Az országos kataszteri felmérés ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye az 1903. évről. Összeáll.: GÁNÓCZY SÁNDOR. Bp., 1904. Az országos kataszteri felmérés ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye 1905. [1904!] évről. Összeáll.: GÁNÓCZY SÁNDOR. Bp., 1905.

(1896–1904), majd ettől különváltan készítette a *Geodéziai Zsebnaptár* (1905–1906, 1909) köteteit.⁴

Kutyahistóriák

Gánóczy Sándor szépirodalmi igényű munkákat is írt. A kataszteri életből vett 100 adomát adott közre Secans álnév alatt 1902-ben.⁵

Pozsonyban a Toldi Irodalmi Kör tagja volt, többször írt a *Híradó* és az *Új Auróra* című irodalmi lapokba. Élete alkonyán, már nyugdíjasként 1933-ban *Kutyahistóriák* címmel megírta – sajnos csak részeiben, három külön történetként elkészült – visszaemlékezéseit. Az elbeszélések látszólag a kutyákkal való találkozásait elevenítik fel, de valójában a soknyelvű Kassa népi gyógyászati hiedelmeinek (I.), a kataszteri felmérésben megtapasztalt alföldi paraszti drámának (II.) vagy az egri felmérési felügyelőségénél töltött víg napoknak és egy másik paraszti drámának (III.) állít emléket érzékeny irodalmi stílussal.

A *Kutyahistóriák* nehezen olvasható kézírását az unoka, Gánóczy Mária másolta át, a szöveget Reisz T. Csaba rendezte sajtó alá és – Török Enikő segítségével – látta el a szükséges mértékű jegyzetekkel. A jegyzetekben elsősorban az említett személyek azonosítását végeztük el, főképpen annak bizonyítására, hogy évtizedek távlatából is mennyire pontosan emlékezett a szerző az egyes alakokra. A *Kutyahistóriák* majdnem teljes szövegét adjuk közre, csak egy elméleti fejtegetést hagytunk ki – ennek helyét jelöltük. Meghagytuk ugyanakkor a szerzőnek a trianoni veszteség felett érzett keserű és felelősöket nevesítő sorait, mert ezek a két világháború közötti korszakban a hatá-

ron túlra került keresztény középosztálybeliek gondolkodásának egyik elemét tükrözik.

A forrás közreadásakor a mai helyesírási és központosítási szabályok betartására, valamint a szerző egyéni szóhasználatának megőrzésére törekedtünk.

Tollrajzok

Gánóczy Sándor a kataszteri felmérésnél töltött évei során szenvedélyesen fényképezett, maga hívta elő a képeket, e cikkben párat közlünk ezekből. 1912-ben hosszabb hajútat tett meg családjával az Elbán, hogy a szudéta vidéken meglátogassák apósa, Rössler Anton szülőföldjét, ez alkalommal is több felvételt készített. 73 éves korától, 1934-től egészen 1938 májusáig finom és aprólékos tollrajzokat készített, vagy a természet után, vagy – például az általa 1912-ben készített – fénykép alapján, esetenként a saját fantáziája szerint. Többször a neki tetsző képeket áttette tusrajzba, hátlapon megadva az eredeti szerző nevét vagy a forrását. Tollrajzai közül 54 az unokák tulajdonában megmaradt, ezek legjellemzőbb darabjaiból közlünk most egy csokorra valót.⁶

4 A zsebnaptárakra I. REISZ T. CSABA: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. Címtárak, hivatalos közlönyök, adatbázisok. *Catastrum*, 5. (2018) 1:15–25.

5 [GÁNÓCZY SÁNDOR:] SECANS: *Adomák. Alakok, apróbb történetek, tréfák, furcsaságok a kataszteri felmérés köréből*. Bp., 1902. Ehhez I. SCHMIDT ANIKÓ: A mérnök mint elbeszélő. Sci-fi és adomagyűjtemény a kataszteri mérnökök tollából. *Catastrum*, 2. (2015) 4:31–38.

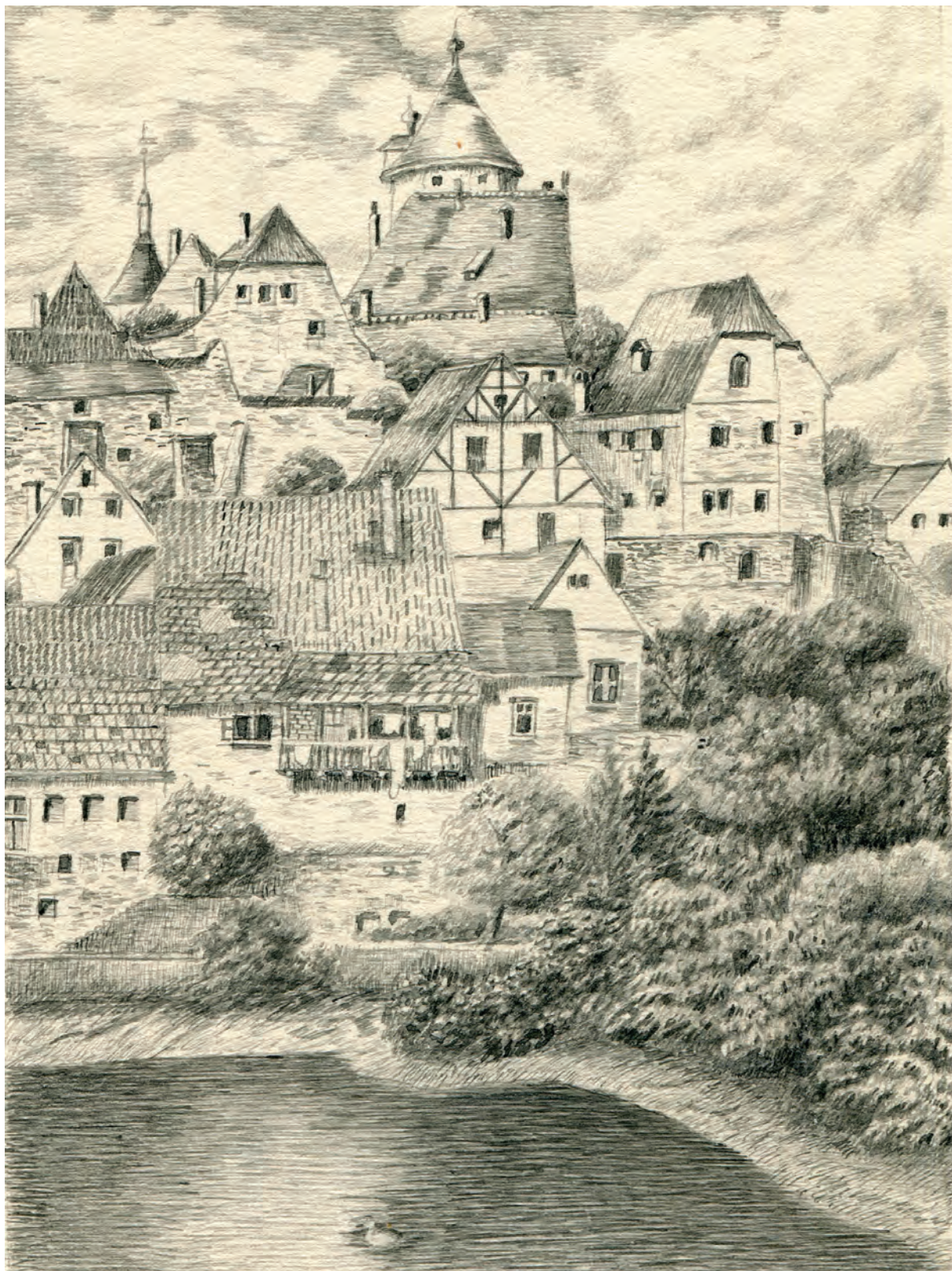
6 Azokat a rajzokat, amelyeket a korábbi életrajzban (REISZ, 2015) közreadtunk, ezúttal nem közöljük.

▪ Vélhetően cseh parasztház, jelzetlen ceruzarajz, datálatlan

▪ Gánóczy Sándor első ceruzarajza, 1934

■ Sziklára épült városka, 1938. március 26. – április 11.

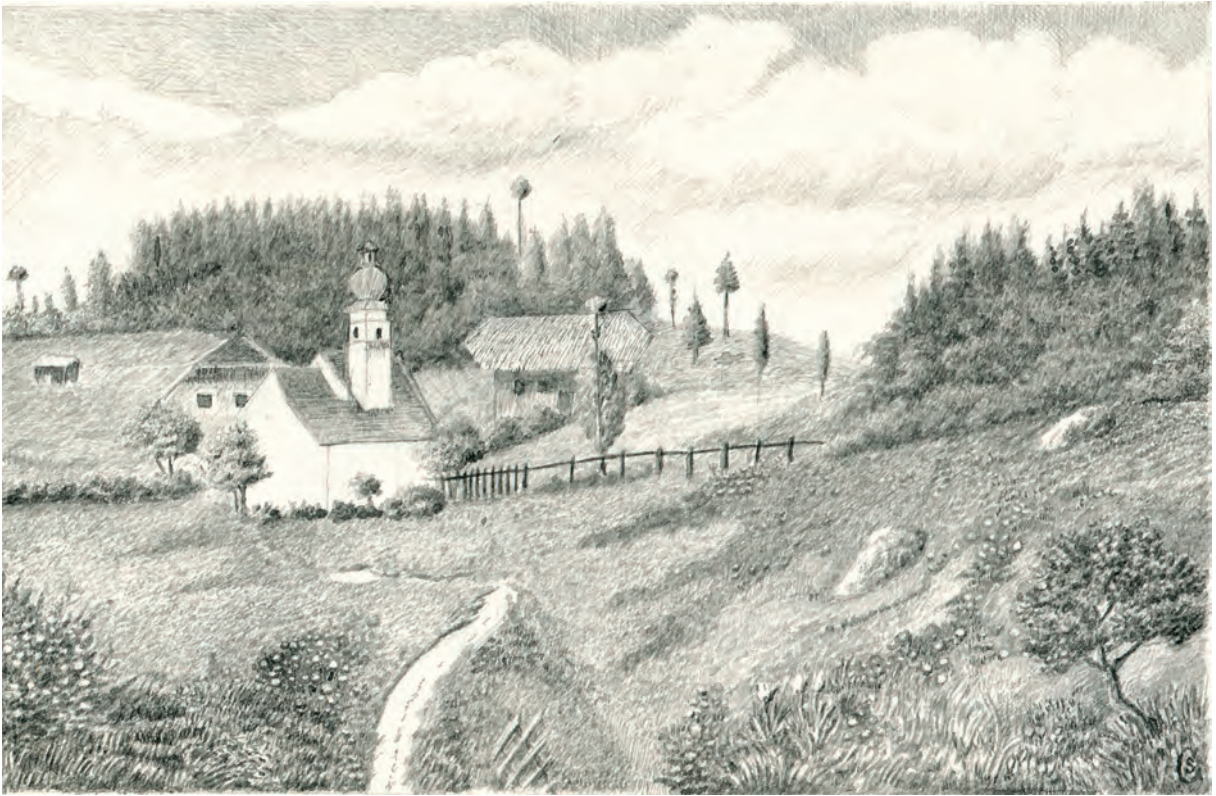
■ „Isten nevében”, 1912. évi felvétel után készült tollrajz, 1936. február 17–28.

■ Schönau Geltschbald, 1912. évi fényképfelvétel után, 1937. február

■ Kőkapu, 1936. szeptember

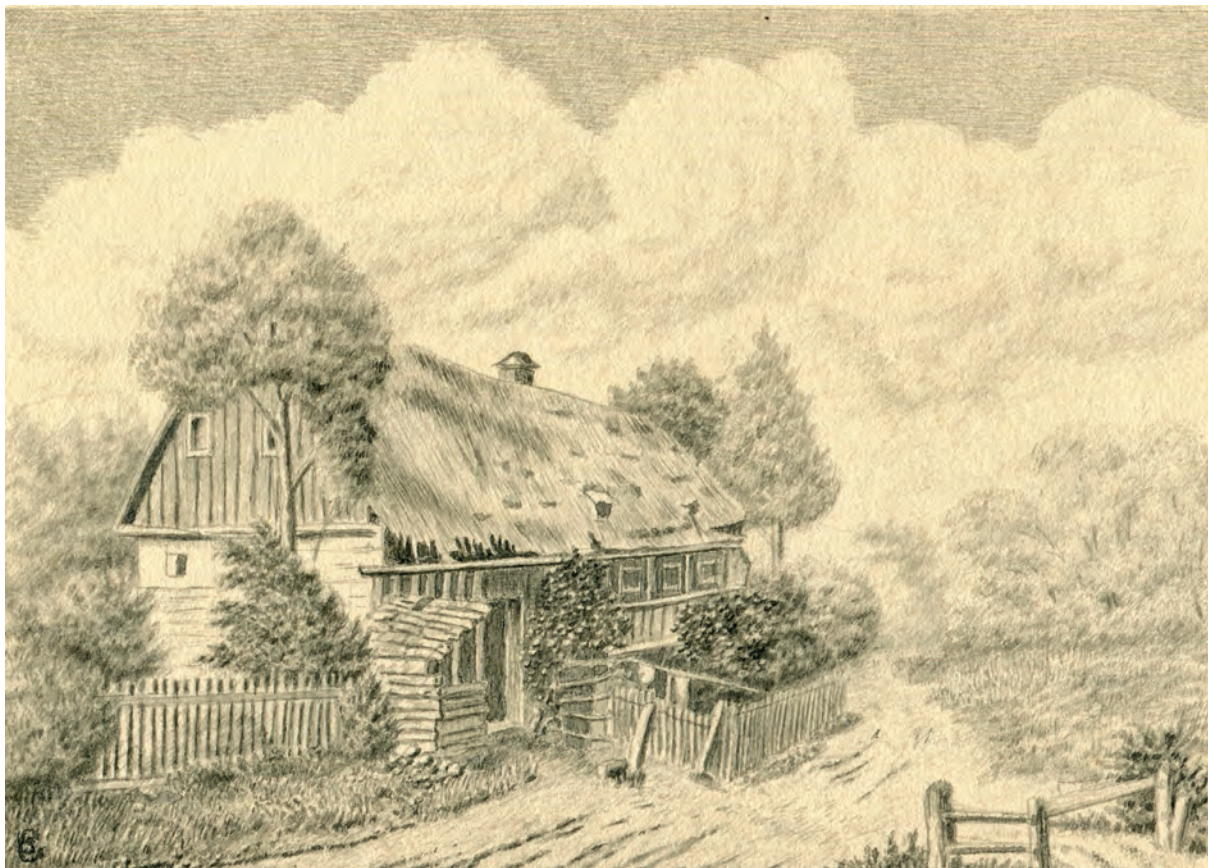
▪ Egy bajorországi kirándulás emléke: Oberbozen Wolfstal bajor település, fényképfelvétel után, 1937. március 3–5.

▪ Schloss Ried (Tirol), 1937. augusztus

■ *Elbogen (ma Loket), 1912. évi fényképfelvétel után, 1937. április 13.*

■ Geltschbald környéke, Schönau, 1912. évi fényképfelvétel után, 1936. december

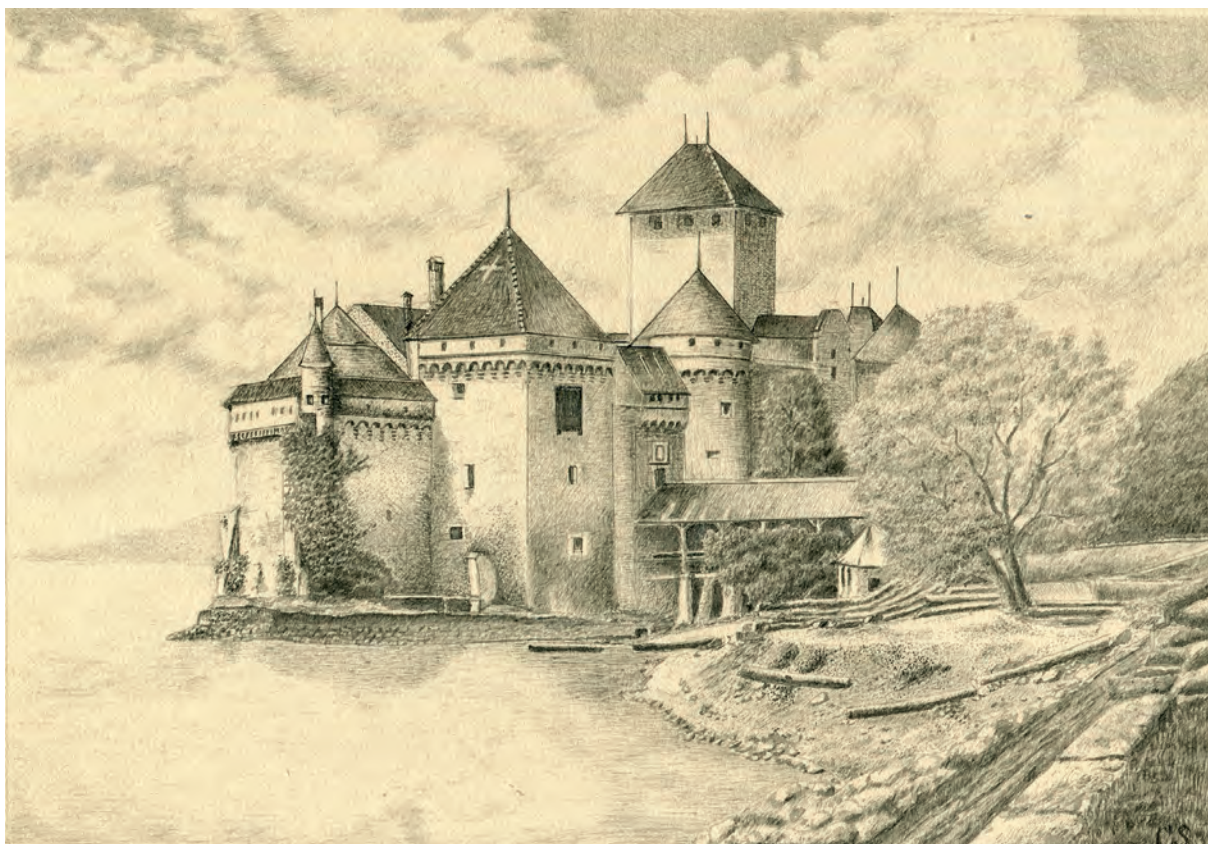
■ Komp, 1936

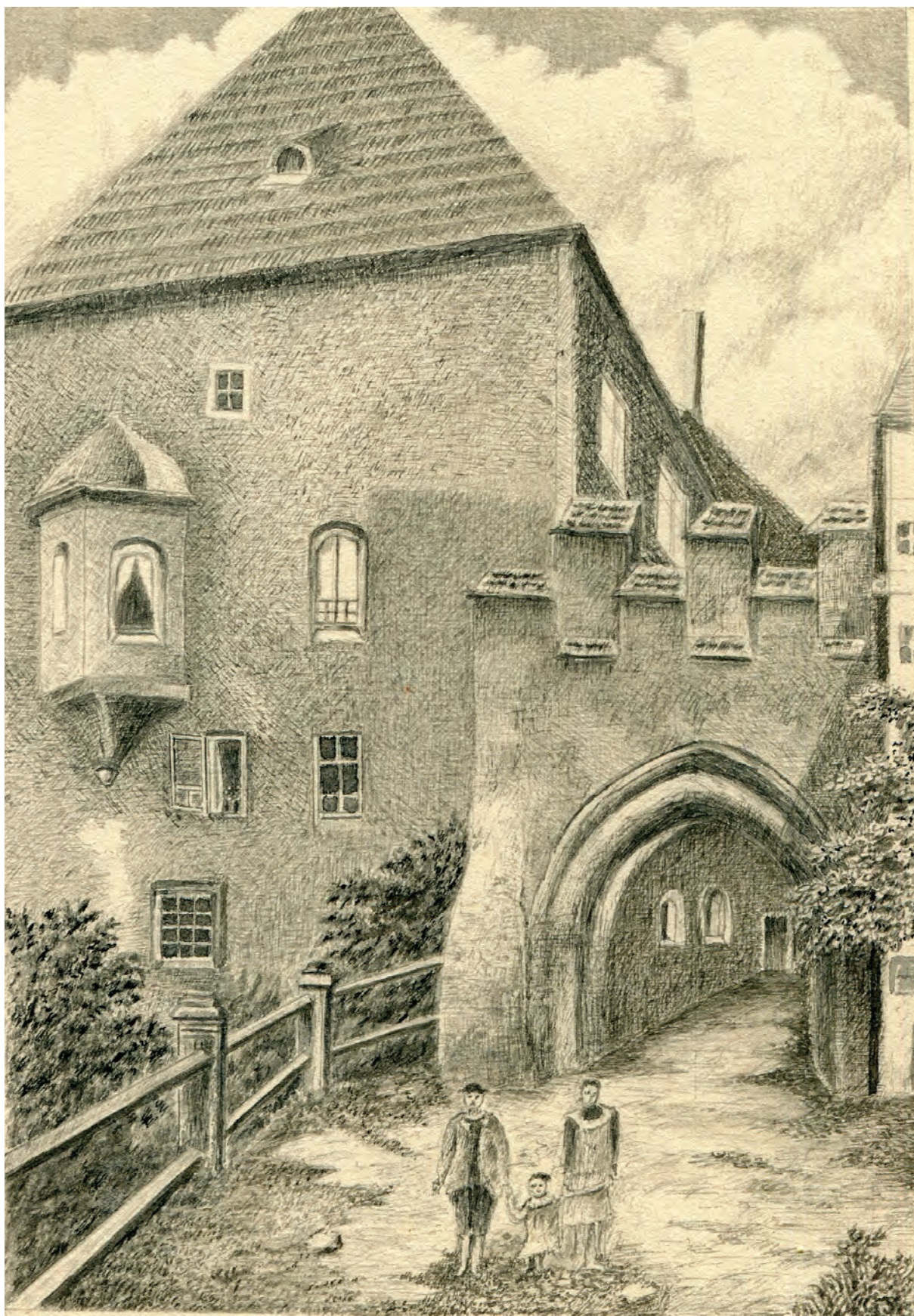
■ Pozsonypüspöki árpádkori temploma, 1937. május 19.

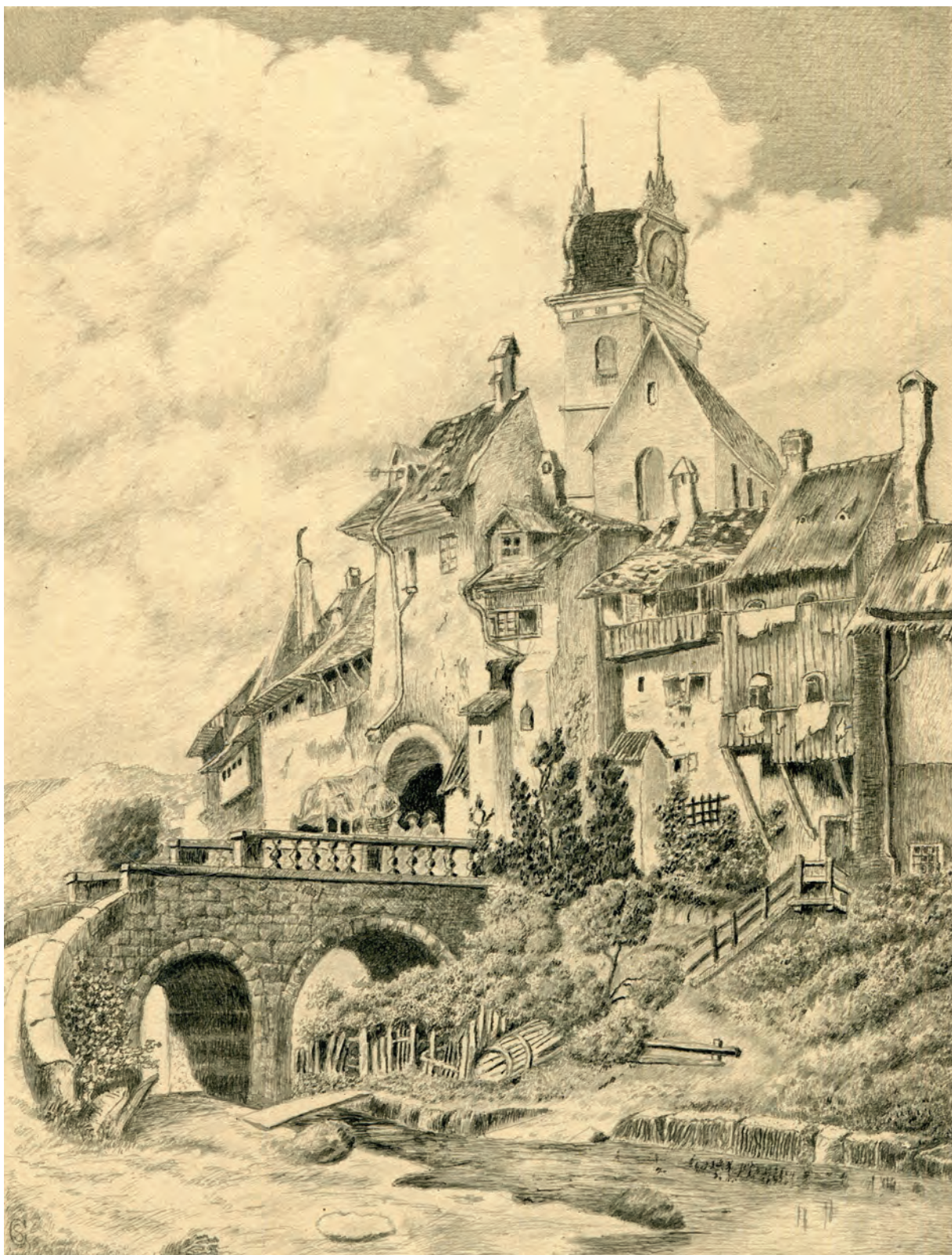
■ Faházak, egy alakkal, 1937. május 19.

■ Kerek torony vízparton: Chillon (a Genfi tó mellett), Vautier Benjamin rajza után, 1937. szeptember

■ Városkapu, 1937. április 12.

■ Helder Aarau, Gustav Bauernfeind képe után, 1937. október

■ Antoniwald, 1912. évi fényképfelvétel után, 1937. április 10.

■ Szélmalom, 1937. február 10–15., március 30. – április 6.

GÁNÓCZY SÁNDOR

Kutyahistóriák (Életemből), I–III. (1933)

I.

Akkoriban – lehettem négy-öt éves – egy időre nem tudom, mi okból, Panka néném¹ védőszárnyai alá kerültem. Melegek, puhák voltak e szárnyak, mivelhogy néném – áldja meg a jó Isten haló poraiban is – egyike volt a legszeretőbb, leggyengédebb szíveknek, amelyek valaha a földön dobogtak. Úgy dédelgetni, babusgatni, ahogy ő engem dédelgetett, talán csak az édesanyám tudott. De másokhoz is szíves, készséges volt mindenben, úgyhogy mindenki áldotta, szerette, és az ő jósága révén engem az egész Kukurica-Kálvária utca közönsége megkülönböztetett jóindulatban részesített.²

Jó szíve mellett még arról is nevezetes volt az én Panka néném, hogy a város mindhárom nemzetisége nyelvét használta, mégpedig egyszerre.

Ő volt az, aki a kis kecskegidák ártatlan szökdécseléseiben gyönyörködésének e szavakban adott kifejezést: Hát so ein schönes Getierchen, wie die Koza állatocska nincsen auf der svet! Mire az édesapám, ki kissé kesernyés volt – lehetett, nem sok földi jóban részesült életében – azt a megjegyzést tette: Die Panka néni ist ein gutes asszony, de ma kevés rozumiš. A két mondást talán még ma is ösmerik a Kukurica utca tájékán.

No, hát az én Panka néném egy szép májusi reggelen azt mondja nekem: Maličku Sándorcskám, eriggy Cibulka nénihez, a donies mi zwei vajička! Szörnyű készséggel és örömmel fogadtam szót, és boldog talpalással verve az utca porát nyargaltam Cibulka néni háza felé, eltelve büszke örömmel, hogy ily fontos miszsió teljesítésére kiszemeltek.

A nénihez máskülönben is szívesen mentem. Volt ott egy szürke csacsija, a „Náni”, azután nyulacskák, miknek mindegyikével én szörnyen szimpatizáltam. A csacsira a néni egyszer fel is ültetett, a nyulacskákat meg szabad volt megsimogatnom, ha azok ugyan kötélnek álltak és el nem bújtak. A néni nem lakott tőlünk messzire, és egykettőre ott voltam a hófehérre meszelt zöld ablakos és ajtós házikó előtt. A kiskapu be volt téve, és a kaput is ki tudtam volna nyitni, de óh, jaj és szörnyűség, az ajtó előtt egy kis kutya feküdt. Más gyerek tudott volna magán segíteni, elkergette volna a kis Cerberust, ha másként nem, hát egy kővel megdobja, mire az biztosan elkotródott volna helyéről. De én nemcsak gyámoltalan, de gyáva is voltam, dehogyan is mertem volna egy kutyával, ha akkora is, mint egy patkány, kikezdeni.

Azt mondogatta rólam édesapám, hogy mint amolyan gyámoltalan fickó, későn értem a jó Isten elébe, amikor a bátorságot kiporciózta, abból nekem már csak egy csipetnyi jutott.

– Nincsen több, kisfiam – mondotta –, lásd, hogyan boldogulsz az életben ennyivel!

Azt is mondotta édes szülőm, hogy amidőn őrangyalom átvett, reám tekintve megrázta aranyászóke fűrtjeit, e szavakra fakadt: Oh, édes Istenem, de sok bajom lesz ezzel a pipogya fráterrel.

Hogy így volt-e, azt nem tudom, de arra most is emlékszem, hogy a fekete szörnyeteg semmi hajlandóságot nem tanúsított arra nézve, hogy helyéből kimozduljon, alamszian csalogató szavaimra reagáljon. Mit tegyem? – tanakodtam, tusakodtam magamban már több mint egy negyedóra óta. Az utcán

1 Személyét nem sikerült azonosítani.

2 A Gánóczy család Kassán a Kálvária utca 13. szám alatti vámházban lakott; a ház városzéli helyzetét jól mutatja: HOMOLKA JÓZSEF: *Szabad királyi Kassa városának térképe*, 1869. Buda, 1870 (elérhető a *Catastrum* honlapján).

egy lélek sem mutatkozott, cérnavékony hangommal hiába kiabáltam: Cibulka néni! édes Cibulka néni!

A kutya kényelmesen tovább sütkérezett a nap melegében, néha felém vetett lapos pis-lantásaiból azt a fenyegetést véltem kiolvasni: Gyere csak! Gyere! Már vásik a fogam hátul-gombolós nadrágodra! Isten legyen irgalmas a bőrödnek.

Utoljára szörnyű félelemmel, irtóztató szívdobogással, összegyűjtve minden me-részségemet és elszántságomat, mely sovány gyerekbordáim között ide-oda futkosott, ne-kimentem a szörnyetegnek átlépendő rajta, miközben remegő és legédesebb szavakkal igyekeztem őt biztosítani: Ne félj, édes kutyus, én nem bántalak!

De amire én ezt a stratégiai műveletet vég-rehajthattam volna, a kutyus felugrott és bele-harapott a nadrágomba.

Hát amilyen sivítás-ordításra én fakadtam – azt hiszem, akkor repedezett meg a Hudakék deszkapalánkja –, a Kukurica utca sem azelőtt, sem azóta nem hallott. Ha oroszlán vagy valami óriás kígyó harapta volna le a lábamat, nem bömbölhettem volna méltóbban, mint ahogy én azt megtettem akkoriban. Emellett azonban futottam, mint akit a tatárok kergetnek.

Ordításom az egész utcát felverte, és egy-két percen belül asszonyok, gyerekek rémült csapata loholt nyomomba és vészujóslóan zúg-ta: Veszett kutya marta meg!

Az egész csapattal egyidejűleg értem haza és zokogva vetettem magam az ugyancsak halálra ijedt Panka néném karjaiba, ki hiába kérdezte tőlem, mi a bajom? Én erre nem is tudtam megfelelni, de nem is kellett, megadták a választ helyettem az asszonyok. Erre azután néném kicsi híja, hogy el nem ájult. Szeren-csére az asszonyok rögtön megvigasztalták, hogy veszettséget, bármilyen sebbel legyen is az egybekötve, biztosan meg lehet az első ne-gyedórán belől gyógyítani, míg a mérge a vér-be át nem ment. Az asszonycsapat rögtön át is alakult orvosi consiliummá és rövid, de annál

zajosabb tanácskozás után az operációhoz fog-tak. Két vöröshagymát kértek néném-től, azt szétmetélve az izzó parázsra dobták – nyílt konyhánk volt, a takaréktűzhely nevű alkal-matosság csak akkor tűnt fel és meglehetősen ösmeretlen volt –, engem megfogtak s a ruhát lerántották rólam és anyaszült meztelenül a sercegő hagyma füstjében néhányszor megfor-gatva megfüstöltek. A procedúra után, dacára folytonos ordításomnak, mivel most meg az izzó szén sütögette testemet, az orvosi testület biztosította nénémet arról, hogy a veszettség már semmiképp sem törhet ki rajtam, mivel a füstölés nemcsak alapos volt, hanem azonnal foganatosított, és a hagyma füstjének meg-volt az ereje, hogy a mérget a sebből kiszívja.

– De hiszen nem is láttam sebet a gyere-ken!? – jegyezte meg az egyik néni.

Erre újból lekaptak, megvizsgáltak és tény-leg marásnak, sebnek nyomát az egész teste-men nem tudtak konstatálni.

– Felszívta, eltüntette a hagyma füstje! – mondta ki véleményét határozott hangon a consilium elnöknője.

– Oh, a hagyma az egy csodaszer! Az uram egy korcsmai verekedésnél olyan lyukat kapott a fejébe, hogy az agyveleje kicsi híja, hogy ki nem látszott. Kétszer megfüstöltem és már alig látszott meg a lyuk helye. Mondom, csodaszer!

Panka néném nagyon megköszönte a se-gítséget, amiben engem részesítettek, azonban lelke mélyén alighanem maradt valami kis aggodalom, mivel délután az utcáról behív-ta Heim dr. urat.³ Ez volt a mi környékünk ösmert orvosa. Szép szál öregúr volt, hosz-szú fekete szalonkabátban, szürke nadrág és ugyanolyan cilinder, fehér elefántcsont fogan-tyús pálcikával róttá az utcánkat.

Nagy tekintélye volt, mert csak németül be-szélt, és azt tartották órára, hogy amely beteget ő nem képes kigyógyítani bajából, azt ugyan senki sem tudja a javulás útjára téríteni, az el van jegyezve a halálnak.

Én vele néhány év múltán, amidőn a har-madnapos váltóláz vagy két év tartamára meg-

3 Dr. Heim Eduárd / Ede (seb)orvos, aki a kassai járási seborvos, Heim Sebestyén fia volt és követte apját annak állásában. *Vö. Jelenkor*, 1841. 102:418. (dec. 22.).

nyergelt, közelebbi ösmeretségbe jutottam. És mert bajomat mással, mint chininnel nem tudta kúrálni, és ebből aztán annyit tömött belém, hogy lépdaganatot kaptam gyógyszerre révén, kínai doktornak neveztem el magamban, úgy okoskodván, hogy chinin és Kína kell, hogy valami szoros nexusban legyenek egymással.

Hát ezt a kínai doktort in spe hívta be néni a lakásunkba, és elmondván az esetet, mely velem történt, kikérve orvosi tanácsát, segítségét. A doktor úr elsősorban megkérdezte, hogy biztosan veszett volt a kutya, amelyik megmárt? Nem tudják biztosan! Erre megvizsgált és miután ő sem talált rajtam semmi sebet, megnyugtatta nénémet, hogy bajról szó sem lehet.

A néni erre valahogyan kikottyantotta, hogy azt a hagyma füstje tüntette el. Erre a doktor kíváncsi lett, és mire a dolgot megértette, nagyot csapott az asztalra és azt mondotta: Hát persze, persze, hogy ez nem jutott eszembe, soha jobb szert nem alkalmazhattak volna, hagyma, hát persze, ilyenformán a fiatal úron nem is törhet ki a veszettség! Soha! Soha! Hahaha! Kreuzdonnerwetter und ich hab' das nicht gewusst!

Még az utcán is kacagott, forgatta a botját, szürke cilinderét emelgetve.

Én azonban a veszettségtől tényleg megmelegültem!

II.

Gyerekkorom másutt elmondott esete óta hosszú ideig semmiféle érintkezésbe nem jutottam az ember kitűnő barátjával, a kutyával. De lehetetlen, hogy az ember korábbiaképpen mégis ne akadjon össze vele avagy társaival, és én is ösztönösen éreztem-tudtam, miszerint csöndesen folyó életemnek egyik-másik jelentéktelen epizódjaiban valamiféle szerep neki vagy nekik is ki fog jutni.

Hiszen a mi életünk kutya nélkül el sem képzelhető, már ami nekünk legszentebb volna, a kötelességünk, az is kutyával van össze-

kötve; ha jó a dolgunk, akkor azt mondjuk, hogy kutyabajunk van; ha autónk vagy kocsink nincsen, akkor kutya forsponton járunk, ha a barátunk furfangos, akkor az kutyahájjal van megkenve, ahogy mindegyikünk tudja azt is, hogy mit jelent az, ha kutyául megy a dolgunk, amint az sem érthetetlen senki előtt, ha valakit, valamit kutyába sem veszünk. Azt is természetesnek találjuk, ha kutyaugatás nem hallik a mennyországba, ha kutyának kutya a kölyke, vagy kutyák és a nagyurak nem teszik be maguk után az ajtót. Tudjuk, baj lehet ott, ahol a házastársak kutya-macska barátságban élnek, vagy ahol kutya van a kertben. Baj származhatik abból, ha valamit kutyafuttásban végezünk el, nem sokat érhet az sem, ami a kutyának sem kell, vagy ha azt már a kutya se ugatja meg. Nagyra vagyunk, ha azt tudjuk mondani, izenni valakinek hogy: eb mondja a kutyának, kutya a farkának; ugyancsak fölényesek vagyunk, ha azt jegyezhetjük meg: kutya ugat, karaván halad, vagy ha valakiről azt állíthatjuk, hogy aki délelőtt kutya, az délután is az.

Szokták mondani azt is, hogy: kutya baja, mint a szentesi halottnak. Ez pedig onnan származik, hogy kísérte a gyülekezet a halottat, s útközben nagy záporosó lepte meg, amire a gyászmenet egy házba menekült az eső elől. Valaki ezután megkérdezte: hát a halott mit csinál? Mire egy másik azt tanálta mondani: Kutya baja! Betoltuk a kocsival együtt a szín alá!⁴

Hát ha még a kutyát ebnek nevezzük, akkor meg eb is venne húst fogára, ha pénze volna; no meg eb fújja, kutya járja; eb sógor, kutya koma; aztán meg: eb fél kutya fél, míg az ipam, napam él; de az is igaz, hogy: eb is kényes az orrára; meg azután hogy az eb is konccal álmodik; meg hogy: ebül gyütt marhának komondor a gazdája, és hogy ebnek szemébe nem megy a füst; de eben gubát cserélni sem lehet jó dolog ám!

Rége még azt is mondogatták: kvittek vagyunk, mint az asztalos a kutyával. Aminek

4 A szólás szerepel a közmondások különféle gyűjteményeiben, de a mögöttes adomát csak kevés helyen említik, erre l. BABIK JÓZSEF: A hittudomány magyar nyelve. Szent. Szentség. *Hittudományi Folyóirat*, 5. (1894) 337.

eredete onnan származik, miszerint asztalt vivén az asztalos a fején, amikor egy kódorgó kutya a lábát megharapja. Persze a majszter uram megijedt, leejtette az asztalt, aminek azután az egyik lába eltörött. Felkapta az eltörött lábat az asztalos, odavágja a kutya lábához. A kutya vonítva elszaladt, mire a mester ingerülten azt mondja: No, most kvittek vagyunk!

Még vagy egy tucat közmondással, példabeszéddel tudnám bizonyítani fenti állításomat, hogy a kutya életünk minden változásában mennyire kiveszi a részét, ha nem tartanék attól, miszerint fölsorolásaimmal unalmassá válok; inkább rátérek annak elmondására, mikor és hogyan jutottam másodízben életem során a kutyákkal közelebbi összekötetésbe.

1882. évben hosszas folyamodványozások után végül reám mosolygott a szerencse, egyik kérvényemnek sikere lett, amennyiben a m. kir. pénzügyminisztérium egy forint ötven krajcár napidíjjal műszaki díjknak felvett az országos, akkor még kataszteri felméréshez és utasított, miszerint szolgálattételre a m. kir. 1. sz. felmérési felügyelőségnél Mezőtúron záros határidőn belül jelentkezsem. Egyrészt örültem, hogy végre valami álláshoz jutottam, másrészt bánkódtam, hogy édesanyámat, szülővárosomat, szokott környezetemet ott kell hagynom, de éreztem, hogy e kinevezéssel az élet kapuja nyílik meg előttem és nekem mennem kell, ha magam embere akarok lenni.

A meghatározott időben jelentkeztem új helyemen a főnökömnél. Meglehetősen nyápic legény lehettem, mivel a felügyelőm,

Traupmann⁵ jelentkezésem után azt az ajánlatot tette a felügyelőség többi tisztviselőjének, hogy közösen vele jó nagy összegben biztosítsák életemet, az első rátát még csak meg kell fizetniük, a másodikat azonban már biztosan nem, mert akkorára már én Ábrahám kebelébe térek nyugovóra, és ilyenformán kevés pénz után nagy csomó üti majd a markukat.

Amint ebből látszik, az én jó főnököm meglehetősen cinikus ember lehetett. De az szinte természetes is volt, lévén ő egyike a régi Magyarország legnevesebb díszbüzéireinek. Ha Thallóczy, Rómer, Donászy ösmerhették volna, bár maguk nemében ők is nagy malacok voltak, biztosan behódoltak volna disznó zsenialitásának és megtették volna biztosan elnöküknek.⁶ Állandó ambícióját képezte, hogy újnál újabb disznóságokkal lepjen meg minket, és boldog volt, ha ezekkel sikert aratott. Azt meg kell adni, hogy anekdotái bizonyos élcet, szellemességet nem nélkülöztek, bár olyanok voltak mind, hogy a toll is belepirult volna, ha azokat valaki papíron meg akarta volna örökíteni. Azt állította az én édes főnököm, hogy ő minden eredeti malacságát tényleg le is jegyezte – szerinte erre érdemesek is voltak ezek –, azonban, amidőn a jegyzetek hatalmas füzettedagadtak volna, az valamiképpen felesége kezébe került, aki azután az egészet – az emberiség nagy veszteségére – tűzbe hajította.

Nyári működésem első színhelye Szentes volt, ahol Berczeli István mérnöknek lettem beosztva.⁷ Feladatunk a város határának legtávolibb része felmérését képezte. A Külső és Belső Ecseri puszták, Királyháza⁸ egy része oly

5 Traupmann József (1835–1902) 1884–1895 között felmérési felügyelő az 1. (Eger) felmérési felügyelőségen. ZÁVOCZKI ADRIENN: Óbuda belterületének határleírása (1874). *Catastrum*, 1. (2014) 2:32–37. és ZÁVOCZKI ADRIENN: Szentes felmérését végző kataszteri mérnökök. *Catastrum*, 3. (2016) 4:47–50.

6 Thallóczy Lajos (1857–1916) történész, a közös pénzügyminisztériumi levéltár igazgatója híres volt a lakásán tartott, szabadszájú és viselkedésű baráti összejövetelekről, ahol a deli büzéreknél ő volt a Büzérnagya. Vö. WAKTOR ANDREA: „Kegyelmes Büzérnagyi! ... Én ábrándozom a bécsi szép napokról”. Thallóczy Lajos és köre Bécsben. *Budapesti Negyed*, 12. (2004) 4:435–456. Nem tartozott e körhöz, és itteni említésük oka sem általánosan ismert Rómer Flóris (1815–1889) és Donászy Ferenc (1858–1923) esetében.

7 Berczeli István (1852–1915) 1882-től 1888-ig kataszteri mérnök az egeri 1. felmérési felügyelőségen. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 92 Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92) No. 25/1. 284–285. *Magyarország tiszti cím- és névtára* (= MTCN), 1884:157., 1886:192., 1887:192., 1888:237., 1889:238., 1890:206.. MNL OL, K 269 Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok (= K 269), Az országos kataszteri felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1884–1892 (= Szolgálati beosztás, 1884–1892) szerint csak 1888-ig szerepelt Berczeli az 1. felmérési felügyelőség állományában, 1889-től már a gyöngyösi 6. felmérési felügyelőségénél dolgozott.

8 Gánóczy itt tévesztett: Szentes területén Veresegyház („Veresegyháza”) és Királyság nevű külterületek találhatók, ezek közül Veresegyház Belsőecser mellett fekszik.

távol esett a várostól, hogy reggel kocsival öt óra után elindulva hazulról csak hét órára értünk célunkhoz, este pedig kilenc-tíz óra vetett lakásunkra. Ez a körülmény szükségessé tette, hogy kint a tanyákon keressünk magunknak lakást és onnan végezzük el munkánkat.

Ilyenformán jutottam én el Pizskos Földvári Nagy Ferenc tanyájába,⁹ ahol azután a kutyákkal való újabb nekszusom létrejött.

Három kuvasz volt a tanyán, de Cerberus nem őrizhette jobban az alvilág kapuját, mint a három borjúnagyságú komondor.¹⁰ A tanyába ugyan be nem tette a lábát tudtuk nélkül senki, sőt még a tanya előtt sem zöröghetett el szekér, kocsi, és nem mehetett el gyalogos anélkül, hogy a tanyából kirohanva mérges ugatásukkal ne kísérték volna a mezsgyéig és ne adták volna imígyen tudtul mindenkinek, hogy a tanyába a belépés tilos. Csodálatos módon tudták azonban, hogy meddig terjed az ugatási kötelességük, mert soha a tanyabirtok mezsgyéjét túl nem lépték, és amint azon valaki túlhaladt, a lármájukat abbahagyták, ha egy-kettőt vakkantottak még a távozó után, ami nyilván jel lehetett a paraszttanya kuvaszainak, hogy mi megtettük a mi kötelességünket, rajtatok a sor, hogy ti is megtegyétek a magatokétokat!

Amint mondom, mérges három dög volt, és alighanem az éhség ugatott belőlük, mert nem láttam soha, hogy valaha valamit vetettek volna nekik eledelül. Egy ízben szóvá is tettem ezt a gazda előtt; mire azután azt a feleletet kaptam, hogy hát van ezeknek annyi eszük, hogy megkeressék a maguk ennivalóját, mert hát pro primo – két gimnáziumot végzett a gazda és szeretett hencegni latin tudományával – nem-e tudom, hogy éhes farkasnak élesebb a körme, éhes bolha jobban csíp és hogy ez a kutyákra is áll? Meg azután az ember tönkremenne – 80 holdas prima tanyabirtok mellett –, ha ezeket is kellene etetni, pro secundo: a

jó mód mellett meghíznának – mint a pápista barátok, és mi hasznukat sem venné nekik az ember, akár azoknak is, kik csak lustálkodva élnek Isten világát. Ezt alighanem magáról tudhatta filozófus elméje, mivel ő a pipázáson kívül egész nap mit sem tett és így tényleg úgy meghízott, hogy 120 kilót nyomott.

Ilyenformán érthető volt a kutyák adáz mérge. Mert ha a teli has a békét és megelégedettséget termeli ki, úgy az üres bendő csak ennek ellenkezőjét hozhatja a világra. Különösen déltájon voltak békétlenek, mérgesek ezek a szegény dögök, valahogyan megérezhették vagy látták, hogy ilyenkor mindenki eszik; míg az étel a sors valamilyen átkos intézkedése folytán tőlük meg van tagadva. Ez az elégedetlenségük oly lármás vonításban nyilvánult, hogy ha bármily messzi voltam a tanyától, mindig elhallatszott hozzánk, amire azután napszámomaim soha el nem mulasztottak figyelmeztetni: Tekintetes Uram! Dél van, kántálnak már Földvári gazduram kuvaszai!

Az én viszonyom a dögökkel amolyan platonikus viszony volt. Kerültem őket, amennyire csak lehetett; az igazat megvallva, drukkoltam tőlük. Különben az esős napokat kivéve alig voltam a tanyán, ilyenkor is ritkán, mert akkor az irodában kellett lennem. A komondorok meg engem a szó szoros értelmében megvetettek. Annyi gőgöt, mint amennyit személyem iránt tanúsítottak magaviseletükben, nézésükben, no, hát annyit és olyat bizonyos, hogy nem tudott kifejezni a velencei doge az ólomkamrák legutolsó lakójának irányában sem. Ha néha összejöttem velük, akkor azok, ha köpni tudtak volna, akkor biztos, hogy kiköptek volna előttem. Próbáltam őket szelidebb, barátságosabb magatartásra hangolni, néha egy-egy darab kenyeret, csontot vetettem nekik, bekapták a legnagyobb készséggel és gyönyörűséggel, de utána megint csak morogtak, mintha mondták volna: ugye le akarsz

9 Földvári Nagy Ferenc telkei (hrsz.: 21883, 21884, 21885) Külsőecser területén voltak. MNL OL, S 79 Kataszteri gyűjtemény, Iratok No. 309/1. 2535. A telkek beazonosíthatók a Mapire weboldalán közzétett birtokvázlatokon: <https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2271472.122982879%2C5902093.73816183%2C2273056.9969912292%2C5902690.902445309>. Szentes birtokvázlatairól I. TÖRÖK ENIKŐ: Szentes részletes felmérése. *Catastrum*, 3. (2016) 4:41–42.

10 A kuvasz és a komondor két külön fajta, a szerző azonban váltakozva használja a kutyák megnevezésére. A borjúnagyságú jelző alapján valószínűbb, hogy komondorok voltak e rész főszereplői.

kenyerezni minket, te Pupák? Mi! Abból nem eszel! Mi kutyák vagyunk és nem emberek!

A nyár közepén azután történt valami, ami a tanya nyugalmát mód fölött fölzavarta. Egy nap egy kódorgó kis kutya rohant be a tanya-ba. Ahogy a három komondor megpillantotta, reá vetette magát és a szerencsétlen kis ebet pillanat alatt szétszaggatta és egyben szőröstül-bőröstül felfalta. A tanya lakói között valahogyan rögtön megérlelődött a tudat, hogy a kis kutya csak veszett lehetett, mivel különben hogyan tévedhetett volna a tanya-ba, ahová soha semmiféle ilyen eb be nem merészkedett. Az ijedtség, a félelem megdermesztette a tanya népét, halásápadtan jártak-keltek, egyedül a kuvaszok voltak megelégedettek és nyaldosták végig önelégülten szájukat: no, csakhogy egyszer már jóllakhattunk!

Legjobban a mi mahomet gazdánk rémült meg és azonnal kiadta a parancsot: ki kell hozatni a veszett doktort, Veszett Kis Kovács Pál komám uramat!¹¹

Másnap délelőtt be is állított a veszett doktor a tanya-ra. Aznap véletlenül odahaza lévén, tanúja lehettem olyan jelenetnek, amelyet nekem elmondva senkinek nem hittem volna el.

Veszett Kis Kovács uram könnyű kis kocsin érkezett, amibe helyes állású két csikó volt befogva. A gazda maga hajtott, és bár nyár volt, nyakába hatalmas báránybőr bunda volt kanyarítva, nyilván az eső miatt, fogai között hegyes makrapipa szorult, fejébe csúcsos keskeny karimájú nemezkalap volt betűrve.

A kutyák mint veszett farkasok rontottak a tanya-ba gördülő kocsi elébe és a két lovat zablájuknál fogva a földre igyekeztek rántani. A kocsi ennek dacára is végre nagy nehezen az udvarra beért, megállt, a gazdája levette magáról a bundát, könnyed ugrással egyszerre csak a kutyák között termett, ujjával egyet pattintva azt kiáltotta nekik: Hát így fogadtok ti engem, ti rusnyák?!

E szóra a három Cerberus, mintha maga Mihály arkangyal vasvesszővel rajtuk végigvágott volna, nyöszörögve lapultak, hason csúsztak a doktor felé olyan alázattal, remegő tisztelettel, milyennel valami rongyos kínai kuli közeledhetett valamikor uralkodója színe elé. Ami meg ezután következett, azon meg éppen leesett az állkapcsom a csodálattól. A veszett doktor megest egyet pattintott, mire most a kutyák mintha valami rugó vágta volna fel őket, fölugrottak és mondhatlan örömük minden jelivel halmozták el urukat. Nyakába ugrottak, nyalták, falták, körülnyargalták, nyihogtak, a földet farkukkal csapkodták, szinte hallatszott, hogy kutyanyelvükön hogyan mondogatták egymásnak: Haj, haj, hogy ilyen boldogságban lehet részünk!

A mesterük végre is nevetve leintette őket, mire örömmel nagy nehezen alábbhagytak kissé, azonban farkuk folytonos csóválásával, rekedt vakkantásaikkal elárulták azt a gyönyörűséget, mely kutyalelküket eltöltötte afölött, hogy megjelent végre nyomorult életük egén az a valaki, ki őket megértette, ki velük szimpatizál, ki iránt most ezt a szeretetet mutathatták ki, mely bennök volt elásva, és amelyre őket senki képesnek nem hitte, nem tartotta. Ahogy én mindezeket a tanyai szoba kis ablakából végignéztem, mely előtt munkasztalom állott, az a gondolat nyargalt agyamon keresztül: hálát adhat a jó Istennek ez az ördögi machinációval praktizáló fickó, hogy nem vagyunk a középkorban, és még inkább, hogy én nem vagyok a nagy inkvizítor, előbb megtanítanám karót vágni, azután máglyára cipeltetném ezt a boszorkánymestert, annál is inkább, mivel amúgy is biztosan kálomista, azaz „törökökkel bélelt”, mint hogy boldog emlékezetű Pázmány Péter kardinális uram az ilyen Istentől elrugaskodott népséget nevezte.

Valójában azonban kissé elgondolkoztam a látottakon: Ugyan micsoda erő lehet ez, mely ebből az egyszerű parasztemberből kiárad? És

11 Szentesen valóságos hiedelemtörténeti sorozat fűződik a veszett orvosokhoz, így például az, hogy egyikük kutyává tud változni. Katona Imre kandidátus, folklorista édesapja állatorvos volt Csongrádon. Egyszer egy megmart állathoz a veszett doktor után őt is kihívták. Elmondták neki, milyen véleményt mondott a veszett doktor, és ő is megvizsgálta ugyanazt a jószágot. Szerinte értettek ahhoz, hogy melyik jószág fertőződött meg, annak azonnali levágását javasolták. Filep Antal szíves szóbeli közlése.

amellyel ezeket a fenevadakat képes kezes bárányokká változtatni? Magnetizmus? Hypnózis? Suggestio? Azután miért bír ő ily képességekkel, és miért nincsen meg bennem ez?

Az első kérdésre mi választ sem tudtam adni, és azt hiszem, ma, 50 év múlva ugyancsak senki sem tudna arra pontos és világos választ adni. A másodikra nézve, már akkor jutott eszembe az a gondolat, hogy ez valami képp olyan képesség, mint aminő a muzikalitás, a tapintat, a fantázia és több efféle, melyeknek egyike bennem megvan, másika a másik, harmadik ösmerősöm lelkében szunnyad, nő, kivirágzik, ismét a negyedikben teljesen hiányzik.

[...] ¹²

De vajon mire való mindezen okoskodás? Közelebb hoztuk-e ezzel a megmagyarázhatlant a világosságához, a megérthetőséghez? Ugyebár nem; ezért térjünk csak vissza a mi veszett doktorunkhoz, aki bizony sokkal gyakorlatiasabb oldalát fogta meg tudományának.

Az öregasszonytól, aki a gazda anyósa volt, és aki a tanya gazdasági teendőit látta el – a gazda felesége, egy nagyon csendes és igen jóképű és jó állású menyecske, ritkán jött ki a tanyaára –, tudtam meg később, hogy a veszettség gyógyítását, azaz a baj kitörésének elhárítását a koma nem is olyan olcsón mérte. Elsősorban minden személynek, ki a tanyán tartózkodott, egy-egy zöldessárgás port adott át, kinek azt vízben feloldva kétszerre kellett bevennie. A poroknak ára adagonként egy forint volt. Ugyancsak valami szerrel végig kellett füstölni az istállókat, a disznó- és tyúkólakat, minden állat ételébe, takarmányába ugyancsak egy-egy por került. A kutyák be lettek szorítva valami ólba, azután ott meg- és át lettek füstölve, tüszkölték is mint a német a paprikától, de nyikkanás nélkül állták a procedúrát.

Az egész gyógykezelés Veszett Kis Kovács uramnak készpénzben húsz forintot, két köből búzát hozott a konyhára. A pénzt a bugyellárisába dugta, a két zsák búzát a kocsi derekába

vettette és azzal hajtani készült a szomszédos tanyákra – még valami őt várta nagy szorongatások között –, amidőn utolsó percben tudomást szerezve jelenlétemről, beüzent az öregasszonytól, hogy jó lenne, ha én is gondoskodom magamról és megveszem a port, nekem hajlandó potom öt forintért kimérni egy adagot. Azt adtam értésére: köszönöm, nem kérek belőle!

– Ám én lássam, ha azután meg talállok veszni! – mondotta nagy mérgesen.

– Azt hagyja csak reám! Ő csak nézzen az aratása után! – morogtam magamban. Ugyanis nagy volt a gyanúm, hogy a ravasz paraszt valami kis kutyákat, gazdátlan nyomorult kuvaszokat el-elenged a tanyák között, annak valahogy veszett híret költi, és ennek révén végigsarcolja a zsiros paraszt gazdákat. Amilyen nagy határa van Szenteknek, úgy csinálhatja a dolgát, hogy minden évben a határ más-más részében fitogtatja hálás tudományát.

– Ah, a tekintetes úr nem fog megveszni, annál okosabb ember, hogysen azt megtegye! – mondta az öreg néni, miközben a doktor úr izenetét átadta, és míg a fenti gondolat az agyamon átcikázott –, hanem mi már kutya harapás nélkül is azok vagyunk, és az öcsém uram pora sem segíthet rajtunk!

– Hogyhogy? – kérdeztem egészen megütődve – Hát mi a baj?

– Ugyan, hát nem vette észre lelkem tekintetes Uram, hogy a mi tanyánk csendesebb, mint a bolyki kolostor? Hallott néhanapján nálunk egy dalt vagy énekszót felcsendülni? Még füttyszó sem járja, annál kevésbé valami móka, jóízű beszéd! Pedig mind a két fiam – ezek béresek – kocsisoknak voltak ide szegődve –, de meg a vőm uram is még elég fiatalok! Nem vette észre, hogy mindegyikük úgy jár-ke, mintha orruk vére folyna vagy a tegnapi napot keresné? Egy szót nem váltanak egymással, és ha igen, azt úgy vetik oda egymásnak, mint rühös kutyának a csontot. Nem vette észre, hogy a lányom, ha kijő, úgy jár-ke, mintha apácának öltözött volna be?

12 Az eredeti kéziratban a szerző több oldalon keresztül különböző elméleteket sorol fel arról, vajon milyen transzcendens jelenség magyarázhatja a kutyák meghunyászkodását a „veszett doktor” előtt. Ezt a részt a szöveggözlésből elhagytuk (a szerkesztők).

– De hát honnan van mindez? Mi az oka mindennek?

– Nem mi, hanem ki az oka, lelkem, Tekintetes Uram! Itt van az a rongyos béka, az a cafat Juli, meg alig hogy anyányi, alig hogy felcseperedett, máris veszedelmet hozott tanyánkra az égő vörös hajával, pulykatozás pöttyös pofájával, a macska zöld szemével, mind a két fiam, a vóm uram és talán még a vén totyakos férjem szívét is... – Megvesztek mindnyájan, bomlanak utána egymásra fogukat vicsorítva.

A Julis, a szolgáló! No nézd, ki a szösz hitte volna róla! És most visszaemlékeztem arra a nesztelen lépéseivel suhanó leányra, és megéreztem, hogy a maga arányos fejlődésnek induló természetével, horgászó pillantásaival, halk gúnyos kacagásával itt ezen a kis tanyán annak a macskának a szerepét kezdi játszani, akinek a férfiak, kiket a sors útjába fog vetni, mind csak egerek lesznek és csak arra jók, hogy játszadozzék velök, megkarmolja, cirógassa és végül megfojtja őket.

– Amióta itt van ez a hitvány – folytatta az öregasszony, és szavaiból kiértett az az engesztelhetetlen gyűlölet, melyet csak asszony érezhet a maga nembelije iránt –, amióta közénk pottyant ez az átkozott kígyó, a mi tanyánk veszett, bolond emberek gyülekezete. A három férfi mind csak az ő szavát lesi, egymásra a fogát vicsorítja.

– De hát miért nem adnak túl rajta? – kérdezem.

– Mert lehetetlen. Megkísérlette a leányom. De hallotta, látta volna azt a zenebonát, ami szándéka nyomán kitört. A vóm uram magából kikelve ordította, hogy a Julis itt marad. A lányom erre azt felelte, akkor hát ő megy el! Mehetsz! El is ment és most bánatában a városi lakásukon azon gondolkodik, ne menjen el örökre a másvilágra. Talán meg is teszi, ha én nem tartom benne a lelket, de meddig leszek erre képes?

– De édes szülém, hát nem tud beszélni maga a gazdával?

– Oh, édös Uram! Mi vagyok én itt, nem tudja, hogy férjemmel, két fiammal csak cselédsorba számlálkozunk. Minden a vómé, minket, amikor kedve kerekedik, akkor kerget el; mint ahogy meg is mondta nagy kevélyen, amidőn ezekre az istentelen állapotokra tereltem a beszélgetést, hogy hát ha valami nem tetszik nekem, ahogyan ő rendelkezik, úgy föl is út, alá is! Hetven éven felüliek vagyunk az urammal, hová menjünk öreg napjainkra, csak túrnöm kell továbbra, míg valami nem történik!

Rövid időn belül otthagytam Pizskos Földvári Nagy Ferenc uram tanyáját, míg kijebb mentünk az öcsödi határ felé. Azután onnan Fábiánsebestyénre kerültem, késő ősszel meg Csongrád alatt láncoltam a városi földeket. Bizony alig jutott eszembe a kis tanya a maga alakjaival. Egy késő őszi délután az eső permetezett, és én a város hintáján munkaterepemről haza igyekeztem. Ahogy a kocsim a Rambovszky vendéglője¹³ előtt megáll, látom, hogy két kardos, puskás, kék mándlis, darutollas kalapú pandúr egy erősen megbilincselte fiatal legényt tuszkol maga előtt. Oda nézek, olyan ösmerősnek tetszett az arca. Megösmérem, hisz ez Miska, a Pizskos Földvári tanya bérese.

– Mit csinált ez a szerencsétlen? – kérdem az egyik szájtátót.

– Lyukat szúrt a gazdája oldalába!

– Osztán miért!

– Valami cselédlány végett. Szeretője volt, oszt a gazduram szemöt vetött a jányra, oszt hát így végződött a história, rendes vége az ilyen dolgoknak!

– A gazda? – él?

– A gazda, Pizskos Földvári Nagy Ferenc külső ecseri tanyás gazda talán megússza a dolgot, talán nem, fene biztos járása van ilyenkor a láznak.

13 Rambovszky József (1837–1894) két vendéglőt bérelt ekkoriban Szentesen, az egyik a Zöldkaszorú nagyvendéglő az akkori Fő utca és Úri utca sarkán, a másik a Széchenyi ligetben épült Újvilág vendéglő. LABÁDI LAJOS: Városunk leg-híresebb vendéglőse. Száztíz éve hunyt el Rambovszky József. *Szentesi Élet*, 2004.10.15. http://www.szentesinfo.hu/szentesielet/2004/41_1015/05.htm

III.

1883. év késő őszén kerültem Egerbe és meglaktam ezt az akkoriban oly víg várost egész 1894 tavaszáig, amikor a 2. felügyelőséghez lettem áthelyezve.

Ottani tartózkodásom elején nagy kedvem támadt arra, hogy én is kutyabirtokos lehessenek. Ennek a vágyamnak megvolt a maga oka. Volt nekem akkoriban ott egy kedves cimborám, valami Kracsun Miklós¹⁴ nevezetű. A sok víg pajtás között, akik engem körülvettek, a leggondtalanabb, a legvígabb. Ennek a cimborámnak egy igen helyes rattler kis kutyája volt: a Bijou.

Bijout az egész város ösmerte. A gazdája rendszerint magával vitte lumpolásaiban, és a kis kutyát formás alakjáért, csillogó szeméért, amelyek mint valami ragyogó drágakövek meredtek ki kis pofájából, az okosságáért mindenki megszerette. Otthonos, ösmert lett és kedvelt éppúgy a „Dobó”, a „Körülvirágos”, a „Tanca”, a „Fekete sas” vendéglők és borházak vendégeinél, mint a többi mulatóhelyek társaságainál. De a vasárnapi korzó közönsége is, mely ott hullámozott a Lyceumtól a Káptalan utcán végig a vármegye házáig, ugyancsak számon tartotta Bijout, már csak azért is, mivel gazdája egyike volt a város legdaliásabb embeleinek. Azután meg, néha meg hogy a cimbor a kis kutyát nem vitte el magával, hanem valami okból otthon hagyta, – Bijou! – mondta neki – du bleibts zuhause, dass du dich nicht muckts von der Stelle!

Ilyenkor a kis dög a lemondás és fájdalom annyi kifejezésével, amennyi egy kőszobrot is képes lett volna megindítani, kínos nyöszörgéssel lefeküdt az ajtóba és várta a maga Istenét és urát fájdalmas kutyahűséggel, és nem mozdult onnan el a fél világért sem mindaddig, míg az haza nem érkezett. De előfordult az is, hogy a cimbor a odamaradt két-három napig is lumpolásaiban, és kutyájáról teljesen

megfeledkezett. Ilyen esetekben Bijouban az éhség, a kétségbeesés annyira felfokozódott, hogy megszegte a tilalmat, otthagya helyét és gazdája keresésére indult. Végigszaladta, szimatolta mindazokat a helyiségeket, ahol a cimbor a meg szokott fordulni, és magán kívül volt örömeiben, ha végre gazdáját megtalálta, bár az ilyenkor rendszerint kegyetlenül elverte.

Ha a lázasan keresgélő kis kutya végigszalászta a várost, mindenki tudta és mondogatta: Ahá! Az az országos lump Kracsun, már megint nem volt odahaza két nap óta, keresi a szegény Bijou! Nincsen itt a gazdád, szegény kiskutyus! Menj csak tovább! És a kutyus azzal odébb állott egy házzal, loholt tovább. Értett az magyarul is!

Hogy azonban a cimborámat valamiképp mentegessem, meg kell jegyeznem, hogy Egerben akkoriban nem csak ő lumpolt. Lumpolt ott a szigorú és rideg Samassa érsek¹⁵ uram ő excellenciáján kívül az egész város, a polgármester úrtól kezdve az utolsó hajdúig, a főispántól kezdve a legkisebb díjnokig, a kereskedők, az iparosok, a kapások és a fertálmesterek, a papok, szerzetesek, ügyvédek, doktorok és a barkók (így csúfolják az egri szőlőműves népet) nemzetségének minden ifija-fija. Soha olyan víg, pohárcsengéstől, daltól, kurjongatástól hangos városba nem botlottam, milyen a múlt század nyolcvanas éveiben Eger volt. Nem tudom, hány kávéháza, vendéglője, korcsmája, paraszt borkimérése lehetett, de bármelyikbe léptél, éjjel előtt, éjjel után virágos jókedv, duhaj mámor dühöngött azokban. A sok zárdában is – a ciszterciáknál, az irgalmasoknál, a minoritáknál, a szervitáknál, amiknek mindegyikében egy vagy másfél tucat kövér szent-anya kukszolt, estétől hajnalig nem a breviáriumot, hanem az ördög bibliáját forgatták, sűrű pohárhajtogatások, anekdotázások, istentelen praebensusok és gyalázatos virágénekek, „Azután mit is mondott a kabai asszony” sűrű kur-

14 Kracsun Miklós (1853–1908) kataszteri mérnök, 1884-ben még segédmérnöként az 1. felmérési felügyelőségben dolgozott. MNL OL, S 92 No. 25/4. 464. MTCN, 1884:157. Vegyesek. *Kataszteri Közöny*, 17. (1908) 11:253. 1885-től a váci 7. felmérési felügyelőség álományában szerepel, vö. MNL OL, K 269. Szolgálati beosztás 1884–1892.

15 Samassa József (1828–1912) egri érsek (1873–1912)

jongatása közben.¹⁶ Emlékszem, hogy a hangos tivornyázás e szent helyek némelyikében annyira ment, hogy az érsek füléhez is eljutott, ki azután a mindig borostás állú Pater Kerényi Imre¹⁷ bátyánkat, a szervita rendház főnökét maga elé idézte ad audiendum verbum és úgy lekapta húsz körmérő, hogy a szegény öreg egy hétre egészen úgy odalett tőle, hogy a délutáni kuglipartikat is betiltotta és csak akkor engedte meg újból azok megkezdését, amikor a bánat majd kikezdte ökelmét, és újból gurítani kellett a golyót Pater Zyán irgalmasrendi főorvos tanácsára, mert különben kézbénulás állott volna be nála.

De az érsek uram eme megregulázása nem sokat ért, hiszen még azt sem tudta megakadályozni, hogy a kispapok, kik pedig az érseki aulában laktak, víz helyett ne bort hozzanak be altatónak minden este a hálótermekbe.

A többi rendházban is vizsgálat folyt. A cisztercitáknál mint legelőkelőbb tanítórendnél az estélyeken a háziasszony, a postafőnök csinos, temperamentumos felesége prezidiált, emiatt a férje akkora búsulásnak adta fejét, hogy ritkán lehetett vele józanon beszélni.¹⁸

Megtörtént az is, hogy a rend különben egyik nevesebb tanára födetlen fővel kísérte ki a temetőbe asszonya koporsóját, kivel éveken át házastársi viszonyban élt. A város összes paraszt menyecskéi, de az úri renden levő nép is szörnyen szépnak találta a tanár úr ezen tettét, fölöttes hatósága kevésbé annak, mert úgy tudom, hogy egy időre áthelyezték Egerből.

A parasztoknál, már a szőlőműves gazdáknál, de az úri népnél szörnyen divatos volt a pincézés. A pincesorok mentén, az Árnyék- és

Verőszalákban¹⁹, majd minden szombat délután a legények között késelésre fordult a mulatozás, nem ritkán halálos kimenetellel.

Tavasszal a szőlőkapások kapára mentek egymásra a tüzes csipertől, és nem egyszer véres lett a kinyitott szőlőtőke.

Az urak a pincézés után a kávéházakban folytatták a dínomdánomot. Ivott akkor ott mindenki. De hogy is ne ivott volna, a legjobb bor literje 16-17 krajcár volt. A mustot 5-6 krajcárért vesztegették. Erős bikavért lehetett palackokban kapni Gröber vaskereskedésében.²⁰ A Tancsánál²¹ (pohos kistermetű festőmester volt ökelme) négy krajcárért akkora huszárrostélyost lehetett kapni, mint egy tótkaalap. Akinek egy forintja volt a zsebiben, az egy társasággal mulathatott egész éjjelen át. A papok, hogy ismét visszatérjek hozzájuk, a menyecskéket térítgették, úri és parasztrenden levőket egyaránt. Nem is olyan nagyon kellett azokat térítgetni, mentek azok maguktól is.

Ösmertem egy Katinsky²² nevezetű főtisztelendő urat, ennek az ostorosi út mentén fekvő szőlőjében, a sziklákba vájva egész díszesen bebútorzott kis tuskulanuma volt, ide csalogatta a városba igyekvő csinos ostorosi menyecskéket és taníttatta őket. Ahogy Egerből eljöttem, vettem a hírt, hogy kanonokká léptették elő, megérdemelte, mivel oly kitűnő bort és fekete kávé, mint amilyennel sziklabarlangjában megkínált, azóta is keveset ittam.

Bor annyi termett még ott akkoriban, hogy néha a szőlősgazdák hordó hiányában a mustot kénytelenek voltak a szőlők agyaggödrei- ben hagyni, ami persze rendszerint tönkre is ment azután.

16 A „Mít is mondott a kabai asszony? Ígyunk egyet komámasszony!” szólás felhívás az ivásra, a néprajztudomány „koccintó”-nak nevezi a műfajt (Magyar Néprajzi Lexikon). A jelenetet tréfás képeslapokon is gyakran megjelenítették (<https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/146259>). A szólás eredete az, hogy a kabai asszony a vitatkozókát az ivásra buzdítással csillapítja le. Balázs Géza: A bor szemiotikája. *Rubicon*, 14. (2003) 1–2:113–114.

17 Kerényi Imre szervita szerzetes (1837–1905) gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/123456789/133193#>

18 Fekete János († 1916) posta- és távirada-felügyelő. *Hírek. Egri Ujság*, 1. (1894) 63:3. (aug. 28.), 66:2. (szept. 7.); Halálkozás. *Egri Ujság*, 23. (1916) 135:2. (máj. 16.).

19 Verőszala és Árnyékszala.

20 Gröber Ferenc (†1890) vaskereskedő volt az egri bikavér megteremtője, vö. CSIFFÁRY GERGELY: *A Heves megyei levéltárban őrzött gazdasági szervek iratai 1846–1953*. Eger, 1998. XI-101 Gröber Ferenc és Fiai Kft. iratai (történeti áttekintés). 93.

21 Tancsa Lajos (1845–1912) templom- és szobafestő, aranyozó és címíró Egerben – vö. a hirdetményét pl. *Eger*, (1890) 24:194. (jún. 17.) –, aki egyúttal vendéglős is volt.

22 Katinsky Gyula (1841–1913) egri kanonok. *Hírek. Eger*, 20. (1913) 85:3. (okt. 22.).

Ilyenformán nem is ment csodaszámba, ha Premusics kapitány bátyánk, amidőn a Nagyegeden levő szőlője körül mércsikeltünk, nemcsak szőlőgunyhóját – épített kőből való borház – engedte át nekünk ottani tartózkodásra, hanem egy-egy kis hordó borral látott el, és ha az egyik kiürült, gurult helyébe a másik.

Ez a kapitány bácsi Egerben nyugdíjaztatta magát és egy gazdag szőlőműves özvegyét vette feleségül, amiért is a tisztikar részéről színelig bojkottálva lett. Színelig mondom, mivel titokban annál többen és sűrűbben látogatták meg szolgálatban levő kollegái és lakmároztak vendégszerető asztalánál.²³

Premusics bátyánk irányunkban tanúsított bőkezűségének azután az lett a következménye, hogy napszámosaink már reggel főnökömmel, a főmérnök úrral – haj, ez a Baader bácsi is egy kabinet²⁴ alak volt ám – egyetemben jól benyalkáltak.²⁵ A napszámosok az acélszalagot szaggatták el minduntalan, a főmérnök úr pedig egy zászlós figuráns helyett mindig kettőt látott távcsövében. Volt gondom azután az így keletkezett hibákat pótmérésekkel helyreigazíthatni.

Nem akarok itt beszélni a szüretekről, a vendégszerető házigazdákról, kik a mérés alkalmával véletlenül künt lévén, szőlős- és borházaikban, hallatlan és meg nem érdemelt sértésnek vették volna, ha vendégszerető meghívásaiknak nem engedünk és hozzájuk be nem tértünk volna. Az ilyen vendégeskedésnek rendszerint csak az este vetett véget.

Az egész város valami mámorban lélegzett és élt, mint Jules Verne Dr. Ox-ának oxigénnel túltelített városának lakói. De a mámoros életet sorvasztó és elnyelő állapotnak voltak áldozatai is, és életértékek mentek benne tönkre, mik megérdemelték volna, hogy embertársaik javára tovább éljenek. Így emlékszem dr. Pásztor Bercire.²⁶ Sokszor mulattunk együtt. Egyike volt nemcsak a város, de a vármegye leg híresebb jogászainak. De a mulatozás, az ivás rabja is. Igaz, hogy bírta az italt. Ő volt az, ki az egri nevet az ivásban a bácskaiakkal szemben fenntartotta és megvédte. Leitta őket, le a sárga földig. És amikor végzett velük egy-két napig tartó tivornyában: Új bort és új bácskaiakat! Ez az esete, ha jól tudom, Tóth Béla: Magyar anekdotakincs művében is meg van említve.²⁷

Pásztor Berci hatalmas Góliát alak volt, a sok ital azonban mégis csak kikezdte hatalmas szervezetét és ennek a jó, szellemes, kedves, fiatal embernek vajmi korán kellett távoznia a siralom völgyéből. És hány ilyen Pásztor Bercit ragadott el és temetett el a bor mámoros áradata anélkül, hogy rájöttek volna az élet komolyabb avagy fenséges rendeltetésére.

Azonban nem csak Eger városának lakói éltek ebben az időben ilyen duhaj életet. Nagy Magyarország minden népe, de elsősorban a magyar a mának, a vadászatnak, a ferblinek, a bornak, no meg a cigánynak élt. Ez volt a földolog, ami ma ingerét képezte, ez a színes, könnyű mulató világ termelte ki már az

23 Premusic(s) (Premušić) Fülöp százados a 60. gyalogezredben szolgált 24 évig, 1873 óta egri polgár, 1885. február 1-jén nyugalomba vonult és február 7-én feleségül vette özv. Szontagh-Cserney Máriát. Hymen. *Eger*, 24. (1885) 7:58. (febr. 10.). Premusic Eger város képviselő-testületének is tagja volt, 1890–91-ben már a legtöbb adót fizetők (virilisták) között szerepelt. Egerváros 1890–91. évi legtöbb adófizetőinek névsora. *Eger*, 29. (1890) 8:59. (febr. 25.). Nagyegeden a parlagot három évre bérbé vette (*Eger*, 31. /1892/ 46:363.); az ottani szőlője helyreállításáért végzett fáradságos iparkodását Molnár István gyümölcészeti miniszteri biztos 1893. május 7-én tett tanulmányútja alkalmával is élénken figyelte. A gyümölcészeti kormánybiztos Egerben. *Eger*, 32. (1893) 15:113. (ápr. 11.). Felesége 65 évesen, 1893. május 18-án hunyt el. *Eger*, 32. (1893) 21:165. (máj. 23.). A feleség vagyonos földműves család sarja volt, kétszer is nyugalmazott cs. és kir. századoshoz ment feleségül, „s minden tekintetben tiszteletreméltó tagjává lón amaz előkelőbb társadalmi osztálynak, melybe házassága által emelkedett”. Néh. bold. eml. Cserney Mária. *Eger*, 32. (1893) 25:197–198. (jún. 20.).

24 Első osztályú, elsőrangú jelentésben

25 Baader Alajos (1843 – Pozsony, 1904. augusztus 7.) mérnöksegéd a debreceni felmérési felügyelőségen 1873-tól, 1879-ben Baján mérnök, majd 1884–1889 között az 1. felmérési felügyelőségen Egerben, 1890-től Pozsonyban az 5. felmérési felügyelőségen mérnök, majd 1894-től főmérnök. Egerben a rangidős mérnök volt Gánóczy szolgálati éveit kezdettől.

26 Dr. Pásztor Bertalan (1855–1910) ügyvéd Egerben. Halottaink. *Eger*, 33. (1910) 48:2. (dec. 14.); VÉN PALÓC H.: A hét. *Eger*, 33. (1910) 49:3. (dec. 17.). Születésére l. Eger, római katolikus keresztelési anyakönyvek, 1855. 450. sz. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NSTQ>)

27 TÓTH BÉLA: *A magyar anekdotakincs*. I–VI. Bp., 1898–1903.

apák és nagyapák ama híres mondását: Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita! Mámoros fővel nem vettük észre, hogy az okosabbak, a józanabbak kihasználják gyengeségünket, hogy örökeinkbe idegenek ülnek, a kereskedelmet, a bankokat Galíciából ideszakadt gyülevész nép második nemzedéke foglalja el, kezébe kaparintja a földet, az ősi földet, melyet annyi vér szerzett és tartott fenn, a pénzt, mely a világot mozgatja. Nem vette észre, hogy vagyont idegen nemzetiségekből, a zsidókból támadt intelligencia kezdi átvenni, a szellemi vezetést és sajtója révén a nyugatnak selejtesebb, érzékiséget megragadó műveltséget kezd terjeszteni, melynek az ősi magyar erkölccsel, felfogással, mentalitással vajmi kevés köze van.

Talán ennek a szellemi vakságnak következménye Trianon, talán ennek és nyomán a szenvedés, nyomorúság, a megalázások kálváriájának kellett jönnie, hogy az én szép, szeretett, büszke magyar népem a hányavetiség virtusát, a felületesség fércruháját magáról el- és levesse, és beadja a derekát a komoly munkának és ragyogó képességeivel, intelligenciájával a kultúrnépek és nemzetek sorában újból kivívja a magyar nevet.

* * *

Ideje lenne azonban visszatérnem Bijouhoz és gazdájához. Nekem nagyon imponált a kis kutya, irigyeltem Miklós barátomat érte, ki szerintem a kutyasok e gyöngyét meg sem érdemelte. Ezt meg is mondtam neki, de erre ő csak nevetett és azt mondta, hogy ő és kutyája így és csakis így tartoznak össze és képeznek egyet. De látva, hogy a kutya ilyen nagyon tetszik nekem, megígérte, hogy legközelebb, ha Bijou megkölykezik, a leghelyesebb kölykét nekem fogja adni, neveljek magamnak abból egy másik Bijout. Megígérte és rövidesen szavának is állott.

Akkoriban, 1884-ben volt, Poroszlót, ezt a nagy módos Tisza-menti községet mértük Berczelivel. Egy este, ahogy a határból hazaérkeztem, háziasszonyom, Szászné asszonyom, azzal a hírrel fogadott: Tekintetes uram, itt van a kis kutyakölyök, a halászi mérnök úr küldötte.

Megnéztem azonnal, de bizony mindjárt láttam, hogy a kiskutya nem nagyon hasonlít anyjához. Igaz ugyan, ez is zsemlye színű volt, bár világosabb, mint az anyja, de a feje formátlan, a lábai csámpások, hol van ez az idétlen nyivakoló kis szörnyeteg világszép mamájától. No de megtartottam azzal a titkos reménnyel, hogy ha már rusnya is, mint a hátramenés, attól még okos lehet, akár a nádi veréb, és én majd úgy kimunkálom, hogy tudásának fényével árnyékot fog vetni híros anyjára. De most a fülei és farka túl hosszúaknak tetszettek, hogy az állat mégis kissé formásabb figurát mutasson, elhatároztam magamban, hogy ezeket meg kell kurtítani.

Ezt a műveletet azután a házigazdám, Szász asztalos majszter uram vállalta magára és egész szakszerűen végre is hajtotta. Amidőn az ilyen formán megcsonkított és fájdalmában körbe szaladgáló és üvöltöző kiskutyát láttam, még ocsmányabbnak találtam, mint amilyen előzőleg volt, de még így is hosszúaknak találtam fülét-farkát. Szász uram ajánlkozott, hogy még lenyesi a felesleget, ha kívánom. No, nem kívántam. A kutya így maradt tehát és a „Joujou” nevet kapta, ha már maga ocsmány, legalább legyen a neve szép. Különben sebei elég gyorsan hegedtek és néhány nap múlva már úgy szaladgált az udvarban, mintha megcsonkítottan jött volna a világra. A háziak hamar megszerették, etették, dédelgették, én azonban minden névpompája és megszépítése ellenére sohasem tudtam megkedvelni, és azt hiszem, ő se engem.

Az igaz, hogy kezdetben nem is sokat tördtem vele. Napközben a munkám távol tartott tőle, késő este vetett haza fáradtan, bizony semmi kedvem nem lehetett vele foglalkozni. A kiskutya a műhelyben a majszter úrral hált.

A mester soha nem ment be a szobába a családjához, soha egy szót nem váltott a feleségével, amint később megtudtam, már évek óta különös élet folyik itt. Az öreg soha nem mozdult ki műhelyéből, nemcsak hétköznap, de vasárnap, ünnepnap sem. Abban dolgozott, gyalult, fúrt, faragott kora reggeltől késő estig. Vasárnaponként, amidőn a szerszámainak békét hagyott, ledőlt az egyszerű szalmagyikóra

és ott heverte ki heti törődöttségét, szájában elmaradhatlanul lógó pipa füstjébe bámulva.

Göthös, száraz, vékony emberke volt. Ahány haja szála volt, annyifelé rugaszkodott neki a világnak. Arca mély barázdákkal árkolva, azt a benyomást keltette az emberben, hogy darabokból van összerakva, és csak az enyv, melynek illata az emberkét körülvette, tartja össze. Ezt az illatot kissé megrontotta a hiányos sárga fogakkal teli rakott szájban lógó pipájának a füstje, mely csípős, kesernyés és nem éppen violaszagú volt. A szája felett ugyancsak túl-túl álló néhány szőrszál jelezte a bajuszt és adta meg ez arc férfi jellegét.

Amilyen ágról szakadt volt is egész alakja is, olyan jámbor, csöndes ember volt, aki maga módján szeretett filozofálni. Engem nagyon megkedvelt, mivel valahogyan megérezte, hogy sajnálom, vonzódok hozzá. Bántott, hogy felesége, gyermekei olyan közönnyel, nemtörődomséggel vették körül, mely már az idegenkedéssel volt határos. Egyedül a fia, amolyan 14-15 éves, volt vele, egy ijedt képű suhanc, ki apja mesterségét tanulta és ott lábatlankodott egész nap a műhelyben. A fiú teljesen az apja mása volt, azzal a különbséggel, hogy szemei mindig ijedten forgolódtak, és kissé habogva beszélt, mint akit nagyon megijesztettek, és rémületéből még nem sikerült kievickélnie.

Ő volt a tolmács és közvetítő apja és anyja között. Ő hozta be az apjának a műhelybe az ételt, vasárnaponként a tiszta ruhát, szappant, miegymást, amire apjának igénytelen élete mellett szüksége volt. Másfelől ő adta át anyjának a pénzt, amit apja munkája után szerzett. Mert a majszter uram mindent odaadott egyegy forint kivételével, amit dohányjának beszerzésére magának visszatartott. Csodálatos módon ezt a fiát az anyja sokkal jobban szerette, mint leányait. Talán azért, mivel egyetlen fia volt, talán mivel öntudatlanul is az apját szerette benne. Nagyon sok könnyet ontott érte, amire a fiú mindig riadt mozdulataival, hörgő-köhécselő lélegzésével, fáradt lényével alapos okot szolgáltatott is arra.

Amilyen gyámoltalan csöndes alakot formázott a családfő, olyan kemény, kardos asz-

szonynak ösmerte mindenki a feleségét. Még egyszer akkora volt, mint az ura, parancsoló hangja ugyancsak csattogott a kis háztartásban, és ha reá néztem, nem tudom, hogyan, hogyan nem, mindig eszembe jutott Geiza fejedelem urunk Sarolta felesége, ki nemcsak megülte a lovat, hanem zablájánál fogva azt földre is rántotta. Azt véltem, Szászné asszonyom is képes lett volna erre.

Amidőn május elején a lakásomat elfoglaltam, mely a ház első, meglehetősen nagy, de homályos szobáját alkotta, csak Szászné asszonyommal értekeztem, kivel azután a koszt irányában is megegyeztem. Gondolom, 25 forintot fizettem teljes ellátásért, ami havi jövedelmem felét alkotta, a másik felét Egerben visszamaradt édesanyámnak küldtem meg öt forintok levonásával. A Szász családból nem láttam akkor senkit, lassankint jöttem rá, hogy a háznál még két kisleány van, az egyik vagy 5-6 éves, a másik 8-9 éves lehetett. Ez utóbbi lett az én kis pincérem, ő hozván be az ebédet, ha otthon tartózkodtam. Kezdetben iszonyú szepegések és remegések közben, míg csakhamar magamhoz vonva meg nem győztem őt arról, hogy nem vagyok krokodilus, aki kisleányokat szokott széttépní és megenni. Sőt ellenkezőleg, minden nagyúri mivoltom dacára, a szép kisleányokat meg is szoktam csókolni, és pláne olyanoknak, akik nekem vasárnaponként az ebédet hozzák, azoknak havonként két fényes húszkrajcárost is szoktam adni. Rövid időn belül ilyenformán igen jó pajtások is lettünk.

Hosszabb ideig azt hittem, hogy az egész család a szülőkön kívül a három gyerekből áll. Hallottam ugyan éjjel néha csecsemősírást és nyöszörgést; egyszer, kétszer valami leány- vagy menyecskefélét láttam a konyhában, de megjelenésemre úgy elpárolgott, mint a kámfor. Fúrta az oldalamat, ugyan ki lehet az, végül is arra a meggyőződésre jutottam, hogy az valami kisgyerekes lakójuk lesz, kivel együtt tanyáznak a hátsó szobában. Egy vagy két hónap múlva a gyereknöszörgés teljesen megszűnt, és ez időtől kezdve több ízben volt alkalmam találkozni azzal a nőszeméllyel, kit lakójuknak tartottam.

Ezenközben a majszter urammal teljesen megbarátkoztam, és egy ízben beszélgetés közben szóvá tettem a különös életet, amelyet ők ketten a feleségével folytatnak. Legyintett a kezével és hüvelykujjával reányomva a kupakot a pipájára, így szólt:

– Az asszonynak igaza van, én vagyok a hibás. Egyszer megcsaltam, oszt ezt nem tudja elfelejteni. Évek hosszú során nem tud megbocsájtani, ami nekem fáj ugyan, de neki is. Konok egy asszony, hiába kértem nem egyszer, hogy nézze el hibámat, akár a süket földnek bozsenáltam volna. Hiába no! Ilyen a természete, talán maga sem tehet róla, olyan az, mint akinek barna szeme van, soha nem lesz abból kék szem. A dolog megtörtént velem, pedig nem is vagyok, nem is voltam soha amolyan menyecskes ember, ki minden szoknya után szaladgál. Egy öreg, 70 éven felüli gazdag úrnál dolgoztam majd' egész nyáron. Nagy kujon ember lehetett fiatal korában, mivel még akkor is egy sereg igen helyes képű leányt, menyecskét tartogatott a kastélyában. Engem azután gyakran kioktatgatott, higgye el majszter uram, mondogatta, nincsen szebb dolog a világon a cicázásnál, és az úr Isten is csak azért teremtette ezt a földet, rajta az embert, hogy leányokkal, menyecskékkel, de nem eggyel ám, ha mentől többel, enyelegjen, bolondozzék, tréfálkozzék, csókolódzzék. Amióta a világ áll, ahány okos férfi volt a világon, mind ezt csinálta. Még a hírhős Salamon király és próféta szent létére háromezer asszonnal élte világát. Ahány virágot le tud szakajtani, édes majszterkám, annyit szakaszson, mentől többet tud, annál okosabb lesz, arra való az!

Na, hát valahogy fogott rajtam ez a szép tanítás. Fiatal is voltam még, körülöttem egész nap csilingelt, kacagott a sok szép, helyrevaló fehérnép, ingerkedett, tréfálkozott. No, azután eggyel kikezdttem és éltem a világot vele egy darabig. Ez volt életem virágos farsangja, amire rövidesen következett a böjt, a hosszú böjt, amely még most is tart; és tartani fog, míg élünk. Mert hát az asszonyom rövidesen megtudta, besúgták neki, vannak ilyen jó emberek mindig kéznél, és én hiába tagadtam, szabad-

koztam, kértem, könyörögtem, ígértem, a válasz mindig egy volt: Mehetsz a lotyódhoz!

Először azt gondoltam, no hát elmegyek! Nem én leszek az első ebben sem, ki ezt megteszi. De azután meggondoltam magam, mit csinál ez a büszke konok asszony öt pulyával, amilyen bolond, fogja őket mind és neki megyen velök a Tiszának. Mert az képes arra, különösen, ha nem tud kenyeret adni nekik. Azután mégiscsak az én gyerekeim, mégiscsak nekem kell őket táplálnom, ruháznom, hiszen apjuk volnék, vagy mi? Maradtam, bevágtam magamat ebbe a vityillóba, dolgozom, küszködöm. Azt mondják, így van ez rendjén! No, hát ez az én históriám, tekintetes Uram!

Egyszer beteg lettem, komoly beteg. Lázban fekvő, nem mentem be a szobába. Ő jött ki hozzám, bevitetett, ágyba fektetett, én jóformán azt sem tudtam, mi történik velem. Orvost hivatott. Azután ápolt, hűségesen, szelíden. Én hagytam magam, mozogni is alig bírtam. Vettem észre, hogy néha könnyezik; eszembe villant, hogy talán itt van az ideje a kibékülésnek, ennek a visszas, kusza helyzet megszüntetésének. Elhatároztam magamban, még egyszer meg fogom kérni, azt fogom mondani: Nézd, Erzsi, a berúgott embernek, ha valami ostobát csinál, nem róják föl azt bűnéül. Nézd, én is elvesztettem az eszem. Nem tudtam, mit csinállok. Bűnös vagyok, bűnt követtem el ellened, de bocsáss meg, hisz az Isten is megbocsát az ellene vétőknek. Mi volnánk mi, gyarló népség a világon, ha irgalom nem léteznék. Még sok egyebet gondoltam ágyamban fekvve, a menyegyzetet nézve. Volt időm hozzá! Kiszíneztem magamban és eleve örültem neki, hogy ismét visszatér majd a nyugodt, csendes, békés élet, újra boldog, megelégedett leszek.

Nem úgy történt, amint lassan-lassan lábadozni kezdtem, úgy halványodtak el reményeim. Asszonyom, hogy a közvetlen veszély elmúlt, mindig fagyosabb és fagyosabb lett. Ha gyógyszerre, egy pohár vízre volt szükségem, már nem ő nyújtotta, mint azt addig tette, ha ráparancsolt a kis Vilire, hidegen, keményen csengett szava: Add oda, vidd oda Apádnak. Reám nem nézett, kerülte a tekintetemet, nap-hosszat a konyhában tett-vett, szemlátomást

kerülte a velem való létet. Keserűség űzte el szívem színes álmait, és én egy reggel, amidőn nem volt otthon, fogtam magam és kitámo-lyogtam a szobából és belevettem magam újból az odúba.

Ahogy hazajött, szót sem szólt, kiküldte utánam az orvosságot, én meg újból nekifeküdtem a gyalunak, és megkezdődött a régi élet!

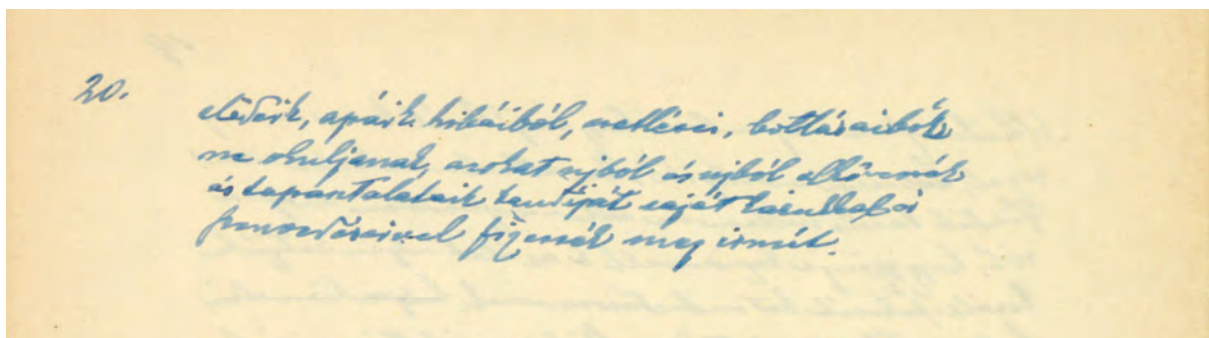
Valahogy nagyon megsajnáltam ezt a kis pipogya embert. Előttem állott foltos köntösében a piszkos zöld mesterkötényével, gyalulásától meggörcbült tartásával, kitaposott bő papucsával, amint ritkás sárga fogai közül kiveszi pipáját, lassan töltögetve azt.

Minek a szobra is vagy te, édes Szász majszer uram? – villant át agyamon, ahogy őt szemléltem. Valami kis gyámoltalanságé, a nem helyén alkalmazott alázaté, a sorsodba beletörődött, fáradt harcosé? A magamegadás, a bánat, a keserűség, a szenvedés, a megnyugvás, az alávetés anyagából kifaragva? Egy kicsi kis ember, senki a milliók között, teljesen jelentéktelen valaki, porszem a homoktengerben, melyet csillogóvá tesz a fájdalom.

Elhatároztam magamban, hogy majd beszélek az asszonnyal erről a dolgról, ha alkalom adódik arra. Fiatal tacszó voltam én akkor, és azt hittem, hogy gyöngé kezeimmel az élet útján kátyúba került szekérét két embertársamnak kiemelni, helyre zökkenteni tudom.

Bízam intelligenciámban, reábeszélő képességemben, hogy sikert aratok bírálatommal, és úgy megyek el majd Poroszlóról, mint aki egy elárvult házban újból felélesztette, lángra gyújtotta a kialudt családi tűzhely melegítő, boldogságát, békét árasztó zsarátnokát.

Nem gondoltam meg, azóta azonban megtanultam, hogy a leghálátlanabb valami sorsot játszani akarni. Még jó, ha csak tanáccsal, csak szóval igyekszed ezt megtenni. A legkevesebb, de a leggyakoribb, hogy reád nem hallgatnak, szavadat olybá veszik, mint üres hangot, mely a levegőben elhal, visszhangra nem talál. Még jó, mondom, ha nem kísérled meg tettel, neked juttatott hatalommal mások sorsába beleavatkozni akkor is, ha ebben a legtisztább, a legszentebb szándék vezérel. Mennyi szenvedés, fájdalom származik legtöbbször abból, hogy ha erőszakkal akarod belegyúrni embertársaid lelkét abba a formába, mely nekik sehogys sem felel meg, bár te ezt a legtökéletesebbnek látod. Lázadást, elkeseredést, haragot, dacot teremtesz ott, hol boldogságot vélsz elérni. Nem, hagyni kell a dolgokat, hadd folyjanak a maguk medrében, az emberek úgy vannak teremtve, hogy a maguk ácsolta keresztjét kell hordaniok, elődeik, apáik hibáiból, csetléseiből, botlásai- ból ne okuljanak, azokat újból és újból elkövessék, és tapasztalataik tandíját saját kár- rakkal és szenvedéseivel fizessék meg ismét.²⁸

■ Gánóczy Sándor Kutyahistóriái kéziratának utolsó oldala

28 A kézirat nehezen olvasható szövegét Gánóczy Mária írta le, a sajtó alá rendezést és a jegyzetek elkészítését Reisz T. Csaba végezte.

TÖRÖK ENIKŐ

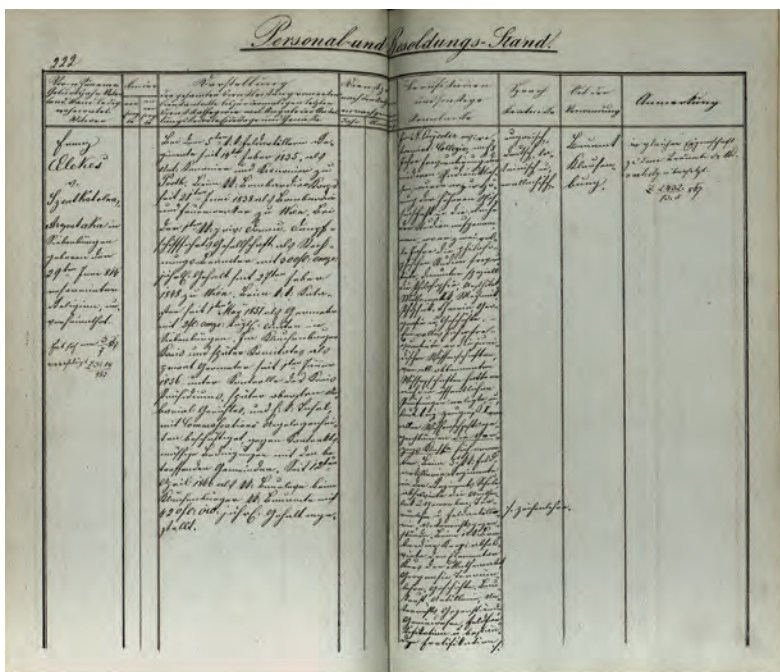
*Elekes Ferenc – katona, térképrajzoló, litográfus és mérnök**

Erdélyben 1851-ben 16 becslőfelügyelőiséget (Schätzungsinspektorat) és 63 becselőjárást (Schätzungsbezirk) alakítottak ki a dülönkénti felmérés lebonyolítására. Járásonként egy-egy mérnököt alkalmaztak, akiknek többsége Csehországból származott, csaknem egynegyede azonban Erdélyből. Az utóbbiak közé tartozott szentkatolnai Elekes Ferenc is, aki a Felsőfehér vármegyei Árapatakon (Araci) született 1814. június 29-én, apja református lelkész volt, testvérei: Elekes Károly (1813–1878) gyulafehérvári és Elekes György (†1879) magyarigeni lelkészek. A nagyenyedi református kollégiumban nyolc év középiskolai képzést követően két évig bölcsészeti, majd egy évig jogi tanulmányokat folytatott.¹

Katona, térképrajzoló és litográfus (1835–1849)

Elekes 1835. február 14. és 1848. március 1. között szolgált, először az 5. tüzérezredben Pesten

■ Elekes Ferenc törzslapja az erdélyi építészeti hivatalnál, 1866–1867 (MNL OL, F 274 505. köt.)

(Unterkanonier, Kanonier), majd 1838. június 21-től a bombázkárnál Bécsben (Bombardier, Feuerwerker). Elvégezte az 5. tüzérezred ezrediskoláját, majd 1842-ben a bombázkar bécsi iskolájában tanult matematikát, műszaki és építészeti tudományokat, hadmérnöki ismereteket.²

Ebből az időszakból több litográfiáját is ismerjük, ami azért nem meglepő, mert a tüzérezredben szolgált idején

* A bécsi kutatásaimat (2015, 2017) a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj támogatásával végeztem. Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi magyar levéltári delegátusnak, valamint Kovács Zsuzsannának és Németh Györgynek, az Országos Levéltár főlevéltárosainak a kutatásban nyújtott segítségüket.

- 1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), F 259 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Az abszolutizmus és egyesítés korának erdélyi közigazgatási levéltára, Militär- und Civilgouvernement. Statthaltereien in Siebenbürgen, Általános iratok (= F 259) 1857. 3. 17. 26.; F 274 Az abszolutizmus és egyesítés korának erdélyi közigazgatási levéltára, Baudirection in Siebenbürgen, Általános iratok és a Számvevőség iratai (= F 274) 821/1866., 505. köt. Status der Baubeamten in Siebenbürgen; H 92 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár, Országos Nemzetőrségi Haditanács, Közösen kezelt általános iratok (= H 92) 137. BONA GÁBOR: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Táborkok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Miskolc, 2015. (= BONA, 2015; online elérhető az Arcanum Kézírástárban: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok>). Elekes Károly és György gyászjelentését l. PANDeA. Köszönöm Lázár Balásznak, a Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltsége levéltári delegátusának, hogy elküldte számomra az Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Kriegsarchivban a Bombázkar anyagában található 1838. és 1846. évi minősítési lapok (K. K. Bombardier-Corps, 5-te Compagnie, Conduite-Liste der Mannschaft vom Oberfeuerwerker abwärts für das Militair Jahr 1846) vonatkozó részzeit.
- 2 MNL OL, F 259 1857. 3. 17. 26.; F 274 821/1866., 505. köt.; H 92 137. Nyugdíjak. Zárszámadás. Részletes jelentés az 1878. évről, az állami háztartásról, az állami vagyon kezelése körül szerzett számviteli tapasztalatokról, és az állami adósságokról. Bp., 1879. (= *Zárszámadás*, 1878) 99. BONA, 2015.

zerek jellemzően műszaki kiképzést kaptak, ezért közülük többen foglalkoztak térképkészítéssel és litográfiával. Elekes térképeket szerkesztett és metszett, amelyek önállóan és kiadványokban is megjelentek. 1840-ből ismerjük az első térképét, egy Bécs-térképet, amely a J. Bermann & Sohn kiadásában jelent meg. Ezt követően több Bécs-térképe is napvilágot látott különböző bécsi kiadónál, egyesek több kiadást is megértek.³ Például az *Umgebungen von Wien* című térkép August Schmidt Bécs-útikönyvéhez készült, de önállóan is forgalmazták.⁴

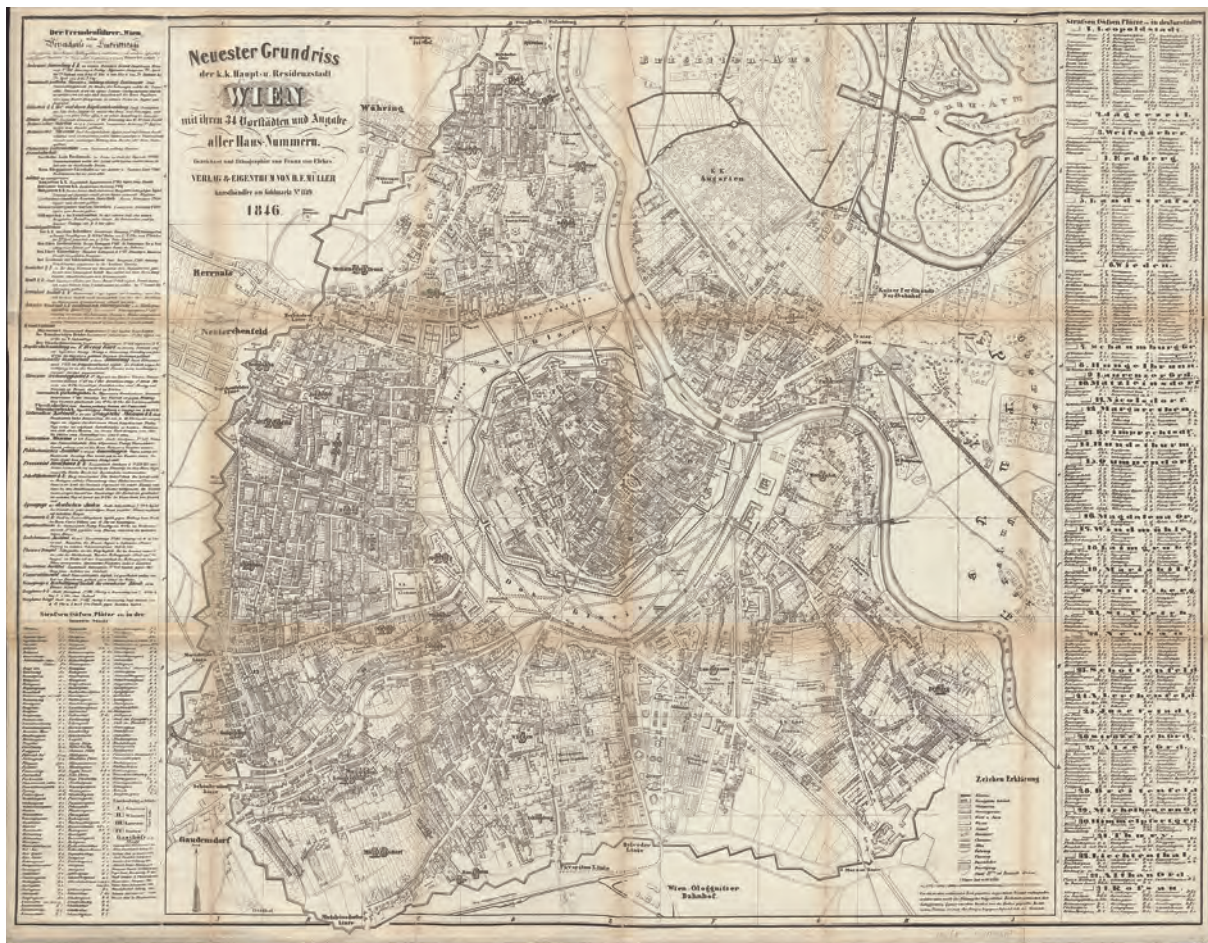
Leopold Theodor Neumann kiadója számára 1846-ban egy Duna-térképet metszett Elekes. Újsághirdetésekből ismerjük a Neumann

kiadónál megjelent, a Schneeberget és Koralpét ábrázoló térképet,⁵ valamint a Johann Schönberg bécsi kiadónál megjelent, Elekes által rajzolt és javított, F. Biller által metszett kilencszelvényes, az Osztrák Császárságot ábrázoló térképet.⁶ Elekes készítette a térképet August Schmidt egy másik útikönyvéhez is, amely a Bécsből Lajtabruckba utazóknak szól.⁷

1846-ban a Bombászkar adta közre Elekesnek a Lobau-szigetet ábrázoló hadtörténelmi térképét.⁸ A térképrajzoló-litográfust azonban leginkább két glóbuszról ismerjük.⁹

1848-ban Elekes kilépett a katonaságtól, és február 27-től a bécsi gőzhajózási társaságnál (Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft) számviteli tisztviselőként helyezkedett el évi 300

- 3 ELEKES FERENC: *Grundriss der Haupt und Residenzstadt Wien und deren Vorstädte nach der neuesten Aufnahme*. [1:13 000]. Wien, 1840. ELEKES FERENC: *Neuester Grundriss der k.k. Haupt- u. Residenzstadt Wien mit ihren 34 Vorstädten und Angabe aller Haus Nummern*. [1:10 000]. Wien, 1845. A korabeli újságokban is hirdették ezt az 1845. április végével javított térképet: *Wiener Zeitung* (= WZ), (1845.05.12.) 130:1018., (1845.05.23.) 140:1097., (1845.05.29.) 146:1141. A *Neuester Grundriss* 1846. évi kiadása digitálisan elérhető: <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/titleinfo/1825584> (2018.10.05). A térkép 1857-ben és 1862-ben is megjelent, az utóbbi digitálisan elérhető: <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/titleinfo/1825752> (2018.10.05). WZ, (1861.05.24.) 120:1907. ELEKES FERENC: *Neuester Plan der Haupt und Residenzstadt Wien mit ihren sämmtlichen Vorstädten, und den angrenzenden nahen Ortschaften mit genauer Angabe der Haus-Nummern, Gässen, Plätze, der merkwürdigsten Gebäude und Anstalten, den Eisenbahnen so wie der Begrenzung der Vorstädte; Neuester Plan der k. k. Haupt- und Residenzstadt Wien mit ihren 34 Vorstädten*. [1:8640]. Wien, 1844. Digitálisan elérhető: <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/titleinfo/1826283> (2018.10.05.). HOHENSINNER, SEVERIN: *Bibliografie historischer Karten und Literatur zur österreichischen Flusslandschaften*. Wien, 2015. (= HOHENSINNER, 2015) 161. Hirdetéseiben: *Brünner Zeitung*, (1844.06.10.) 188. WZ, (1844.01.24.) 24:186.; (1844.02.07.) 38:118., (1844.05.11.) 131:726., (1844.05.25.) 145:819., (1846.06.20.) 168:1366. A *Neuester Plant* 1847-ben újból kiadták. *Übersichtskarte der innern Stadt Wien*. Lith. ELEKES. [1:13 000]. [Wien], [1852].
- 4 ELEKES FERENC: *Umgebungen von Wien*. Lith. von Elekes und Schimonik. [1:58 000]. Wien, [1847]. SCHMIDT, AUGUST: *Der Tourist und Führer durch die schönsten Gegenden der Umgebungen Wiens*. Wien, [1847]. Digitálisan elérhető: <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/titleinfo/379452>. Korabeli hirdetések: *Die Presse*, 1. (1848) 9:36. WZ, (1848.06.17.) 167:796., (1848.06.26.) 175:500. *Fremden-Blatt und Tags-Reuigkeiten der k.k. Haupt und Residenzstadt Wien*, (1849.07.11.) 163. sz.; (1849.07.17.) 168. sz.; (1849.07.18.) 169. sz.; (1849.09.30.) 233. sz.; (1849.10.11.) 242. sz.; (1849.10.14.) 245. sz.; (1849.10.17.) 247. sz. *Ost-Deutsche Post*, (1850.05.22.) 121. sz.; (1850.05.23.) 122. sz. A hirdetések 1851-ben *Der Führer und Tourist* ... címmel említik az útikönyvet, de ezen a címen a könyvtárak katalógusában nem található dokumentum. *Fremden-Blatt*, 5. (1851.05.03.) 105. sz.; 5. (1851.05.16.) 116. sz.; 5. (1851.06.08.) 136. sz.; 5. (1851.08.15.) 193. sz.; 5. (1851.08.24.) 201. sz. A térképet 1858-ban Karl Helf és 1860 körül a Reiffenstein & Rösch is kiadta.
- 5 WZ, (1843.07.14.) 192:1482., (1843.07.19.) 197:1519., (1843.07.22.) 200:1540.
- 6 *Die Donau von Linz bis Wien*. Lith. von ELEKES. [1:260 000]. Wien, 1846. WZ, (1848.07.05.) 184:52., (1848.07.08.) 187:82.
- 7 SCHMIDT, AUGUST: *Wegweiser für Eisenbahn-Reisende von Wien nach Bruck an der Leitha und seine Umgebung, an den Neusiedlersee, nach Rohrau, Esterház, Eisenstadt, Oedenburg [et]c.* Wien, 1847. Digitálisan elérhető: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ177007502. Sajnos a térképet nem hajtogatták ki és nem vették fel. *Revue des Büchermarktes*. *Wiener Zuschauer*, (1847.05.31.) 87:696.
- 8 ELEKES FERENC: *Die Insel Lob-Aue mit ihren Verschanzungen sammt jene der österreichischen Vorposten von der Schlacht bei Wagram im Jahre 1809*. [1:30 000]. [Wien], 1846. HOHENSINNER, 2015. 134.
- 9 ELEKES FERENC: *Die Erde nach den besten Ortsbestimmungen und Carten bearbeitet*. [1:77 500 000]. Wien, 1844. ELEKES FERENC: *Die Erde nach den besten Quellen*. [1:105 000 000]. Wien, 1851. (Digitálisan elérhető: <http://terkeptar.elte.hu/vgm/2/?lang=hu&show=globe&id=11>). MÁRTON MÁTYÁS: Elekes Ferenc és glóbuszai – Egy hazánkban eddig ismeretlen Elekes-földgömb Bécsben. *Geodézia és Kartográfia*, (2008) 10:10–15. PÁSZTI LÁSZLÓ: *Múzeumok Éjszakáján mutattuk: Elekes Ferenc földgömbje*. 2016. (<https://blog.oszk.hu/foldabrosz/muzeumok-ejszakajan-mutattuk-elekes-ferenc-foldgombje>, 2018.10.05.) (= PÁSZTI, 2016); PLIHÁL KATALIN: *Nyomatott magyar föld- és éggömbök, 1840–1990*. Bp., 2016. (= PLIHÁL, 2016) 92–94.

■ Elekes Ferenc: *Neuester Grundriss der k. k. Haupt- u. Residenzstadt Wien*, 1846 (OSZK, Térképtár TR 8666)

forintos fizetéssel, munkáján kívül magyar nyelvet is tanított a kollégáinak. 1848. május 8-án Korponay Jánostól kért támogatást, mivel a nemzetörséghez szeretett volna csatlakozni. Ebben az időszakban metszeteket készített a *Honvédelmi Szövétnek* próbakötetéhez, köztük egy térképet.¹⁰

1848. június 13-án hadnaggyá nevezték ki az 1. honvédszászlóaljhoz, majd a tüzérséghez került és őrnagyi rangig jutott. 1848-ban nemzetőrök és honvédek számára megjelentetett szabályzatok ábráit litografálta.¹¹

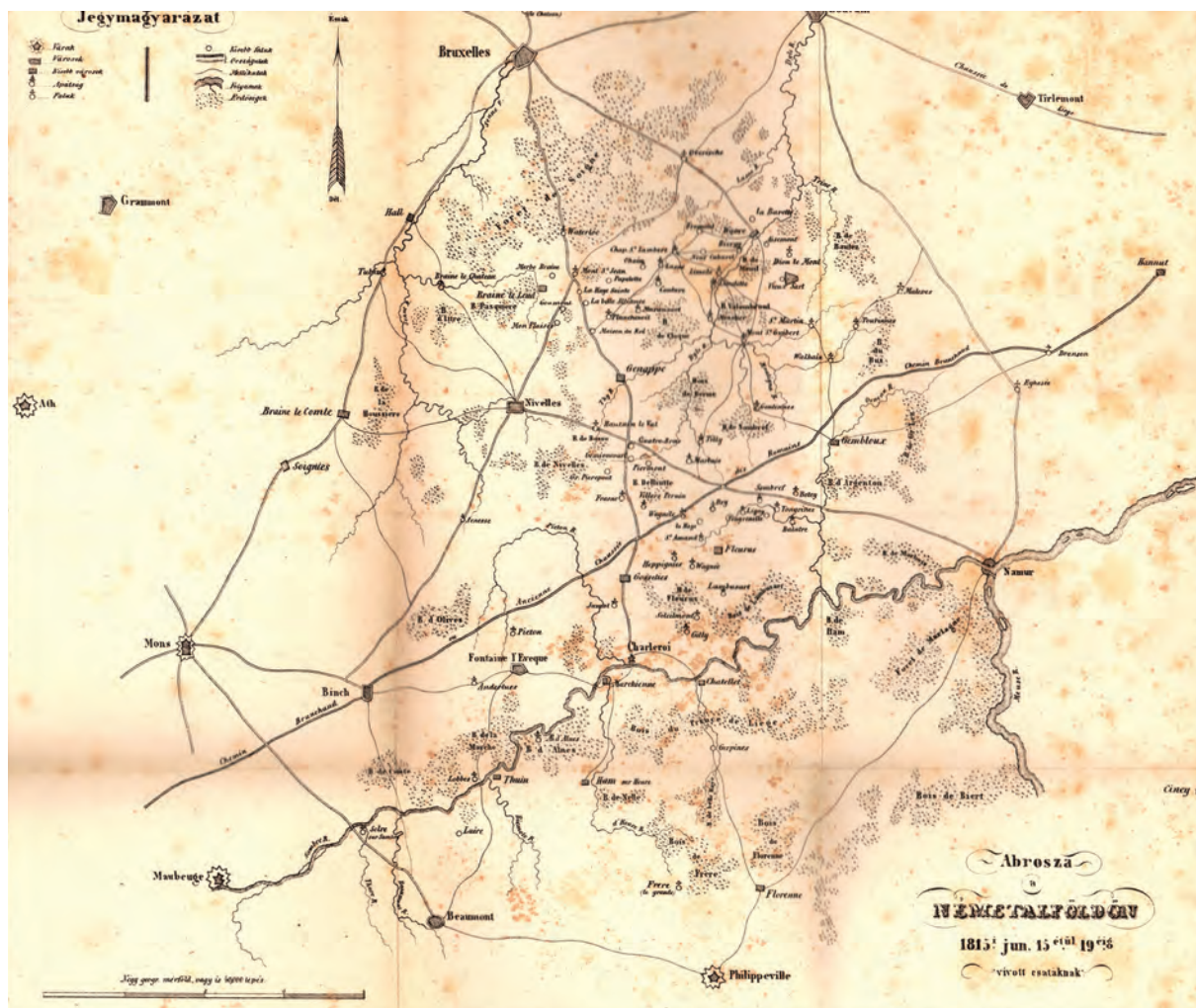
Kataszteri mérnök (1851–1856)

A mérnöki állásra Marosvásárhelyről (Târgu Mureș) pályázott és 1851. április 29-én Nagyszébenben (Sibiu) tette le a hivatali esküt. 1852-ben az V., nagyenyedi becslőfelügyelőség 17. becslőjárásában dolgozott, 1855-ben a 7., szászsebesi felszólalási felügyelőség 17. járásában kétforintos napidíjjal.

Franz Fischer mérnök (Geometerrevident) ellenőrzési naplója (Revisionsjournal) sze-

10 MNL OL, H 92 137.; F 274 821/1866., 505. köt. *Abrosza a Németalföldön 1825-i jun. 15-étől 19-éig vívott csatának*. Metsz. ELEKES cs. k. bombavető altiszt Bécsben. A térkép megjelent: RAKSÁNYI IMRE: *Honvédelmi szövétnek kézikönyvül nyújtva nemzetőröknek és fiatal katonáknak*. Pozsony, 1848. Elekes levelét közli PLIHÁL, 2016. 95. ÁCS TIBOR: *A Honvédelmi Szövétnek, az első magyar hadtudományi folyóirat*. Adalékok a XIX. századi magyar hadtudomány történetéhez. *Hadttörténelmi Közlemények* (= HK), 22. (1975) 4:698.

11 BONA, 2015. PÁSZTI, 2016. URBÁN ALADÁR: *A Nemzetörségi Haditanács és a honvéd tüzérség megszervezése 1848-ban*. HK, 117. (2004) 2:513., 515., 523. MACK JÓZSEF: *Kézikönyv a honvéd tüzérség számára*. Pest, 1848. és KIS KÁROLY: *A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai*. Pest, 1848, I. erről PÁSZTI LÁSZLÓ: *Hadi tikkelyek, tábori utasítások és a többiek...* Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája, 1790–1849. HK, 120. (2007) 3:1010. Plihál Katalin tévesen azonosítja Elekest Elek Ferenc ezredessel, I. PLIHÁL, 2016. 95. Pazonyi Elek Ferencről (1820–1888) I. BONA, 2015.

■ Elekes Ferenc: Abrosza a Némalföldön 1825-i jun. 15-étől 19-éig vívott csatának, 1848 (Honvédelmi Szövetség)

rint Elekes 1852-ben az Alsófehér vármegyei Boroskrakkó (Cricău) területét mérte fel, nyolcszélvényen, 1:7200 méretarányban, szorgalmas és tiszta munkát végzett. Azonban a hegyvidéken a kicövekelést nem hajtotta végre lelkiismeretesen. Boroskrakkón kívül 1852-ben Sárd (Șard) községgel, Magyarigen (Ighiu) enklávéval és Borosbocsárd (Bucerdea Vinoasă) egy részével végzett, összesen 14 230 alsó-ausztriai holdat mért fel. Nehéz, hegyvidékes terepen

165 napot dolgozott. Mersich András főmérnök Elekes 1852. évi munkateljesítményét átlag alattinak jellemezte (az átlagos munkateljesítmény 18 502 hold volt), ezért 1853 elején figyelmeztetésben részesítette őt többekkel együtt, és kilátásba helyezte, hogy ha munkateljesítménye nem javul, akkor csökkentik a fizetését, végső esetben elbocsátják a kataszteri szolgálatból.¹²

A téli munkaszakaszban területszámítási és felvételi jegyzőkönyveket készített, 1853.

¹² MNL OL, F 510 Erdélyi országos kormányhatósági levéltára, Az abszolutizmus és egyesítés korának erdélyi közigazgatási levéltára, Az ideiglenes földadót bevezető bizottság (= F 510) 1049/1851., 1224/1851.; F 259 1852. 56. 80., 1855. 56. 2665.; F 274 821/1866., 505. köt. ÖStA, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium (= FHKA NHK) Katasterabt. Akten 325. 4606/1852., 329. 1360/1853. Török ENIKŐ: Az 1850-ben kinevezett kataszteri főmérnökök. *Catastrum*, 3. (2016) 1:33–34. Franz Fischer (Oploty, Csehország, 1820. 01. 09. – ?) a prágai politechnikumban tanult. 1844-től dolgozott a kataszternél, először Galíciában, 1851-től Erdélyben. 1852-től Mersich mellett végezte a mérnökök ellenőrzését (Geometerrevident vagy Mitrevident). 1860-ban a kassai adókerületbe helyezték a részletes felméréshez, de még ugyanebben az évben felmentették. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 472. 36512/1860., 473. 39920/1860.

március 9-én és 10-én Mersich ellenőrizte a munkáját és megfelelőnek találta. A következő települések munkarészein dolgozott ebben az időszakban: Nagyenyed (Aiud), Miriszló (Mirăslău), Muzsnaháza (Măgina), Felenyed (Aiudul de Sus), Marosdécse (Decea), Alsóorbót (Gârbova) Diód (Stremț) II. részszel.¹³

1853-ban 19 836 alsó-ausztriai hold nagyságú területet (Nagyenyed, Marosdécse, Miriszló, Felenyed, Muzsnaháza, Alsóorbót Diód II. részszel) mért fel. 1854 elején ismét figyelemztetésben részesült átlagon aluli teljesítménye miatt, ekkor ugyanis egy mérnök átlagos teljesítménye 3 négyszögmérföld 2300 hold, vagyis 32 300 hold volt.¹⁴

1854 nyári munkaszakaszában Elekes 30 640 holdnyi területet térképezett: Középorbó (Gârbovița); Tövis (Teiuș) Diód I. rész, Alsógáld (Galda de Jos) I. rész és Kismindszent (Mesentea) III. rész enklávékkal; Alsógáld Kismindszent I. és II. rész enklávékkal; Koslárd (Coșlariu); Marosszentimre (Sântimbru) Gáldtő (Galtiu) I. és III. rész enklávékkal; Borbánd (Bărbant); Oláhlapád (Lopadea Veche); Úrháza (Livezile) és Borosbenedek (Benic) településeket. 1854. október 15-én Úrháza és Oláhlapád felmérését ellenőrizte Fischer, e községekről Elekes három-háromszelvényes térképeket rajzolt. Fischer megállapította, hogy a mérnök a háromszögelést kevéssé körültekintően hajtott végre, a községhatárok csatlakozásánál eltérések tapasztalhatók. 1854. évi teljesítményéért kétnapi napidíjmegvonásban részesítették, az 1855. januári fizetéséből vonták le a büntetést, és a hibák kijavítását saját költségén kellett elvégeznie. 1854. decembere és 1855. áprilisa között, 78 napon keresztül Marosszentimre, Borbánd, Koslárd, Alsóorbót (Középorbót enklávéval, Diód II. rész, Alsógáld és Kismind-

szent enklávéval) területszámítási és felmérési jegyzőkönyvén dolgozott. Mersich a községhatárok csatlakozásánál talált hibákat a munkájában, főként a hármashatároknál, pl. Alsógáld, Borosbenedek, Diód és Mihálcfalva (Mihalț), Demeterpataka (Dumitra), Táté (Totoi) esetében. Johann Lechkyt bízták meg a hibák kijavításával, mivel Elekes nem rendelkezett a javításhoz szükséges képességekkel. Gáldtő, Alsógáld, Tövis és Borosbenedek újbóli felvételére volt szükség.¹⁵

1855. májusában 18 napig betegeskedett, csak tíz napot tudott dolgozni, így nem haladt a hegyvidéken fekvő Magyarigen (Ighiu), Magyar- és Oláhborosbocsárd (Bucerdea Vinoasă), valamint Celna (Țelna) és Igenpataka (Ighiel) felmérésével. Mersich július 10-én ellenőrizte a munkáját: a háromszögelésnél tervszerűtlenül járt el, a háromszögelési pontok meghatározása nem volt elég megbízható, így a kicövekelés is pontatlanul történt, ezért nagyon sok hiba került a térképre. Újból Lechkyre bízták a hibák, ez esetben Magyarigen háromszögelésének kijavítását. Előrehaladott kora és betegeskedése is hozzájárult ahhoz, hogy a főmérnök azt javasolta Elekesnek, keressen magának másik állást. Továbbá figyelmeztette, hogy ha a következő ellenőrzésnél nem tapasztalnak a munkájában változást, akkor elbocsátják. Úgy tervezték, hogy Lechkyt nevezik ki a helyére. Júliushoz képest októberig nem sokat haladt a felméréssel, október 26-ára – mikor is Mersich újból ellenőrizte a munkáját – a fent említett települések térképeit elkészítette 11 szelvényen, 15 000 alsó-ausztriai holdat kitevő területet mért fel. Alacsony teljesítménye és a grafikus háromszögelésben tanúsított alkalmatlansága miatt 1854. december 31-ével elbocsátották.¹⁶

1856. január 1-jétől június 1-jéig kisegítőként (Aushilfsarbeiter) dolgozott a szászsebesi felszólalási felügyelőségénél.¹⁷

13 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 342. 1381/1854. A dülönkénti felmérés munkarészeiről I. TÖRÖK ENIKŐ: Solt város ideiglenes felmérésének dokumentumai. *Catastrum*, 2. (2015) 2:22–30.

14 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 343. 1502/1854. 1 alsó-ausztriai (magyar terminológiában katasztrális) hold = 5754,642 m². BOGDÁN ISTVÁN: *Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874*. Bp., 1990. 315–316.

15 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 355. 177/1855., 364. 3071/1855., 368. 4519/1855., 370. 5134/1855., 371. 5630/1855.

16 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 355. 177/1855., 364. 3071/1855., 368. 4519/1855., 370. 5134/1855., 371. 5630/1855.

17 MNL OL, F 259 1857. 3. 17. 26.

Magánmérnök (1856–1866)

Ebben az időszakban Elekes magánmérnökként négy település tagosítását végezte el. 1856 végén és 1857 elején Görgényadorján (Adrian) tagosításánál dolgozott, az érdekeltek teljesen elégedettek voltak a munkájával. 1858 és 1859 folyamán Kolozspata (Pata) tagosítását hajtotta végre, a tagosítás dokumentumainak hitelesítésére csak 1866-ban került sor, a hitelesítési eljárásnál neki is meg kellett jelennie. Mivel akkor már a kolozsvári építészeti hivatalnál dolgozott, hathetes szabadságot kellett ebből a célból kivennie.¹⁸

Közben 1857-ben a marosvásárhelyi mérnökállásra pályázott. 1857. január 23-án Marosvásárhely kérte egy városi mérnöki állás létrehozását évi 500 forintos fizetéssel, mivel az építésügyi rendészet ügyeinek intézéséhez, a városi építkezésekhez és a Maros-szabályozáshoz is szükség volt egy műszaki szakemberre. A városi mérnök alkalmazásával nem a kerületi mérnökökre hárult volna az ilyen jellegű feladatok ellátása. A marosvásárhelyi kerületi hivatal és a helytartóság is támogatta a kezdeményezést, pályázatot hirdettek meg a hazai és a külföldi, bécsi újságokban az álláshely betöltésére. A pályázatra azonban csak egy személy jelentkezett, mégpedig Elekes Ferenc, akit a város alkalmasnak talált a poszt betöltésére. Azonban a helytartóság szerint olyan személyt kellett volna választani, aki a víz- és útépítésben elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkezik, ezért egy új pályázat kiírását rendelték el. A város és a kerületi hivatal viszont kitartott Elekes – akár ideiglenes – alkalmazása mellett, mivel több városi építkezésnél sürgősen szükség volt egy mérnökre, pl. a városi malom és a római katolikus plébánia Servitat-malma már egy év óta nem működött, a nagy városi híd is

az összeomlás szélén állt. De a helytartóságot nem sikerült meggyőzni.¹⁹

Következő adatunk Elekesről 1861-ből származik, amikor a visszaállított főkormányzóság átvette a helytartóságtól a könyvmdákat és egy új könyvmdát állított fel Kolozsvárott (Cluj-Napoca). Elekes Ferenc ennek az új könyvmdának a „ügyvezetőségi állomására” pályázott és évi 600 forint fizetést kért. Kérelmét elutasították arra hivatkozva, hogy nem egy nagyobb fizetést igényelhető kőmetezőre van szükségük, illetve hogy már különben is kinevezték a nyomda alkalmazottait. Ez ténylegesen meg is történt az év első felében: Bettenhofer Ernő könyvmdászt és Ender Ernő nyomdászsegédet alkalmazták, Farkas Károlyt bízták meg a nyomda vezetésével évi 400 forintos fizetéssel.²⁰

Az állami építészeti hivatal mérnöke (1866–1878)

1866. február 15-én Elekes pályázott az erdélyi állami építészeti hivatalnál meghirdetett hét mérnökgyakornoki („építészeti gyakornok”, „építészeti növendék”, „Bauleve”) állás egyikére, és 1866. május 9-én alkalmazták a kolozsvári építészeti hivatalnál. A következő évből fennmaradt tőle egy térkép, amely a kolozsvári építészeti körzet úthálózatát ábrázolja.²¹

1867-ben Székelyudvarhelyre helyezték, mivel akkor a székelyudvarhelyi építészeti hivatalnak nem volt magyarul beszélő alkalmazottja. Július 3-án reggel fél nyolckor feleségül vette Botos Sándor, kolozsvári polgár özvegyét, született Balog Annát (Balog Péter és Balás Terézia lányát), majd útnak indult nejével együtt Székelyudvarhelyre, ahova 6-án este érkeztek meg. Az átköltözés költségeinek fedezésére

18 MNL OL, F 259 1857. 3. 17. 26.; F 274 821/1866., 5647/1866., 5734/1866., 6419/1866., 505. köt.

19 MNL OL, F 259 1857. 3. 17. 26.

20 MNL OL, F 266 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Az abszolutizmus és egyesítés korának erdélyi közigazgatási levéltára, Visszaállított Főkormányzóság, A közigazgatási osztály általános iratai (= F 266) 3418/1861., 3616/1861.

21 MNL OL, F 274 2105/1866., 2432/1866., 2514/1866., 2608/1866., 568/1867., 2716/1867., 505. köt., 509/A. cs. Rangs-Liste der sämtlichen Beamten der k. k. Siebenbürger Landes-Baudirektion és Protocoll über die einlaufenden Reise Particularien der sämtlichen Beubeamten Siebenbürgens von 1. Jänner 1866 angefangen. OTTENDORFER GÁSPÁR – ELEKES FERENC: *Karte des Bau u. Verwaltungs Kreises Klausenburg*. [1:217 000]. Klausenburg, 1867.01.15. MNL OL, S 105 Térképtár, Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek, Erdélyi kormányhatósági levéltárból kiemelt térképek - No. 478/2.

■ A kolozsvári építészeti körzet térképe, 1867 (MNL OL, S 105 - No. 478/2.)

fizetési előleget vett fel. Július 7-én már munkába is állt volna, de a hivatal vezetője, Ernst Mehl Ritter von Strelitz (Prága, 1816. febr. 25 – ?) épp távol volt, Ditrón (Diträu) tartózkodott. 1867 augusztusában és szeptemberében a Nagy-Küküllőn lévő bikafalvi malomgátnál dolgozott, október 11-én a Patakfalva (Văleni) melletti „megromlott” út megszemlélésére küldték ki. 1868-ban a gyimes (Ghimes) vám- és veszteglőhivatal épületein végzett javításokat.²²

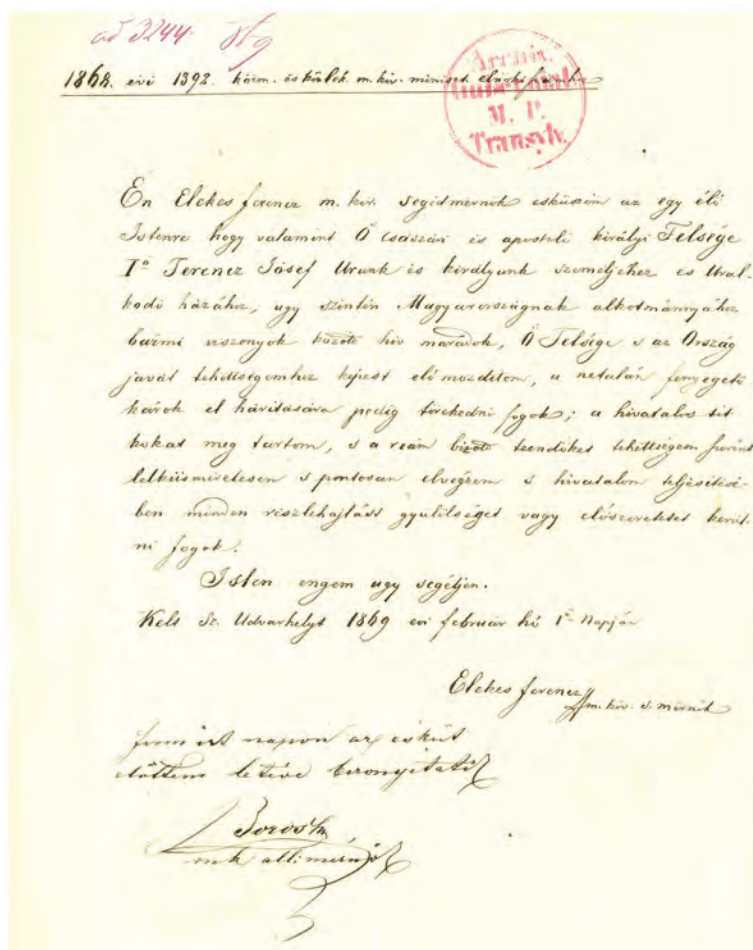
1868. július 23-án 2. oszt. segédmérnök néveztek ki, hivatali esküjét szeptember 9-én tette le. Bár augusztus 1-jén átvette a kinevezéséről szóló okmányt és új hivatalát el is foglal-

ta, hivatali esküjét a hivatalvezető szabadsága miatt nem tudta korábban letenni. Október elsejével folyósították neki a segédmérnöki fizetést, évi 630 forintot (gyakornokként 420 forintot keresett). Kérvényezte, hogy kinevezésének kézhezvételétől utalják új fizetését, mivel önhibáján kívül nem tudta letenni az esküt augusztusban. A Közmunka és Közlekedési Minisztérium végül is szeptember 1-jétől engedélyezte a magasabb fizetés folyósítását, hiszen ha augusztusban esküt tett volna, akkor is szeptember 1-jétől lett volna jogosult rá.²³

A Közmunka és Közlekedési Minisztérium 1868. december 30-án kelt rendelettel újjalakította az építészeti hivatalok szervezetét, a

22 MNL OL, F 266 24557/1867., 27172/1867., 13137/1868., 13440/1868., F 274 2432/1867., 2547/1867., 2548/1867., 2703/1867., 2879/1867., 3009/1867., 3287/1867., 3397/1867., 3404/1867., 3405/1867., 3407/1867., 3454/1867., 3493/1867., 3860/1867., 4047/1867., 4283/1867., 5148/1867., 5646/1867., 6225/1867., 1421/1869., 7368/1869., 7537/1869., 505. köt.

23 MNL OL, F 266 18467/1868., 18469/1868., 7104/1869.

■ Elekes Ferenc esküje, 1869 (MNL OL, F 266 3244/1869.)

mérnökök új kinevezést kaptak és újból esküt kellett tenniük. Elekes 1869. február 1-jén tett esküt a székelyudvarhelyi építészeti hivatal új vezetője, a korábban szintén kataszteri mérnök Boros Ignác (1816–1870) előtt, a fizetése 700 forintra emelkedett. Ebben az évben Székelylengyelfalva (Polonița) templomának javításánál dolgozott.²⁴

Az 1870-es években a 12., máramarosszigeti állami építészeti hivatal alkalmazásában állt. 1878-ben segédmérnökként nyugdíjazták 11 év 10 hónap 22 nap szolgálati idő után. A 30 évi, de a közbejött, ismételt megszakítások miatt csak részben beszámítható időre szabályszerűen megállapítható 266 forint 66 krajcár helyett – a katonai (13 év 13 nap) és a kataszteri (4 év 9 hónap) szolgálatát figyelembe véve – kegyelemből 360 Ft évi nyugdíjban részesült.²⁵

Az erdélyi kataszteri mérnöki álláshelyek betöltésére nehezen találtak megfelelő személyeket 1850 és 1851 folyamán, kénytelenek voltak olyanokat alkalmazni, akik előtte nem dolgoztak kataszteri felmérésen. Annak ellenére, hogy miután felvételt nyertek, oktatásban részesítették őket, és a főmérnök előtt vizsgát kellett tenniük, nem mindannyian váltak be hosszú távon. Elekes is az utóbbiak közé tartozik.

Hiába rendelkezett sokéves tapasztalattal térképrajzolóként és litográfusként, a felméréshez más jellegű ismeretekre és készségekre volt szükség. De valamennyire sikerült elsajátítania a mérnöki, földmérési tudományt, és az állami építészeti hivaltaltól segédmérnökként mehetett nyugdíjba.²⁶

24 MNL OL, F 266 1226/1869., 2389/1869., 3244/1869. Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 3. (1869) 42:517.

25 Magyarország tiszti czim- és névtára, 1873:311., 1875:256. TÓTH LÁSZLÓ: Magyarország úthálózata és ütügyi szervezete a kiegyezés utáni években. *A Kiskőrösi Közüti Szakgyűjtemény Évkönyve 1981–1986*. Bp., 1987. 151. Zárszámadás, 1878. 99. MNL OL, K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1878.02.15-i ülés.

26 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 301. 2414/1850., 307. 1944/1851., 320. 1827/1852., 321. 2254/1852. MNL OL, F 510 1728/1851.

SCHMIDT ANIKÓ

Eredmények és elmaradások

A kataszteri munkálatok ügye az 1892–1897. évi országgyűlésen

A földadó mint az adórendszer alapja

A kataszteri munkálatok és a földadó ügye ebben az országgyűlési ciklusban is elsősorban az éves költségvetési vita során került elő.¹ Az adórendszer alapja és egyben legvitatottabb eleme a földadó volt, amelynek hatálybalépésétől a birtokosok arányos adóztatását remélték. Sima Ferenc (Csongrád vármegye, Tápé) így foglalta össze ezeket az elvárásokat:² a „földadónál, amennyiben a kataszter jó, minden adózó polgár aránylagosan van megterhelve. Ahol a kataszter nem vihető keresztül hibátlanul: ott egyeseknek, talán egyes községeknek, egyes vidékeknek lehetnek és vannak is sérelmeik, de magában a kataszterben megvan annak biztosítéka, hogy minden birtokos aránylagosan terheltesék meg.”³

Issekutz Győző (Kisküküllő vármegye, Erzsébetváros) szerint a földadó ezt a célt nem teljesítette. A képviselő a hibás kataszteri felméréseket okolta az indirekt és az egyenes adók kivetése mellett az egyes vidékek közti jelentős eltérés és a közteherviselés elmaradása miatt. Hasonló szellemben nyilatkozott Horánszky Nándor (Abaúj-Torna vármegye, Szepsi), aki

■ Sima Ferenc (1853–1904) újságíró, az 1892–1897. évi országgyűlési ciklusban függetlenségi párti politikus

- 1 A korábbi országgyűlési ciklusok idején a kataszteri kérdéseket illető eseményeket l. a *Catastrumban* megjelent eddigi cikkeimben: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1865–1868). 2. (2015) 1:19–24.; A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872). 2. (2015) 2:9–21.; A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt. Élénkítő tárgyalások, erősödő földbirtokos lobbí. 2. (2015) 3:46–59.; A kataszter a logikát a feje tetejére állította. Az 1878–1881. évi országgyűlés tanulságai. 3. (2016) 1:13–25.; A kataszteri ankét. 3. (2016) 2:21–28.; Az „új” földadó kivetése előtt: az 1881–1884. évi országgyűlés. 3. (2016) 3:3–16.; A kataszteri munkálatok ügye az 1884–1887. évi országgyűlési ciklusban. 4. (2017) 1:15–24.; A kataszteri munkálatok ügye az 1887–1892. évi országgyűlési ciklusban. 5. (2018) 2:18–27. A korabeli szövegrészeket a mai helyesírásnak megfelelően, a nyelvi sajátosságokat megtartva adom közre. Sima Ferenc arcképét a Wikipédiáról, Szemere Huba és Smialovszky Valér arcképét az Országos Széchényi Könyvtár Digitális Képtárából, Makfalvy Géza portréját a Helytörténeti gyűjtemény Balatonalmádi-Balatonfüred-Zirc, míg Bethlen András, Teleki József és Lukács László fotóit a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárából közöljük. Ezúton is köszönjük Lengyel Beatrix és Gaskó Judit szíves segítségét.
- 2 A képviselőkre vonatkozó bővebb életrajzi adatokat l. *Országgyűlési almanach 1892–1897. Rövid életrajzi adatok a Főrendiház és Képviselőház tagairól*. Szerk.: STURM ALBERT. Bp., 1892. Online is elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu).
- 3 197. országos ülés (1893. április 14.). *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának nyomtatványai.* (= KN) I–XXXIV. Bp., 1892–1897. XI:207–208., 211.

kijelentette: „ez az adókataszter, mely sokkal rosszabb, mint volt a megelőző, éppen abban a szerencsétlen időben készült, pedig ezen munkálatba hosszú évekre kihatólag fektettük le a földadóztatásának alapjait és arányait.”⁴ Sporzon Jenő (Nyitra vármegye, Privigye) a földadókataszternél felemlegetett aránytalanságoknál a fő hibát az érintettek közönyösségében látta, amivel kapcsolatban saját tapasztalatait elevenítette fel: „Én a privigyei kerület 108 községének voltam elnöke és mondhatom, dacára annak, hogy a becslőbiztosoknak az volt utasításuk, hogy minél többre igyekezzenek a tiszta jövedelmi fokozatokat és osztályba sorolásokat kimutatni és ezáltal nagyobb adóra reményt nyújtani, mindig úgy történt, hogy a becslőbiztos a rövidebbet húzta, mert mi nem elégedtünk meg azon kimutatással, melyet ő nekünk benyújtott, hanem [...] megmutattuk a minden községben felállítható tiszta jövedelmi fokozatokat és osztályba sorolást. Ezt következetesen keresztülvittük, nemcsak a járási, hanem a kerületi bizottságokban is, és az eredmény az lett, hogy nálunk a földadó 20–30, sőt 50%-kal kisebb 1885 óta, mint volt az az előtti kataszternél. Ezt az egyenletlenségét tehát nem lehet egyedül annak tulajdonítani, hogy az intentio az adóemelés volt, hanem annak, hogy a bizottsági tagok, akiknek ott beleszólásuk van, nem akartak részt venni, hanem úgy történt rendszeren, hogy a kataszteri becslőbiztos megjelent a bizottságban, felolvasta javaslatát, sokan nem értettek hozzá, sokan nem is akartak hozzáérteni, mert nem vettek maguknak annyi fáradságot, hogy a törvényt tanulmányozták volna, és azt en bloc elfogadták. Csak akkor lármáztak, mikor az adókönyvecskéket megkapták.”⁵

Többen is túl magasnak tartották a földadót, különösen ott, ahol a földbirtok más adósságokkal is terhelve volt. Erre a helyzetre reflektálva Sima Ferenc egy olyan törvényjavaslat benyújtását javasolta a pénzügyminisz-

ternek, amelyben az adóssággal terhelt földbirtokosokat az ingatlanadójuk után adóelengedésben részesítették volna. Az adóelengedés arányát az ingatlan kataszteri tiszta jövedelmét terhelő jelzálog és/vagy a hitelességgel kimutatható adósságok kamata szerint kívánta megállapíttatni.⁶ Indítványát nem fogadták el, így a képviselő 1895. február 14-i felszólalásában ismét bírálta a kormány adópolitikáját, hangsúlyozva, hogy míg a Magyarországnál fejlettebb mezőgazdasággal bíró Franciaországban, Angliában, Olaszországban, Ausztriában és Poroszországban a földadó a kataszteri tiszta jövedelem 10 százalékát sehol nem haladja meg, úgy Magyarországon a földterhementesítéssel együtt a tiszta jövedelem 25,5 százalékát teszi ki, emellett a birtokosnak más adókat is kell fizetnie, sőt legtöbbször még jelzáloggal vagy takarékpénztári adósságokkal is terhelték. Felemlegette továbbá azt a korábbi országgyűlési ciklusokban is elhangzott érvet, hogy a kataszteri tiszta jövedelmet az 1868–1872. közötti hat év termésátlaga alapján számolták ki, amely különösen kedvező időszak volt a magyar mezőgazdaságban, egy köbölnyi búza például 10-14 forinton kelt el, míg felszólalásakor 5-6 forint volt mázsája.⁷ A magas adók ellen felszólt Bernáth Béla (Zemplén vármegye, Mád) és Hock János (Csongrád vármegye, Csongrád) is. Utóbbi konkrét példával igyekezett alátámasztani nézetét, amely szerint a földteher minden európai állam között aránytalanul Magyarországon a legsúlyosabb: „Csongrád megye némely községében [...] a kisgazda egy hold földje után évenként több közterhet visel, mint amennyi annak a földnek tiszta kataszteri jövedelme [...]. Márpedig, ha ez a gazdaosztály éveken keresztül, évtizedek óta az állam tehervonó jószága volt, amelytől mindent várnak, de akiért semmit sem tettek.”⁸

A többiekkel homlokegyenest ellentétes véleményen volt Meltzl Oszkár (Nagyszében,

4 125. országos ülés (1892. december 17.) KN, VII:37., 148–149.

5 125. országos ülés (1892. december 17.) KN, VII:151.

6 197. országos ülés (1893. április 14.) KN, XI:207–208., 211.

7 430. országos ülés (1895. február 14.) KN, XXIII:42–43.

8 Bernáth Dezső felszólalását l. 401. országos ülés (1894. december 12.) KN, XXI:298–299.; Hock Jánosét pedig: 509. országos ülés (1895. november 20.) KN, XXVII:50–51.

I. kerület), aki a megállapított földadót nem aránytalanul magasnak, hanem nevetségesen kevésnek látta: „Nincs ember ez országban, aki kételkednék abban, hogy a földadó kivetési alapját képező kataszteri tiszta jövedelem távozlól sem közelíti meg a valódi jövedelmet. Vajon nem kell-e nevetnünk, ha megtudjuk, hogy Magyarországon, ez áldott földön, a kataszteri hold tiszta jövedelme átlagosan 2 forint 85 krajcárt tesz ki? Mit mondjunk ahhoz, hogy Ausztriában a földadó nagyobb összeget hoz be az államnak, mint Magyarországon? Ausztriában, az ő alpesi tartományaival, Karsztvidékével⁹, Galiciájával, Sziléziájával stb. Nem kell-e nevetni, ha azt látjuk, hogy a kataszteri tiszta jövedelem az egész országban 151 789 000 forintban van megállapítva?” Elismerte ugyanakkor, hogy minden más adó indokolatlanul magas.¹⁰

Szemere Huba (Szilágy vármegye, Zilah) szóvá tette a középbirtokosság érezhető fogyását, amelyet véleménye szerint a kataszteri felmérések is tükröznek, hiszen a régebbi munkálatok több kis- és középbirtokot mutatnak, míg az utóbbi időben csak a latifundiumok

■ Szemere Huba (1865–1925) földbirtokos, lapszerkesztő, függetlenségi párti politikus

■ Bethlen András (1847–1898) főispán, földművelési miniszter

növekedtek.¹¹ Ezt Bethlen András földművelésügyi miniszter is elismerte, hangsúlyozva, hogy a középbirtokosságra vonatkozó adatokat a kataszteri munkálatok mellett főleg a virilisták névjegyzékéből lehet kinyerni: „Ha a középbirtokosokat keresem – kataszterünk igazságát nem kritizálva –, megtalálom azokat azon adófizetőkben, kik 200 forinttól 500 forintig terjedő adót fizetnek. Ha ezt veszem alapul, valóban elijesztő képet mutat ezen összeállítás arra nézve, hogy milyen kevés a középbirtokosok száma.”¹² Ebbe a vonulatba illeszkedik Polónyi Géza felszólalása is, bár ő csak általánosságban beszélt a birtokos réteg fogyásáról: „a kataszteri hivatalnokok, [...] mily rettenetes módon szaporodnak, ellenben a magyar birtokos osztály, az a réteg, mely ezer éven át fenntartotta a nemzetnek alkotmányát és védi most is, csodálatos módon folyton fogyatéknak van alávetve.”¹³

Nem csupán az adófizetők, a kormány sem lehetett maradéktalanul elégedett a földadó nyomán az államkasszába érkező bevételekkel.

9 Karszt-fennsík, ma Szlovéniában.

10 267. országos ülés (1893. december 7.) KN, XV:176.

11 44. országos ülés. (1892. május 3.) KN, III:27.

12 46. országos ülés (1892. május 5.) KN, III:80.

13 517. országos ülés (1895. november 29.) KN, XXVII:244.

A kataszterre vonatkozó éves költségvetés (Ft) 1892–1897 között

Év	Állandó kataszter			Földadó-nyilvántartási felügyelőségek, helyszínelési felügyelőségek és a kolozsvári kataszteri igazgatóság	
	Terv	Kiutalt	Kiadás	Megszavazott	Utalványozott
1892	535 000	509 449	516 254	215 546	207 919
1893	535 900	576 276	583 479	214 316	219 849
1894	609 100	603 426	606 547	229 993	225 464
1895	609 100	612 327	613 611	228 853	225 806
1896	617 200	605 226	590 497	217 082	220 087
1897	631 000	621 007	632 323	220 610	271 427

A földadóból származó bevételek (Ft) 1892–1897 között¹⁴

Év	A folyó évre köz-igazgatásilag előírt összeg	Tényleges bevétel
1892	35 781 445	35 704 246
1893	35 067 018	34 359 565
1894	34 823 664	34 826 921
1895	35 278 058	34 785 057
1896	34 507 289	34 357 598
1897	33 814 274	33 923 158

Míg az állandó kataszternél, a földadó-nyilvántartási és helyszínelési felügyelőségek, valamint a kolozsvári kataszteri igazgatóság esetében a kiadások a korábbi évekhez képest keveset változtak, a földadóból származó bevételt már érezhetően befolyásolta például a magyar szőlőtermelésben jelentős károkat okozott filoxéra. Nagyrészt ennek pusztítása 1893-ban például 489 812 forinttal kevesebb földadó kivetéséhez vezetett, más elemi csapásokkal (mint például a hesseni léggel) együtt pedig 1894-ben már az 1893. évi XXXI. törvénycikk szerint előirányzott 35 806 000 forinthez képest

842 164 forintnyi kiesést jelentett az államkasszájának.¹⁵ Ugyancsak bevételecsökkenést okozott az 1881:XLII. törvénycikk értelmében az egyes vízszabályozó és ármentesítő társulatoknak járó adóvisszatérítés: ennek során például csak 1893-ban 249 195 forint földadót és ennek megfelelő általános jövedelemadót fizettek vissza.¹⁶

A földadó-bevételkiesések okai: állami segítség a gazdaságnak

A filoxérapusztítás vezetett a szőlődézsma, illetve annak elengedése kapcsán kibontakozó vitához. A dézsmaváltság elengedését szabályozó 1891. évi I. törvénycikk alapján ahol egyszer felkapálták a földet és más művelési ágra tértek át, ott a dézsmaváltság már csak részben volt leírható.¹⁷ Andreánszky Gábor (Nógrád vármegye, Nógrád) – aki már a törvény elfogadásakor is szolt a besorolás nehézségeiről, amelyek a pusztuló szőlészetek részben más művelés alá vonásából adódtak – határozati javaslatot nyújtott be, hogy az érvényben lévő törvénycikk módosításával a filoxéra által el-

14 A kataszterre vonatkozó éves költségvetéssel és a földadóból származó bevételekkel kapcsolatos adatokat az Állami zárszámadás 1892–1897. évi kötetéből vettem, amelyek elérhetőek a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu).

15 A hesseni légy az ún. gubacsleány egyik faja. A szúnyoghoz hasonló, Amerikából behurcolt kártevő elsősorban a gabonát pusztította. Magyarországról a hesseni léggel kapcsolatos legkorábbi adat 1833-ból való, amikor Károly főherceg magyarországi uradalmában a búzatermés 2/3-át egy hét alatt tönkretették. A 19. század folyamán a mezőgazdaság olyan meghatározó károkozójává vált, hogy még Jókai Mór is megemlékezett róla *A jövő század regénye* című művében. Minderről bővebben: Gubacsleány. *A Pallas nagy lexikona*. Elektronikus dokumentum. Bp., 1998. Online elérhető: Magyar Elektronikus Könyvtár.

16 A m. kir. Állami Számvevőszék jelentése az 1893. évi zárszámadásról, valamint az államháztartás, államvagyon és állami adósságok kezelése körül az 1893. évben szerzett tapasztalatairól. Bp., 1894. 188. és *A Magyar korona országainak állami zárszámadása az 1894. évre*. Bp., 1895. 203.

17 433. országos ülés (1890. december 16.) KN, XXI:168–190. A javaslat az 1891: I. törvénycikként („A szőlőterületeknek adandó újabb állami kedvezményekről”) emelkedett jogerőre. A törvényt 1891. január 1-jén szentesítették és január 11-én hirdették ki. Teljes szövegét l.: *Ezer év törvényei* (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>)

pusztított szőlők összes hátralékos dézsma-váltságát törölik el. Wekerle Sándor miniszterelnök a szőlészeteknek biztosítandó adókedvezményeket, kivált a szőlődézsma-váltsági hátralékok rendezését és leírását támogatta, azonban hangsúlyozta: nem gondolja, hogy mindez a szőlészetek azonnali regenerálódását is maga után vonja majd: „A képviselő úr utalt arra, hogy hiábavaló munkával járnak ezek a kataszteri felvételek, [...] utalt azokra a nehézségekre is, hogy ma az elhagyott szőlők határai többé kijelölhetők nem lévén, a kataszteri felvétellel iszonyú nehézséggel jár. Ha nekünk csupán a szőlődézsma-váltság miatt kellene foglalkoznunk ezen kataszteri felvételekkel, azt mondanám, hogy talán financialiter nem érdemes, hogy nagyon sokat bibelődjünk ezen kérdéssel, hanem írassuk le ezen földterület után a hátralékot. De akár leírjuk a szőlődézsma-váltság hátralékát, akár nem, a földadó szempontjából kell ezt a kataszteri felvételt teljesíteni. Ha az illető felhagyott a szőlővel, és én leírom a szőlődézsma-váltságot, még nem végeztem be a dolgot; nekem a földadó szempontjából a birtokra kivetett adót az új művelési ágak megfelelően kell beszédnem. Ha parlag a terület, gazdaságilag nem használható, földadó alá nem vonható, de ha gazdaságilag használható, a megfelelő földadó alá kell vonnom.”¹⁸

Nem csupán a filoxérával kapcsolatos intézkedésekkel, hanem az ármentesítő társulatok működésével, a rájuk vonatkozó adó-visszatérítési rendszerrel kapcsolatban is megfogalmazódtak kritikák. A folyószabályozásra vonatkozó törvénykezés az 1892–1897. évi országgyűlési ciklus idején is zajlott, példa erre a Tisza és Bodrog mellékfolyó szabályozásának folytatólagos munkálatairól, valamint a Ferenc-csatorna tiszai torkolatának áthelyezéséről rendelkező 1894:III. törvénycikk.¹⁹ Több képviselő számára az jelentette a problémát, hogy amikor egy ármentesítő társulatba több területet bevontak, a költségekhez való hozzájárulási arány nem a haszonarányt, hanem a

kataszter alapján megállapított tiszta jövedelmi arányt követte, így adott esetben előfordult, hogy egy tagnak magasabb költséget kellett fizetnie, bár földjének értéke csökkent, mint azon terület tulajdonosának, ahol a szabályozást követően a föld értéke növekedett. A képviselők közül Sima Ferenc foglalta össze legtöbbször a helyzetet: „megalakul egy társulat, amely tulajdonképpen bír az ősi árterek szerint 30-40 000 kataszteri hold területtel, de a töltések építése következtében fejlesztetik az ártér, és pedig nem az ősi árvíz szín[t]magasságnak megfelelőleg, hanem a töltésépítések által természetellenesen felduzzasztott, egy természet szerint nem létező, [...] csak a töltések között, képzelt vízmagasság alapján, és azon vízmagasságból kifolyólag bevonatnak az ősi ártér emelésére eső összes fennsíki területek mind a társulatok kebelébe, amelyek tulajdonképpen értékükben vesztek azáltal, mert mellettük az ősi víz által elborított területek kultúra alá vonattak. Sőt ugyanezek a területek nemcsak hogy értékükben vesztek, de bevonatván az ártérbe, ármentesítési költségekkel terheltnek és ráadásul, t. képviselőház, még az árvíz elöntésének is ki vannak téve.”²⁰ Teleki József (Csongrád vármegye, Makó) felszólalása alapján pontosan ez történt Makó városával is, amelynek – a Maros, Tisza, Körös Ármentesítő és Belvízlevezető Társulatba bevonva – a képviselő szerint a kataszteri tiszta jövedelem szerint kivetett hozzájárulás értelmében igazságtalanul magas költséget kell fizetnie, noha fennsíki területeit korábban sohasem sújtotta árvíz. Papp Elek (Hajdú vármegye, Nádudvar) képviselőtársa felszólalását abban megcáfolta, hogy nem önmagában a kataszteri tiszta jövedelem szerint vetik ki a hozzájárulást, hanem különböző vízszintek vannak megállapítva, meghatározzák, hogy a legmagasabb és a legalacsonyabb terület vízszintje hogyan aránylik egymáshoz, és a kataszter alapján csak ezen arányokon belül állapítják meg a kivethető hozzájárulási költséget. Elismerte ugyanak-

18 265. országos ülés (1893. december 5.) KN, XV:123–130.

19 Elérhető: Ezer év törvényei (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>)

20 601. országos ülés (1892. április 14.) KN, XXXII:122.

kor, hogy csakugyan sok az igazságtalanság a rendszerben, és előfordul, hogy olyan földek után, amelyek víz alatt vannak, kevesebb hozzájárulást fizetnek, mint ott, ahol nem volt és soha nem is lesz víz. Végül tréfával ütötte el a dolgot: „Mert azt megmondta már annak idején a budai pasa is, hogy csak ott lesz víz, ahol volt, de ahol nem volt, még az sem merte állítani, hogy lesz.” Horváth Gyula (Budapest, III. kerület) hangsúlyozta az állam jelentős szerepvállalását és áldozatkészségét ebben a kérdésben: a segélyezések és a kataszteri visszatérítések révén jelentős összegeket kapnak a vízbálozási társulatok. Elismerte ugyanakkor: „Az intézkedések alapján egyik-másik területre súlyosabb terhek esnek, de ennek valódi oka nem abban fekszik, hogy a kataszteri megállapítás folytán igazságtalan resultatumokra²¹ jutottak; hanem abban, hogy a különböző vidékek különböző vízviszonyai miatt az egymással collidáló²² érdekeknek nem lehetett és nem tudtak eleget tenni.”²³ Endrey Gyula (Csongrád vármegye, Hódmezővásárhely) a legkevésbé sem osztotta ezt a véleményt, és szerinte a kataszter hátrányát ezek a vidékek nemcsak a földadónál, hanem az ármentesítési terhek kirovásánál is, kétszeresen érzik.²⁴ Amikor a kérdés újra előkerült 1893. november 16-án, Sima Ferenc kijelentette: a kataszteri visszatérítés címén az állam ezt az összeget a társulatnak adja, abból az ártérbirtokosnak semmi haszna.”²⁵

A kataszteri felmérések ügye Erdélyben és a Felvidéken

Az ország teljes területén végbemenő kataszteri felmérést többen is sürgették, különösen Erdélyben és a Felvidéken. Erdély esetében Teleki Árpád (Hunyad vármegye, Szászváros) azzal érvelt, hogy „a régi erdélyi kataszter 1850-ben készült éspedig lépéssel, itt-ott

triangulációval úgy, hogy ha most összehasonlítjuk a[z ingatlannyilvántartási] telekkönyvet a kataszterrel, hihetetlen különbségeket tapasztalunk, amelyek nagy bajt okoznak különösen a birtokosnak, ha a birtokot el akarja adni vagy kölcsönt akar rá felvenni”. Erre személyes példát hozott fel: „Egyik erdélyi erdőségem a telekkönyv szerint 68, a kataszter szerint 1200 hold; természetes, hogy ily körülmények közt azt sem eladni, sem pedig értékesíteni nem lehet, ha csak külön fel nem méretem.” Nemzetiségi érveléssel is szolgált a felmérés mielőbbi elvégzéséhez: „A kataszter rendezése Erdélyben az oláh izgatók lába alól ki fogja rántani a talajt, hisz azok azzal izgatnak leginkább, hogy az urak rossz, helytelen telekkönyv és kataszter alapján tagosításoknál elveszik a nép jogos tulajdonát és őket [...] ki akarják forgatni ősi jussuk és tulajdonukból”.²⁶ A felmérések elősegítését szolgálta „az ország erdélyi részeiben, továbbá a volt Kraszna-, Közép-Szolnok-, Zaránd megyék és a volt Kővárvidék területén a birtokrendezési, arányosítási és tagosítási ügyekben követendő eljárásról szóló 1880:XLV. törvény-cikk némely határozatainak módosításáról és kiegészítéséről” szóló törvényjavaslat is, amely arról tanúskodott, hogy a tagosítási és arányosítási ügyek azért nem haladnak kellőképpen, mert a felekre túl nagy költségek hárulnak. A kormány ezért e munkálatokra állami előlegként már az 1891. évi költségvetésben 50 000 forintot irányzott elő és kilátásba helyezte az alap további emelését. A javaslat legfőbb intézkedése szerint pedig az erdélyi birtokrendezést az állandó kataszterrel kellett összhangba hozni, hogy szabatosabban legyen végrehajtva és a kataszter céljaira megfelelő legyen, így a felmérések rövidebb idő alatt és kevesebb költséggel végbemehessenek.

Emellett a községek egész határára kiterjedő tagosítások során a mérnöki díjak egy részét a kataszteri célokra is alkalmas munkarészek

21 Eredményekre. (latin)

22 Összeütköző (latin)

23 170. országos ülés (1893. március 2.) KN, IX:350–351., 354–356.

24 171. országos ülés (1893. március 3.) KN, IX:359.

25 248. országos ülés (1893. november 15.) KN, XIV:150.

26 597. országos ülés (1896. április 9.) KN, XXXII:27.

■ Teleki József (1859–1945) főrendiházi tag, szabadelvű párti politikus

átvétele ellenében az államkincstár állta, így csökkentve azon költségeket, amelyek kizárólag a tagosítás által érdekelt felekre nehezedtek. Ekképpen a hitelesítő mérnökök feladatait az állandó kataszter közegei vették át. A törvényjavaslat végül az 1892:XXIV. törvénycikként emelkedett jogerőre.²⁷ A képviselők nem csupán Erdélyben, a Felvidéken is igyekeztek sürgetni a felmérések ügyét: Smialovszky Valér (Trencsén vármegye, Zsolna) felszólalásá-

ban a fennálló helyzet tarthatatlanságát többek között a birtokok elaprózódásával illusztrálta: „a Felvidéken [...] a terep nagy változatossága ezt sürgősen követeli. Roppant érdekek vannak ehhez kötve, kivált ott, hol a földbirtok annyira el van darabolva, hogy egy krajcáros földadó is akad, a többek között az én választókerületemben is több ilyen eset van.”²⁸ 1891-ben kezdődött meg Nyitra, Pozsony és Szatmár vármegye felmérése, az év végén pedig a munkálat befejeződött Esztergom, majd 1893-ban Borsod vármegyében.²⁹

Az ismételt osztályba sorozások kritikája és indoka

Több ellenzéki képviselő – Makfalvay Géza (Somogy vármegye, Szil), Sima Ferenc – is kritikát fogalmazott meg az ismételt, véleményük szerint indokolatlan osztályba sorozások miatt.

Makfalvay Géza először 1893. április 13-án kritizálta az eljárást, hangsúlyozva, hogy bár a földadószázalék megállapítása után mindenki azt hitte, hogy – hacsak tagosítás közbe nem jön – a fizetendő földadója változatlan marad, ahogyan erről az 1875:VII. tc. is rendelkezik. A földeket azonban újra osztályozták, amelynek eredményeként nemcsak a földadó emelkedett, de az adótöbbletet még öt évre visszamenőleg is kifizettették a birtokosokkal. Az eljárás szerint az 1885:XXII. törvénycikkkel nem magyarázható, hiszen csak akkor változhat a földadó, ha a művelési ágakban változás következett be, vagy térfogatkülönbséget mutatott ki a részletes kataszteri felmérés. A képviselő szerint „így joggal merül fel az a gyanú, hogy itt valami titkos utasítás működik, mert csak nem lehet föltenni, hogy a kataszteri közegek az

27 A törvényjavaslat szövege: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai* (A továbbiakban: *KI*), I-XXXVII. Bp., 1892. 1:307–316. Az erre vonatkozó igazságügyi bizottság jelentése: *KI*, III:119–121. A javaslat tárgyalása 1892. június 24-én kezdődött. 77. országos ülés (1892. június 24.) *KN*, IV:328–329. Az 1892:XXIV. törvénycikként 1892. szeptember 13-án jogerőre emelkedett törvény szövege: *Ezer év törvényei* (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>).

28 597. országos ülés (1896. április 9.) *KN*, XXXII: 35. Az erdélyi helyzetre I. TÖRÖK ENIKŐ: „A haza javát nagymértékben előmozdító nyereség”. Az erdélyi dülönkénti felmérés előkészítése. *Catastrum*, 5. (2018) 3:3–10.; BALATON PETRA: A székellyföldi birtokrendezések. *Catastrum*, 3. (2016) 1:3–12.; BALATON PETRA: A Kolozsvári Kataszteri Igazgatóság. *Catastrum*, 3. (2016) 2:29–34. Trencsén megye felméréséhez I.: REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérés Trencsén megyében. *Catastrum*, 5. (2018) 3:49–64.

29 TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:13.

■ Smialovszky Valér (1854–1917) ügyvéd, Trencsén vármegye főispánja, szabadelvű párti politikus

egész országban egyformán tévesen értelmezik a törvényt, mindig az adózó kárára s a kincstár hasznára. [...] a kitevés úgy történik, hogy a becslőbiztos átadja a munkálatokat a községi elöljáróságnak, amiről rendszerint senkinek sincs tudomása; vagy ha van is, valóságos szakstudium kell ahhoz, hogy valaki ott eligazodjék. Ritkán tudhatják meg, melyik földbirtokot éri változás, és mennyi adótöbbletet eredményez az. Legnagyobb baj az, hogy a közszemlére nem teszik ki a kataszteri térképeket. Enélkül pedig a kataszteri számok ezernyi tömkelegében lehetetlen eligazodni. Ezért azután a legkevesebben élhetnek föllebbezési jogukkal, s a közönség csak a nagy ködöt látja, melyben szépen eltűnnek a becslési munkálatok, s a köd elmúltával nem az igazság verőfénye derül fel, hanem az ötéves pótkivetés képében megjelenik egy törvénytelen

fináncgyerek, melyhez az adózó igazán ártatlanul jutott, de melynek költségei mégis őt terhelik.”³⁰ Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter válaszában cáfolta a képviselő kifogásait: „Igaz, hogy az 1875:VII. tc. egyik szakasza azt mondja, hogy az egyszer megállapított adó változás alá nem jöhet, de viszont az 1885:XXII. tc. határozmányai kivételt tesznek a vízszabályozási területekre nézve, és újból való felvételt rendelnek el, ahol részletes felmérés folytán a község határának egy részében változás állott be, sőt még azt is rendeli, hogy az adótöbblet a részletes felmérést követő évtől kezdve követelendő. Ebből állottak elő bizonyos anomáliák, mert a részletes felmérést kellett a helyszínelésnek követni, a helyszínelést pedig követte azután az osztályba sorozás, illetőleg a földadónak megállapítása. [...] Egyébként, ha a földadóról van szó, mert saját részemről visszásnak tekintem azt, hogy visszamenőleg követeljünk ily adótöbbleteket, épp ez is egyik pont, amelynél azt akarjuk követelni, hogy nem a részletes felmérés befejezésétől, hanem a helyszínelés befejezését követő évtől kezdve követeljenek ezek az adótöbbletek.”³¹

Makfalvay Gézát mindazonáltal nem győzték meg az érvek, és két év múlva még határozati javaslatot is benyújtott az ügy orvoslásául, amelyben arra kérte a kormányt, „utasítsa kataszteri közegeit, miszerint a kataszteri mérnökök által részletesen felmért vagy utólagosan helyszínelt községekben az illető törvényekben határozottan kijelölt eseteken kívül a birtokrészleteket újra ne osztályozzák; továbbá, hogy a kataszteri becslőbiztosok által elkészített és a kataszteri felügyelő által jóváhagyott munkálatokat oly alakban tegyék ki közszemlére, hogy az új kataszteri birtokíveken foglalt helyszínelési számok mellett a régi kataszteri birtokívek helyszínelési számai is kitéssenek, és végre, hogy a munkálatokkal a kataszteri térkép is közszemlére kitéssék.” Lukács László pénzügyminiszter a határozati javaslatra azt mondta, a törvényekben rögzítettekben nem történik új osztályozás, így a javaslat ezen része „annyi-

30 196. országos ülés (1893. április 13) KN, XI:193–194.

31 198. országos ülés (1893. április 15.) KN, XI:254.

■ Makfalvay Géza (1844–1924) ügyvéd, nemzeti párti politikus, 1910-től Somogy vármegye főispánja

ra önmagától értetik, hogy ezt követni és teljesíteni a pénzügyi orgánumoknak természetszerű kötelességük”. Ugyanakkor az a kitétel, hogy a kataszteri mérnökök által részletesen felmért vagy helyszíneli községekben se történjen új szabályozás, már ellentétben áll az 1875:VII. tc. 1. és 58. paragrafusával, törvényszegésre pedig nem kívánta utasítani az embereit. Azal vizont egyetértett, hogy a kataszteri munkálatok közzétételekor az új kataszteri birtokívekben foglalt helyszínelési számok mellett a régi kataszteri birtokívek helyszínelési számait is kitegyék.³²

A nyilvántartások ügye

Nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a telekkönyveket a kataszteri felméréssel minél üte-

mesebben összhangba hozzák – ez a vártnál ugyanis lassabban haladt. Jól példázza ezt az erőfeszítést annak a törvényjavaslatnak a tárgyalása, amely a tényleges birtokos tulajdonjoga telekkönyvi bejegyzésének előmozdítására szolgált. Az igazságügyi bizottság ezzel kapcsolatos álláspontjának ismertetése során Matuska Péter előadó kifejtette, hogy a feladat a hatóságok számára rendkívül fáradságos és költséges, mivel sok ingatlan már a sokadik tulajdonosnál van eladás, öröklés okán, vagy esetleg az eredeti felvételnél már hibásan történt a tulajdonos feljegyzése, és mindennek kinyomozása oly sokba kerül, ami nincs összhangban az ingatlan értékével. Ugyanakkor a beérkezett jelentések szerint az ingatlanok mintegy 28 százaléknál hibás volt a tulajdonosra vonatkozó bejegyzés, amelyek így mind forgalmon kívül esnek. A tárgyalt törvényjavaslat lényege az volt, hogy már azt megelőzően is, hogy a telekkönyvi betéteket az összes illetékes hatóságnál érvényesítsenek, rögtön a tényleges tulajdonost vegyék fel birtokosnak, a betétekről szóló törvénynek megfelelően. Ezen intézkedés a községekre nézve akkor vált érvényessé, ha az igazságügyminiszter elrendelte, vagy ha az úrbéri rendezés vagy tagosítás folytán a telekjegyzőkönyveket átalakítottk, egyes ingatlanok esetében hagyatéki eljárásnál, vagy ha az illető tényleges birtokos azt kérelmezte. *A tényleges birtokos tulajdonjogának a telekjegyzőkönyvbe bejegyzéséről és a telekjegyzőkönyvi bejegyzések helyesbítéséről* szóló javaslat végül az 1892:XXIX. törvénycikként 1892. december 28-án emelkedett jogerőre.³³

Kemény Pál (Veszprém vármegye, Zirc) a földadókataszter nyilvántartásában való zűrzavart és elhanyagoltságot emlegette fel, amelyet az 12.222/1892. számú PM-rendelet (*A földadó-kataszteri nyilvántartás ellenőrzése és vezetése iránt követett eljárás módosítása és szabályozása tárgyában*) is elismert, amikor a pénzügyigazgatóságokra bízta, hogy személy-

32 430. országos ülés (1895. február 14.) KN, XXIII:46. és 431. országos ülés (1895. február 15.) KN, XXIII:77–78.

33 102. országos ülés (1892. november 8.) KN, VI:125. A 85. számmal beterjesztett törvényjavaslat szövege: KI, III:191–194. Az igazságügyi bizottság jelentése: KI, V:50–51. A jogerőre emelkedett törvényjavaslat teljes szövege: Ezer év törvényei (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>).

■ Lukács László (1850–1932) jogász, zalatnai bányatulajdonos, pénzügyminiszter

zetük és különösen a kataszteri biztosok révén minden egyes község egyéni birtokíveit a kataszteri birtokívekkel összehasonlítsák és ahol különbséget találnak, korrigálják. A pénzügyigazgatóságok a hiányok pótlásával azonban már nem foglalkoztak, hanem az amúgy is túlterhelt községi jegyzőre hártották azt. Wekerle válaszában elmondta, hogy a pénzügyigazgatásban kevés emberrel dolgozik, és mivel ezek máshol voltak lekötöttek, a pénzügyi adminisztrációban legkevésbé hangsúlyos területet, a kataszteri nyilvántartást mellőzték.

Megígérte ugyanakkor, hogy a tervek szerint a lemaradást 1894-ig megszünteti.³⁴

Fizetés és nyugdíj

A kataszteri hivatalnokok illetményének rendezése is előkerült az államtisztviselők anyagi helyzetének javításáról szóló törvényjavaslatban, amely az érintetteket az addigi 12 helyett 11 rangosztályba kívánta sorolni.³⁵ A kataszteri beosztottak munkakörülményeire hívta fel a figyelmet Balogh János (Csongrád vármegye, Szentes): „felemlítem, hogy midőn Szentes város adókataszterjének megállapítása érdekében becsű foganatosított, s a községi becsüsöket Szentes városa a törvény értelmében, amint kötelessége is volt, kiküldötte, és a község státútumától, amely szerint a község külterületén 1 forintnál többapidíj nem fizettetik, eltérőleg a becsüsöknek, mert hónapokra lettek kiküldve, élelmi költséget adott, ami 86-86 forintra rúgott: ebbe beleavatkozott a felsőbb hatóság, s azt mondta, hogy megsértetett a státútum, vissza kell tőlük ezt a 86 forintot követelni. A község képviselő-testülete ezzel szemben hiába mondta, hogy ez tisztesség kérdése. Egy forintapidíj mellett a szabadban tarisznyával csak nem fognak járni a városi képviselők. Az lett a dolognak a vége, t. ház, hogy ezek a képviselők ma exekúció alatt állanak, hogy a 86 forintot, melyet 1884–85-benapidíj pótlékképp kaptak, befizessék. Kérem a t. házat, van itt jóindulat a közigazgatásban? Ezzel teremtünk jó közigazgatást, törvénytisztületet, a felső hatóságok iránt való respektust, hogy ennyi jó indulatot bizonyítunk a községi közigazgatás terén?”³⁶

A kataszteri tisztajóvedelem számítási alapként még a nyugdíjak megállapításánál is előkerült. A községi és a hitfelekezetek által fenntar-

34 267. országos ülés (1893. december 7.) KN, XV:180–185. A rendelet szövege: Egyenes adók. *Pénzügyi Közlöny*, 19. (1892) 8:592–597.

35 153. országos ülés (1893. február 7.) KN, VIII:346. A törvényjavaslatot, illetve az ennek nyomán keletkezett, magasabb rangosztályba sorolást kérvényező kataszteri tisztviselői beadványt részletesen feldolgozta REISZ T. CSABA: A felmérési tisztviselők kérelme magasabb rangosztályba sorolásukról (1892). *Catastrum*, 3. (2016) 2:35–46. Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről intézkedő 1893:IV. törvénycikk teljes szövege: Ezer év törvényei (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>).

36 538. országos ülés (1896. január 21.) KN, XXVIII:260. Szentes felmérésének a *Catastrum* egy teljes különszámot szentelt 2016-ban. A kataszteri felmérésre vonatkozóan különösen I. TÖRÖK ENIKŐ: Szentes részletes felmérése *Catastrum*, 3. (2016) 4:38–46. és ZÁVOCZKI ADRIENN: Szentes felmérését végző kataszteri mérnökök. *Catastrum*, 3. (2016) 4:47–50.

tott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetését az 1893:XXVI. törvénycikk volt hivatott rendezni, amely szerint a népiskoláknál tisztas lakáson és legalább egynegyed holdnyi kerten kívül a rendes tanító fizetése 300 forintnál, a segédtanítóé pedig 200 forintnál kevesebb nem lehetett.³⁷ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1893. évi 38 072. számú rendelete úgy intézkedett, hogy a tanítói földjövédelmet a kataszteri tisztajövédelen alapítják ki.³⁸ Ezt később egy olyan rendelet követte, amely szerint az illető megyei hatóságoknak a saját megyéjük területén kellett megállapítani azt a százalékos összeget (ez végül 10-12 százalék lett), amely a kataszteri tiszta jövedelem hozzáadásával a nyugdíjösszeget jelentette.³⁹ Az eljárást több képviselő is kritizálta, különösebb eredmény nélkül. Okolicsányi László (Heves vármegye, Kápolna) úgy vélte, „ha a [tanítói] fizetéseknek kiegészítése szempontjából a valódi fizetés megállapítása lehetséges a tízévi átlag alapján, akkor ugyanazon közegek ugyanúgy megállapíthatók volt az a nyugdíjigény szempontjából is”, míg Veres József (Békés vármegye, Orosháza) arra kérte a minisztériumot, „legyen méltányos a tanítóknak különben is sanyarú helyzetével szemben és egyenesen a törvény betűje értelmében járjon el, ne akarja azt csürni-csavarni az állam és a nyugdíjalap javára, és egyes, különben is kevés fizetésben részesülő tanítók

rovására, a földilletményt hiteles adatok alapján állapítsa meg, ne kizárólag a kataszteri becslés alapján; másrészt méltóztassék a kezelő bizottságot úgy összeállítani, hogy az iskolafenntartó hatóság és maguk a tanítók kellő számban legyenek ott képviselve, azután természetesen a megállapított összegről az iskolafenntartó hatóságot és magát a tanítót rögtön értesíteni, azután módot nyújtani, hogy eltérés esetében egy független és semleges bíróság ítélhessen.”⁴⁰

Az országgyűlési ciklus során tehát többször hangzott el a kataszteri felméréssel kapcsolatos kritika: ezek elsősorban a tiszta jövedelem kiszámításának és az egyes területek újrafelmérését és ismételt osztályba sorozásának vélt igazságtalanságát érintették. A földadókataszter jelentőségét mutatja, hogy az ingatlannyilvántartási telekkönyveknek a kataszterrel összhangba hozását előmozdító 1892:XXIX. törvénycikk, az ármentesítő társulatoknál fizetendő költségek, a tanítói fizetések és nyugdíjak megállapítása vagy a filoxéra következtében bekövetkezett szőlőpusztulás taglalásakor egyaránt megkerülhetetlennek bizonyult. Az országgyűlés kataszteri felméréseket érintő legfontosabb törvénye (1892:XXIV. tc.) kimondta, hogy az erdélyi birtokrendezést összhangba kell hozni az állandó kataszterrel, a felmerülő költségekhez pedig állami segítséget is nyújtott.

37 A törvény szövege: Ezer év törvényei (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>).

38 A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1893. évi 38 072. sz. a. kelt rendelete a tanítók javadalmát képező földilletmények megállapítása tárgyában. Hivatalos Közlöny (= HK), 1. (1893) 22:1–2.

39 A tanítók nyugdíjazására vonatkozó rendeletek: 1893. évi 29.751. számú rendelet a nyugdíjba beszámítható tisztán tanítói javadalmak kiderítése körül követendő eljárás tárgyában. HK, 1. (1893) 14:8–12., és A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1894. évi 55.360. sz. a. kelt rendelete a nyilvános tanintézeti igazgatók, tanárok, tanítók, igazgatónők és tanítónők nyugdíjazásáról és hozzátartozandóik ellátásáról szóló 1894: XXVII. t.c. végrehajtása érdekében szükséges adatok felterjesztése tárgyában. HK, 2. (1894) 24: 277–280.

40 Okolicsányi László felszólalására l. 417. országos ülés (1895. január 25.) KN, XXII.152., Veres Józsefere pedig 422. országos ülés (1895. február 4.) KN, XXII:288.

FILEP ANTAL

Rokonsági alapú településszerveződés feltárása A Győr vármegyei Rábcakapi 1857. évi felmérése alapján

Rábcakapi Győr-Moson-Sopron megye Csornai járásának egyik nagy múltú községe. A történeti vármegyrendszerben Győr vármegye északnyugati szögletében, a Hanság déli szélén fekszik. Északról Moson vármegye határával érintkezik. Mosonszentjános és Mosonszentpéter hansági földjeivel szomszédos. Rábcakapi lakosai között vannak, akik Moson vármegye legnyugatibb magyar nyelvterületéről, Pusztasomorjáról települtek át. A község nyugatról Sopron vármegye

legészakkeletibb településével, Bősárkánnyal határos. A történeti tájbeosztás szerint a regionális köztudat a Tóköz területéhez számítja. Kapi nevét oklevél először 1209-ben örökítette meg. A Tóköz tájnév is már az Árpád-kor végétől, 1325-től ismert. Rábcakapi a szomszédos Tárnokrétivel és Cakóházával a kisalföldi, nyugat-magyarországi magyar anyanyelvű luteránus egyházközösséghez tartozik. Lakosainak házassági kapcsolatai Győr megyének a Rába menti térségében települt evangélikus

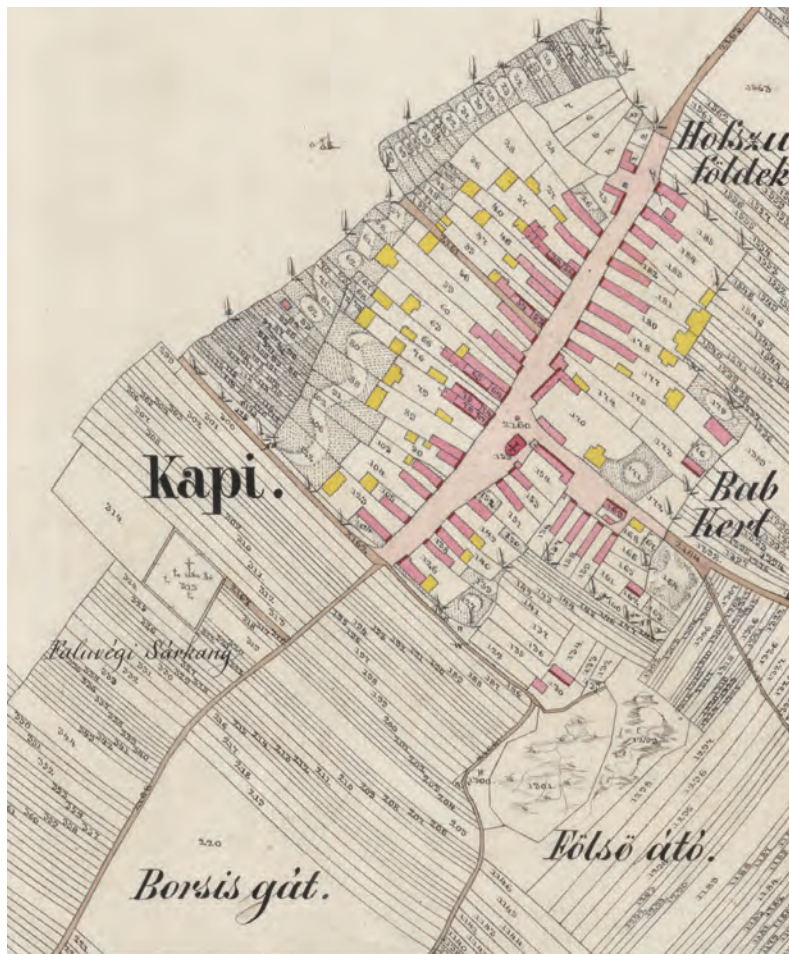

- Rábcakapi határtérképe 1843-ból, amelyen pontosan szemléltethető a község határának ártérszéli helyzete. Maga a település is a szántóterületre alkalmas ármentes terasz peremét ülte meg (MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, XV. 1. Győr vármegyei úrbéri és kataszteri térképek, 144.)

községeihez fűzték (Csikvánd, Mérges, Malomsok, Mórchida népével alkottak viszonylag zártabb néprajzi csoportot).

A kataszteri felmérés előtt Fényes Elek geográfiai szótára 300 evangélikus és 31 római katolikus lakójáról adott számot.¹ Az 1900. évi népszámlálás 420 főben állapította meg a lélekszámot. A 1958-ban bekövetkezett kollektivizálás után, majd a szövetkezeti gazdaságok összeomlását követően rendkívül sokan elköltöztek, így 2015-ben már csak 160 fő maradt a községben.

Rábcakapi természetföldrajzi fekvése rendkívül sajátos. A község a Tóköznek a Hanság felé kifutó árvízmentes peremén helyezkedik el. Így a Fő utca északi teleksorának kertvégi része már el is érte azt az alacsonyabb szintet, amelyen az árvízmentesítés és a Rábca szabályozása előtt csak legelőként, kaszálóként használhatták. Nem véletlenül ezt a szegélyterületet zöldséges kerteknek osztották ki. Sajátságos, hogy a Rábca mesterséges új medrét kísérő árvízvédelmi gát kiépítéséig a Tárnokrétiből Rábcakapin át Bősárkányba vezető út, azaz a falu tengelyétől északra csak keskeny sávban foghattak föl szántókat. Egykét szigetszerű kiemelkedést nem számítva ezek a szántóként hasznosított dűlők mind a már az Árpád-korban használt úthoz tapadnak, annak a déli oldalán terülnek el. Ennek az útnak a forgalmát ellenőrizte Kapi (változataiban: 1251-től több alkalommal Kapuy, Capuy, azaz etimológiailag a kapu szavunk áll a háttérben). A Tóköz belső déli része felé eső határrészben volt a szántók nagyobb hányada. A településről Fényes Elek azt jegyezte

■ Rábcakapi belterülete az 1857-ben készült kataszteri térképen (MNL OL, S 78)

meg: „Szántóföldje kevés, de termékeny; rétje, legelője bőven; gabonával kereskedik”. Ahogy a kapi lakosok személyesen is megerősítették nekünk: szénájukkal is bőven kereskedtek, noha maguk is sok jószágot tartottak. Évről évre osztrák területről jöttek a széna felvásárlói, a bécsi fiákereseknek, fuvarosoknak és a Bécs környéki tejelő teheneket tartó gazdáknak szinte kielégíthetetlen volt a takarmányigénye. Sajátságos cserekereskedelmet is folytattak. A német szénakereskedők egy szekérre való szénáért szívesen adtak egy szekérderékra való lajtamészkövet. Érdeemes nyilvántartanunk, hogy a szénakereskedők egészen Győr alá is elmentek, hogy felvásárolhassák a számukra nélkülözhetetlen magyarországi takarmányt.

Maga a község a településnéprajz, település-

¹ FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-elek-BABC3/>

történet fogalmai szerint mintaszerű, ám spon-
tán módon megült, szalagtelkes útifalu.² Ahol
a gazdaság megkívánta, a község templomával
vetekedő pajtákát építettek. Tehették azokat
a teleklábra vagy az udvar és a kert határára.
Ezeknek a szénagazdálkodásban igen nagy
jelentőségük volt, mert a nedves réteken nem
tudták tökéletesen kiszárítani a szénát. Bajos
lett volna tömör boglyába, kazalba rakni, úgy
tárolni. A pajtákban lazán lehetett raktározni
a szénát. A favázás, nádfalú pajta állandóan jól
szellőzött, gyorsan kellően megszáradt benne
az értékes takarmány. Térképünk arról ta-
núskodik, hogy – a helyi nyelvjárás szavával
élve – nyolc nyakaspajtát építettek, azaz az
udvar felé a pajta középrésze akár méterekre
előre ugrott, így lényegesen megnagyobbodott
a pajta szérűnek használt középrésze, más né-
ven a pajta piaca.³ Az ilyen pajtában a gabo-
nát lovakkal lehetett nyomtatni. Rossz időjá-
rás esetén is nyugodtan, kár nélkül folyhatott
a nyomtatás. Nyolc telken csak egyszerű, egy
szérűvel és két rakodófiókkal ellátott pajtát
építettek, amelyek keresztben szinte lezárták a
telket. A kataszteri felmérést végző mérnökök
14 esetben kisebb pajtát jelöltek. Ezek csak az
értékesebb takarmányféléknek biztosíthattak
esővédett helyet. Ezenfelül esetleg a mezőgaz-
dasági szerszámoknak és a család szekérének
adtak fedett helyet. További hat épület végé-
nél jelezte a felmérő, hogy a lakóházhoz a ház
tetőzetével egységet alkotva építettek pajtát.
Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy
ilyen, a kataszteri felmérést megelőző időkből
származó, a lakóházzal egységben kiépített,
nádfalú házvégi pajtákát Kapiban személyesen
is megfigyelhettem, dokumentálhattam 1957-
ben. Meg kell jegyeznem, hogy a Szigetközben
Ásványrárón 1958 novemberének végén még
fényképezhettem házvégéhez toldott nádfalú
pajta építését. A helyi pajtaépítésről Vajkai
Aurél 1937-ben készített alapos dolgozatot.⁴

Az iménti bekezdés „spontán” jelzőjére kü-

■ Rábcakapi szalagtelkes pajtasoros teleklezárású település-
részének részlete, 1957. augusztus (a szerző felvétele, amelyet a
faluban felállított tűzoltó mázsofa tetejéről készített)

■ Az 1930-as években felújított, deszkázott oldalú, méretében
a helyi templommal vetekedő szénapajta (a szerző felvétele)

■ Hagyományos lábaspajta nádfala, 1957. augusztus. A nádfal
alkalmas volt a mezőgazdasági eszközök és szerszámok táro-
lására is (a szerző felvétele)

2 A Kisalföld népi építészetével foglalkozó disszertációmban részletesen írtam a települési viszonyokról. FILEP ANTAL: *A kisalföldi lakóházak morfológiai vizsgálata*. Szentendre–Győr, 2006. 11–30. (Ház és Ember, 19.)

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 78 Kataszteri gyűjtemény, Térképek 102. téka - Rábcakapi - 3-10.

■ A térképfelvétel (1857) előtt épült lakóház végéhez épített nádfalú pajta részlete (a szerző felvétele)

lön vissza kell térnem. Kötelességszerűen utalnom kell arra, hogy a község megszállása nem telepítéssel, nem mérnöki előkészítéssel, kivált nem mérnöki kitűzéssel történt. A belterület kisebb-nagyobb, akárcsak néhány deciméteres kiemelkedéseihez igyekeztek igazodni. Ez magyarázza egyes épületek és telkek ívességét, kisebb-nagyobb görbeségét. A Kisalföld tágabb térségéből számos párhuzamot sorolhatnánk fel erre a látszólagos szabálytalanságra.

A kataszteri nyilvántartás fölvételénél 52 házszámot állapítottak meg. Öt alkalommal fordult elő, hogy egy-egy házfedele alatt ugyanannak a családnak két tagja birtokjogiilag elkülönülten élt, ám az udvart és az esetleges gazdasági épületeket közösen használták. Viszont terepkutatásom alatt 1957-ben tisztázhattam, hogy az egyik udvaron ugyan egyetlen tulajdonost állapított meg a kataszteri felmérő, de bizonyosan több nukleáris család lakott együtt, közösen gazdálkodtak, „egy kenyéren éltek”, „egy karra dogoztak”. Az ilyen helyeken általában a nagyszülő, ritkábban a dédszülő vezetésével gazdálkodtak. Az állam vagyonnyilvántartása és az adóztatás szem-

pontjából csak a nagycsalád fejét, a tulajdon, az örökség cselekvőképes kezelőjét vették nyilvántartásba. Bizonyosan ilyen volt a Fő utca déli házsorának a Cakóházára, Markotára vezető úttól Tárnokréti felé eső részén a 177-es parcellaszámmal jelölt telek, amelyet Szabó Mihály (gazda, azaz Landmann, Bauer) családfőjének a 41-es házszámmal vettek nyilvántartásba.⁵ Kutatásaim idején már csak egyetlen család lakott az épületben, ám az igen hosszú, egymenetű alaprajzzal kiépített házban két konyha volt két nagyon tágas lakószobával, elég nagyméretű istállókkal, kamrákkal. A házban lakók tájékoztattak arról, hogy a hajdani nagycsalád annyira népes volt, hogy a teleklábon építettek egy másik lakóépületet is, amelyet a térképünk meg is örökített.⁶ A nagycsaládi együttélés és a közös gazdálkodás megszűnése után a fiatalabb nemzedék tagjai különköltöztek, új telket létesítettek, a nukleáris család számára oda építették az új lakóházat, a szükséges gazdasági épületeket. Így többek között a telekvégen épült ház szükségtelessé vált, el is adták, 1957-ben már idegen család lakta. A helyi jogérzet megkívánta, hogy az eredeti nagycsaládi telken visszamaradók a kiköltözők birtokrészét váltsák meg. Ez adott esetben az ősi telken visszamaradókat arra kényszeríthette, hogy kényszerűen az eredeti állapotában tartsák fenn az épületeiket, hiszen az építésre fordítható megtakarításból tudták a kiköltözők jogait megváltani. Nyilvánvaló, hogy erről a telekről valamelyik szétköltözéskor került el a térképen 1857-ben még megörökített nyakaspajta is. A kisalföldi gyakorlatban a favázás, helyi kifejezéssel lábaspajtákát a mobiliák közé szokták számítani. Megosztottak rajta. Előfordult, hogy az öröklésnél a pajta harmadát, felét is elvitte

4 VAJKAI AURÉL: Adatok a pajtavázak felállításának, és a kész pajták költöztetésének mechanikájához. *Néprajzi Értesítő*, 29. (1937) 3–4:333–337. Vajkai Aurél tollából ajánlható szakközlemény, amiben főként Rábcakapi adalékokat közölt: VAJKAI AURÉL: Adatok Tököz néprajzához. *Dunántúli Szemle*, 7. (1940) 5–6:282–296.

5 MNL OL, S 79 Kataszteri gyűjtemény, Iratok - No. 373/1.

6 A nagycsalád rendszere a Kisalföldön eléggé elterjedt jelenség volt. A magyar társadalomnéprajzi kutatás iskolateremtő, tudománytörténetileg meghatározó egyénisége, Fél Edit alapvető vizsgálatait a Komárom vármegyei Martos községben (ma Szlovákia, hivatalos neve Martovce) és a tágabb szomszédságában végezte. FÉL EDIT: A nagycsalád és jogszokásai Martoson. *Társadalomtudomány*, 23. (1943) 4–5:408–437. Uő: Vagyon és tulajdon Martoson. *Társadalomtudomány*, 24. (1944) 1–3:1–35. Uő: *A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson*. Bp., 1944. (Kisalföldi közlemények, I. 2.)

▪ Részlet a „Kapi határban fekvő volt jobbágyi tagosított birtokoknak térképe, 1862” című térképről. (MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, XV. 1. Győr vármegyei úrbéri és kataszteri térképek, 146). A nagycsaládi rendszer bomlásával együttjáró szétköltözés új telekigényét a felmérő megtervezte, kijelölte az új utcarészeket

a kedvezményezett. Mivel a térségben jelentősebb gazdálkodást pajták nélkül nem lehetett folytatni, 1957-ben a száz évvel korábban felmért 177. parcellaszámú telken élő család a faluban viszonylag messze fekvő, 1857-ben éppen a falu nyugati, legszélső, 126. parcellaszámú telkére később felépített, hatalmas pajtát használta. Ezt a pajtát az 1970-es évek második felében – javaslatomra – Szentendrére, a Szabadtéri Múzeumba telepítették át, ott őrzik meg az utókor számára. A telk 1857 előtt épített lakóházában tájházat rendeztek be. Ma a tágabb környék egyik legbecsesebb népi műemléke. Ezt a pajtát rokonsági alapon használták, ugyanis a pajta a 177. parcellaszámú telken lakó gazda néhai apósáé volt, az após egykori házában a hajadonként maradt sógornő élt, aki nem folytatott önálló gazdálkodást.

Természetesen alapos elemzés alá vettem a térképet és a hozzákapcsolódó alapvető fon-

tosságú irategyüttest. A belterületi ingatlanok parcellajegyzékét és lakóházainak jegyzékét különösen fontosnak tartottam kutatásom szempontjából, ezek adatait egybevettem.⁷ A tulajdonviszonyokat átszövő rokonsági rendszert nem vizsgálhattam mélyebben, mert Rábcakapi egyház-igazgatásilag csak igen későn vált önálló parókiává. Bizonytalan maradtam, hogy az állami anyakönyvezés előtt hol kereshetném a matrikulák helyi adalékait? Viszont maga a lakóházak jegyzéke számos ponton bizonyosságát adta annak, hogy bizonyos telekszomszédok azonos családnevűek, közös ősök leszármazói. Olykor a közös tulajdonlásra, bizonyos részek közös használatára utaltak maguk a kataszteri feljegyzések is. Nem kisebb volt annak a jelentősége, hogy a telkek beépítési rendje is erről árulkodott. Az eredeti, viszonylag tágas telket megfelelezhették, és az új, kihatott telken az eredeti beépítés

7 MNL OL, S 79 - No. 373/2. Lakóházak jegyzéke.

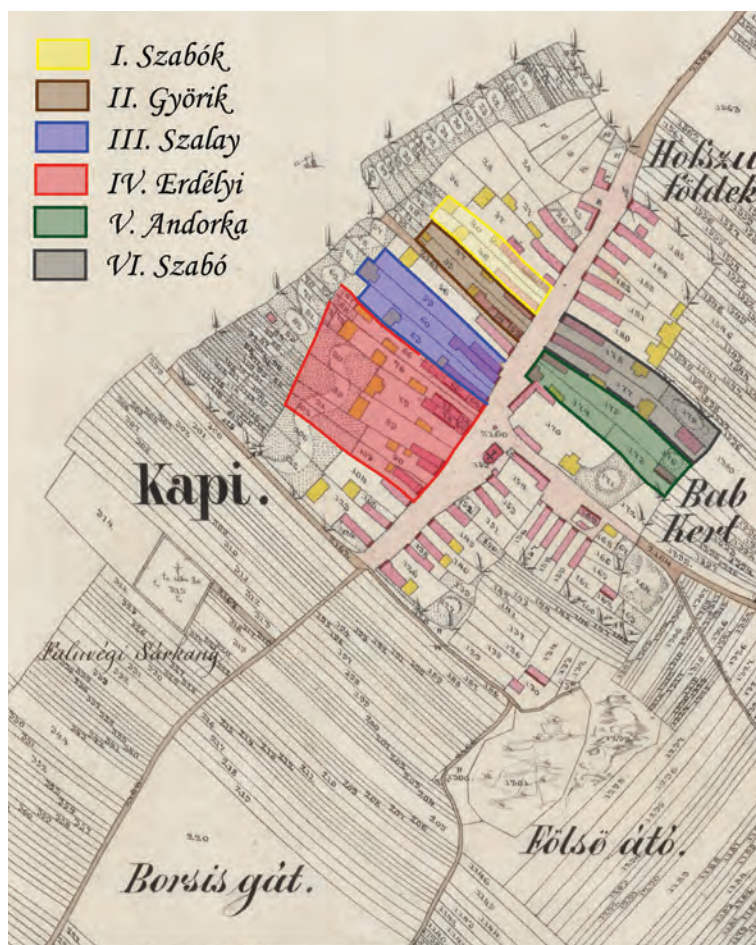
szerint tájolva építkezhetek. Ám a következő nemzedék már csak a felezett telek túlsó oldalára építhette a házát, az új épület tájolása a régivel éppen ellentétes lett. A két ház udvari homlokzata egymással szembenézett. Ennek sajátos és nagyon gondos megoldást kívánó velejárója volt, hogy a szomszédos, hátsó telek házának fala alá csoroghatott az új épület nyeregtetejéről a csapadék. Úgy kellett eleve építkezni, hogy a két egymásnak háttal épített ház közül gondosan és folyamatosan elvezessék a tetőről csorgó vizet. Tudni való, hogy csak földfalú, fecskerakásos vagy vertfalú, helyi néven tömésfalú házakat építhettek. Igazán használható szigetelési módszereik nem is lehettek.

A telkek családi csoportosulására az első példát az északi házsorban a 38. és a 39. parcellaszámmal jelölt, megosztott ház, a hozzá tartozó, 40. parcellaként jelölt udvar és a hozzá tartozó pajta, majd a 46-os parcellaszámú lakóház udvara és pajtája adja. Házszerint az 5/a, az 5/b és a 6. számú objektumok tartoznak össze. Az 5/a alatt Szabó Mihály 18 négyszögöl alapterületű lakrészben élt. Az 5/b alatti 24 négyszögölnyi házrészt Szabó István birtokolta. Pajtával záródó közös telkük 270 négyszögöltre rúgott. Mindketten gazda, Landmann, Bauer minősítéssel kerültek nyilvántartásba. A hasonló nagyságú telekrészen 46-os parcellaszámmal és 6. házszerint Szabó Mártonnő, özvegyasszony lakott, birtokolta a lakóépületet, a pajtát és az épületben a lakórésszel közös fedél alá épített, gazdasági rendeltetésű helyiségeket.

A szomszédos kettős telek nyugati irányban szintén rokoni birtoklást mutat. A 47. parcellán (7. házszerint) Györík István lakóházát és gazdasági épületét, udvarát 317 négyszögöl terjedelemben rögzítette a kataszteri

telekkönyv. A közvetlenül szomszédos 53. és 54. parcellaszám alatti lakrész Györík Jánosnő tulajdona 21 négyszögöl terjedelemben 8/a házszerint. A 8/b lakóházrész Györík Mihálynő birtoka 34 négyszögöl alapterülettel. 55. parcellaszámon kettejük használatában van az udvar és a gazdasági épületek.

A rét felé egy kis köz vezet a Fő utcáról. Ennek a kifelé tartva bal oldalán elkülönült névvel jegyeztek be tulajdonost, de lehetséges, hogy benősült személyről van szó, mert a telek beépítése arra vall, hogy az 59-es parcellaszámú telekkel lehetett korábban egységben. Ez utóbbi a 10. házszerint kapta. Szalay Mihály lakóépülete áll a 415 öl kiterjedésű udvaron. A 60. parcellaszámú telken a 11. számú ház áll nyakaspajtával. Ez talán egy másik Szalay Mihály tulajdona. A terület nagyságát 457 négyszögölben határozták meg. A 63. parcella

■ Rokon családok telekcsoportjai Rábcakapi 1857. évi térképén jelölve (Alaptérkép: MNL OL, S 78)

Műhely az önkormányzat felügyeletére	Nº az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Ez Brundegenthümers				Ez Br	
				Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére
				Ver. und Name	Stand	Wohnort	Culturgattung		
							bei der Vermessung	bei der Ausbreitung	
	5	320	1	26	Isakó Péter	Ladány	Isakó	Orbán	
		321	1	23	Györik János			Orbán	
		322	1	19	Isakó János ifj.			Orbán	
		323	1	18	Erdélyi Márton			Orbán	
		324	1	16	Erdélyi Andrási			Orbán	
		325	1	15	Erdélyi György			Orbán	
				13	Erdélyi János			Orbán	
		326	1	14	Erdélyi András ifj.			Orbán	
		327	1	14	Erdélyi Pál			Orbán	
		328	1	13	Erdélyi Imre			Orbán	
		329	1	12	Erdélyi János			Orbán	
				11	Erdélyi Pál			Orbán	
		330	1	11	Isakó István			Orbán	
		331	1	11	Isakó Mihály			Orbán	
		332	1	10	Kemeth István			Orbán	
		333	1	10	Kemeth János			Orbán	
		334	1	10	Erdélyi Andrási			Orbán	
		335	1	10	Erdélyi György			Orbán	
				10	Erdélyi János			Orbán	
		336	1	10	Erdélyi János			Orbán	

Műhely az önkormányzat felügyeletére	Nº az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Ez Brundegenthümers				Ez Br	
				Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére	Műhely az önkormányzat felügyeletére
				Ver. und Name	Stand	Wohnort	Culturgattung		
							bei der Vermessung	bei der Ausbreitung	
	5	74	1	14	Erdélyi Andrási			Orbán	
		75	1	14	Erdélyi Pál			Orbán	
		76	1	14	Erdélyi Andrási ifj.			Orbán	
				14	Erdélyi Pál			Orbán	
		77	1	14	Erdélyi György			Orbán	
		78	1	14	Erdélyi János			Orbán	
		79	1	14	Erdélyi György			Orbán	
				14	Erdélyi János			Orbán	
		80	1	14	Orbán			Orbán	
		81	1	14	Erdélyi Andrási ifj.			Orbán	
		82	1	14	Erdélyi Andrási			Orbán	
		83	1	14	Erdélyi János			Orbán	
		84	1	14	Erdélyi Imre			Orbán	
		85	1	14	Erdélyi János			Orbán	
				14	Erdélyi Pál			Orbán	
		86	1	14	Isakó István			Orbán	
		87	1	14	Isakó Mihály			Orbán	
		88	1	14	Erdélyi Andrási			Orbán	
		89	1	14	Orbán			Orbán	
		90	1	14	Erdélyi János ifj.			Orbán	

■ Részlet Rábcakapi 1857. évi telekkönyvi jegyzőkönyvből, az Öreg földek dülő birtokosainak parcellánkénti felsorolása bizonyítja a rokon családok földjeinek tudatos csoportosítását (MNL OL, S 79)

a 12. házzal Szalay István lakóházát és gazdasági épületrészét és pajtáját, udvarát 448 négyszögöl terjedelemben rögzíti. Megjegyzésre érdemes, hogy a felmérő a lakóház végén, a lakóházzal egységet alkotó, de keresztben beforduló pajtát jelölt, noha az udvar mélyén szinte a teljes telek szélességét kitöltő pajtát is ábrázolt. Ez a megoldás nagyon gyakran előfordult a Kisalföldön.

A 64. parcellától a 103. parcelláig az Erdélyi família ingatlanait vették nyilvántartásba. Házzám szerint a 13-astól a 18-asig ez a család birtokolta valamennyi telket és tartozékaikat. A 64. számú épületrész Erdélyi János és Erdélyi Pál tulajdona volt, házzámuk 13/a volt. Ők ketten 28 négyszögöles lakásban éltek. A 65. parcellaszám alatt Erdélyi Imre 42 négyszögöles lakóépületét rögzítették a felmérésnél. A házzámát 13/b-vel jelölték. A két lakrész közös alaprajzot alkotott, és közös volt a tetőzetük is. A 66. parcellát Erdélyi János, Erdélyi Pál és Erdélyi Imre osztatlan közös tulajdonként rögzítették. A jegyzékek az udvart

és a gazdasági épületeket említi. Istállókra és egy kisebb pajtára kell gondolnunk. A terület méretét 326 négyszögölben határozták meg. Az udvar túlsó oldalán ellenkező tájolással a 74. és a 75. parcellaszámon nyilvántartott épületrészeket rögzítette felmérőnk. Az előbbin ifjú Erdélyi András 14/a házzámú, 18 négyszögöles lakrésze állt. A belső épületrész 14/b házzám alatt 42 négyszögöles alapterülettel Erdélyi Pál tulajdonként került nyilvántartásba. Az udvart és a gazdasági épületeket 351 négyszögölnyi méretben a két lakrész tulajdonosának közös birtokaként vették jegyzékbe. Jellegetes, hogy láthatóan a lakóépülethez nem csatlakoztattak istállókat, de az udvaron három gazdasági épületet is jelöl a térkép. Az egyik az udvar végét lezáró pajta, a másik kettő is a pajtával azonos sárga színt kapott. Talán gerendaváz, helyi szóval lábas tartószerkezetű, nádfalú építmények lehettek. A 77. és a 78. parcellán ismét két, egymás végéhez csatlakozó lakóépületrészt jelöltek. Az előbbi Erdélyi Györgynő tulajdonában volt, és a 15/a ház-

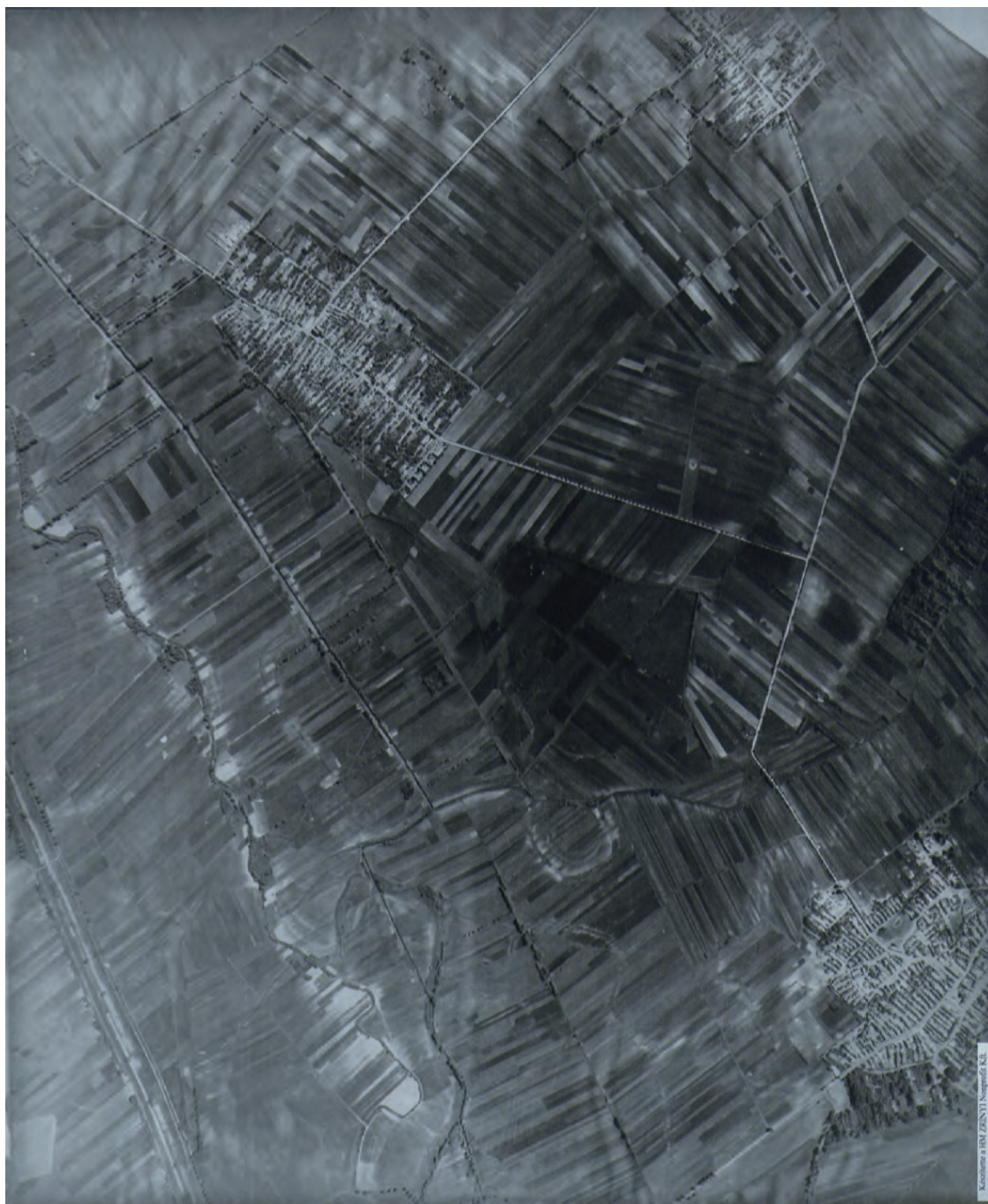
számot kapta. Alapterülete 18 négyszögölet tett ki. Ehhez 15/b házszámon Erdélyi János lakóépületrésze csatlakozott, amelyet 36 négyszögölnek mértek. Magát Erdélyi Jánost a kataszteri telekkönyv megjegyzés rovatában követségként említették. A lakóépülethez gazdasági rendeltetésű szakasz is kapcsolódik, amelynek bejáratát a térképész az épület udvari, rövid végén jelölte. A 399 négyszögölnyi udvart az azt lezáró nagyobb méretű nyakaspajtával és egy kisebb gazdasági épülettel együtt özvegy Erdélyi Györgynő és Erdélyi János osztatlanul birtokolta. A szomszédos telek udvarrésze lakóházzal, viszonylag nagy pajtával özvegy Erdélyi Andrásnő tulajdonaként a 89. parcellaszámon és 16. házszám alatt 441 négyszögölnyi alapterülettel került nyilvántartásba. A 90. parcellát 17. házszám alatt ifjú Erdélyi János tulajdonaként 239 négyszögöl kiterjedésben lakóépülettel és két kisebb különálló gazdasági rendeltetésű építménnyel együtt mérték fel. Az Erdélyi família telekcsoportját a 103. parcella zárja. Ezen 18-as házszámmal Erdélyi Márton házát, kisebb gazdasági épületét és udvarát vették nyilvántartásba 205 négyszögöl terjedelemben.

A Fő utca túlsó oldalán, a Makotára vezető úttól Tárnokréti felé eső telektömbből két udvarcsoporttal foglalkozunk még. A 173., a 174. és a 175. parcellák az Andorka család tulajdonában voltak. A 173. parcella lakóépülete a telekvégről, a Babkert felől volt megközelíthető. (A házszámozás során a 36-ost kapta.) Andorka Sámuel lakóházát és 259 négyszögölnyi udvarát vették nyilvántartásba. A telek felső végén, a Fő utca felől 174-es parcellaként 39. házszámon egészen szokatlan alaprajzú lakóházat és mellette egy kisebb gazdasági épületet mértek fel 270 négyszögölnyi kiterjedéssel. Öreg Andorka Jánost tartották nyilván tulajdonosként. Minden bizonnyal telekmegosztást hajtottak végre a felmérést megelőzően. A 175. parcella feljegyzései két birtokost jelölnek meg, noha a térképész nem ábrázolta az ingatlan megosztását. A 40/a házszám alatt ifjabb Andorka Jánost, a 40/b házszám alatt Andorka Istvánt vették birtokosként nyilvántartásba. Sajátos módon csak a lakóépüle-

tet és az udvart említik, semmilyen gazdasági épületre nem utaltak. A telek méretét 439 négyszögölben állapították meg.

A szomszédos 177. parcellaszámú telekről, a nagycsaládi közös gazdálkodásról már fennebb szóltunk. Az egykori házszáma 41. A ház gazdáját, családfőjét Szabó Mihályként jegyezték fel a községbelső birtokosainak névsorába. A telek a két lakóházával, a nagy nyakaspajtájával és a kisebb lábas szerkezetű épületével 634 négyszögölet tett ki. Valószínű, hogy Szabó Mihály rokonságban állt a szomszédos telken élő Szabó Jánossal, akinek tulajdonát, a 391 négyszögöles telkét 178. parcellaként 42-es házszám alatt vették nyilvántartásba. Sajátos volt, hogy a nyakaspajtáját a telek hosszanti oldalkerítése mellé építették fel.

Vissza kell térnem a 177. számú telekhez és gazdájához, Szabó Mihályhoz. Ám jeleznem kell, hogy a részletezett tulajdonosok telkes jobbágy státusban éltek a jobbágyfelszabadítás előtt. Számomra sajátos élmény volt 1957-ben megtapasztalni, hogy a rábcakapi mikrotársadalom az 1950-es években is megkülönböztette a telkes jobbágyok, helyi nyelvjárásban a gazdák közösségét a hajdani házas zsellérektől, helyi megnevezéssel a lakók csoportjától. A település főtengelyéből, a Fő utcából az evangélikus templomnál és a mellette kiépült iskolánál déli irányba, Cakóháza és Markota felé vezető út belterületi szakaszát Lakó utcaként emlegette a helyi köztudat. A kataszteri térképre tekintve egy pillantás alatt kiderülhet, hogy a beltelkek méretét is meghatározta az inquilinusi múlt. Ám nem szabad azt gondolnunk, hogy valaminő rideg elválás érvényesült volna! Nevezetesen 1957-ben tanúja lettem annak, hogy ugyan megkülönböztetik a telkes jobbágyi múltú gazdákat az inquilinusoktól, a lakóktól, de ez egyáltalában nem zárta ki, hogy az atyafiságot, rokonságot ne tartották volna. Nevezetesen a kataszteri telekkönyv szerint a 156. parcellaszámon és 29. házszámmal nyilvántartott, lakóházzal és gazdasági épülettel (közös fedél alatt) beépített 160 négyszögöles telek tulajdonosa a kataszteri besorolás szerint Häusler, azaz magyarul lakó, Szabó F. Jánost szoros roko-

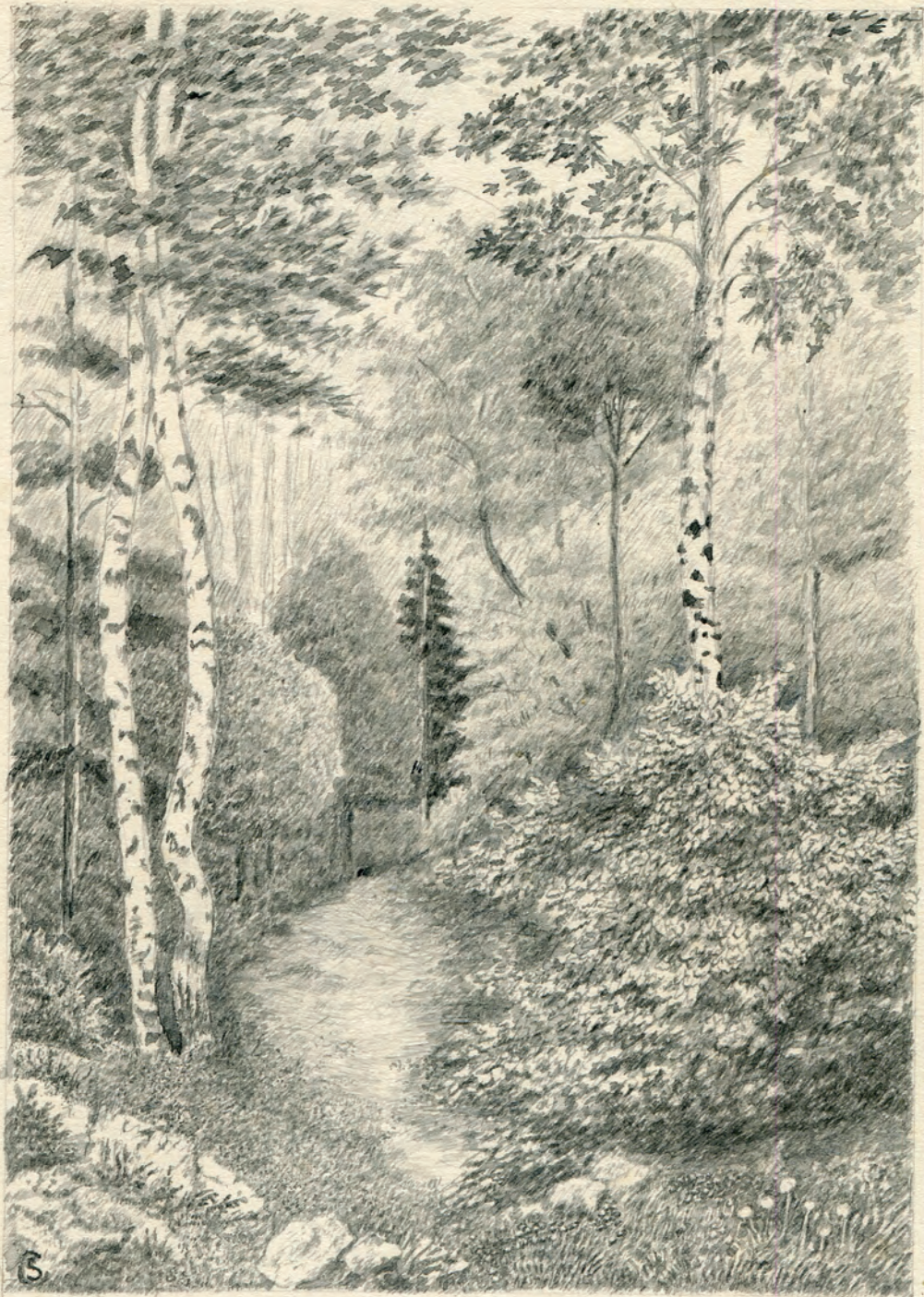
- *Katonai légfelvétel 1951-ből Rábcakapri térségéről. A Rábca szabályozása után kiépített árvízvédelmi gát lehetővé tette, hogy a korábban csak kaszálóként, legelőként használt árterületet intenzívebb mezőgazdasági kultúrák számára hasznosítsák. A felvétel jól dokumentálja a belterület 1857 után bekövetkezett lényeges megnövekedését (HM Zrínyi Nonprofit Kft., 1957/473/051, részlet)*

ni kapcsolat fűzte a 177. parcellaszámon és a 41. házszám alatt nyilvántartott gazdához. Ez a rokonság 1957 nyarán még úgyannyira élt, hogy Szabó F. János éppen Szabó Mihály nevű leszármazója, mint aki a Lakó utcában élt és az ősi házat használta, tartotta a szoros rokoni kapcsolatot a 177. parcellaszámon nyilvántartott gazdatelken, gazdaházban élő egykori Szabó Mihály leszármazóival. Mind a gazda, mind a lakó részt vett a rokoni alapon működő kölcsönös segítségben a nagy mezőgazdasági munkák idején. Kutatóutam 1957 augusztusára esett. Akkor folytak a hordás munkálatai. Kinek-kinek a határ dűlőiből be kellett hordania a szálás gabonákat a cséplés helyére, asztagokat kellett rakni, majd el kellett végezni a csépléssel járó nem könnyű feladatokat. A különböző rokoni csoportok ezt a nehéz munkát az évszázados szokás szerint kölcsönös segítségnyújtással napról napra közösen végezték. A rokoni csoport minden munkafázisban együttműködött. Közös étkezéseket tartottak mindig annál a háznál, ahová a hordással vagy a csépléssel elértek. A lakó rokon is részt vett a munkában a tágabb rokoni együttműködés minden tagjánál, és természetesen a gazdarokonok az ő termése behordásánál ugyanolyan serényen tevékenykedtek. Ennek a rokoni köteléknek az erősségére jellemző, hogy egyetemi terepyakorlat tartása közben a Rábcakapival házassági kapcsolatot tartó Mórichida községben megismerkedtem egy ott élő Szabó Mihály nevű kertésszel, aki nyilvántartotta 2001-ben is, hogy Kapiból származott el, és egyaránt rokoni kapcsolatok fűzik a Lakó utcai, általam 1957-ben megismert Szabó Mihályhoz és a gazdaág leszármazóihoz. A mun-

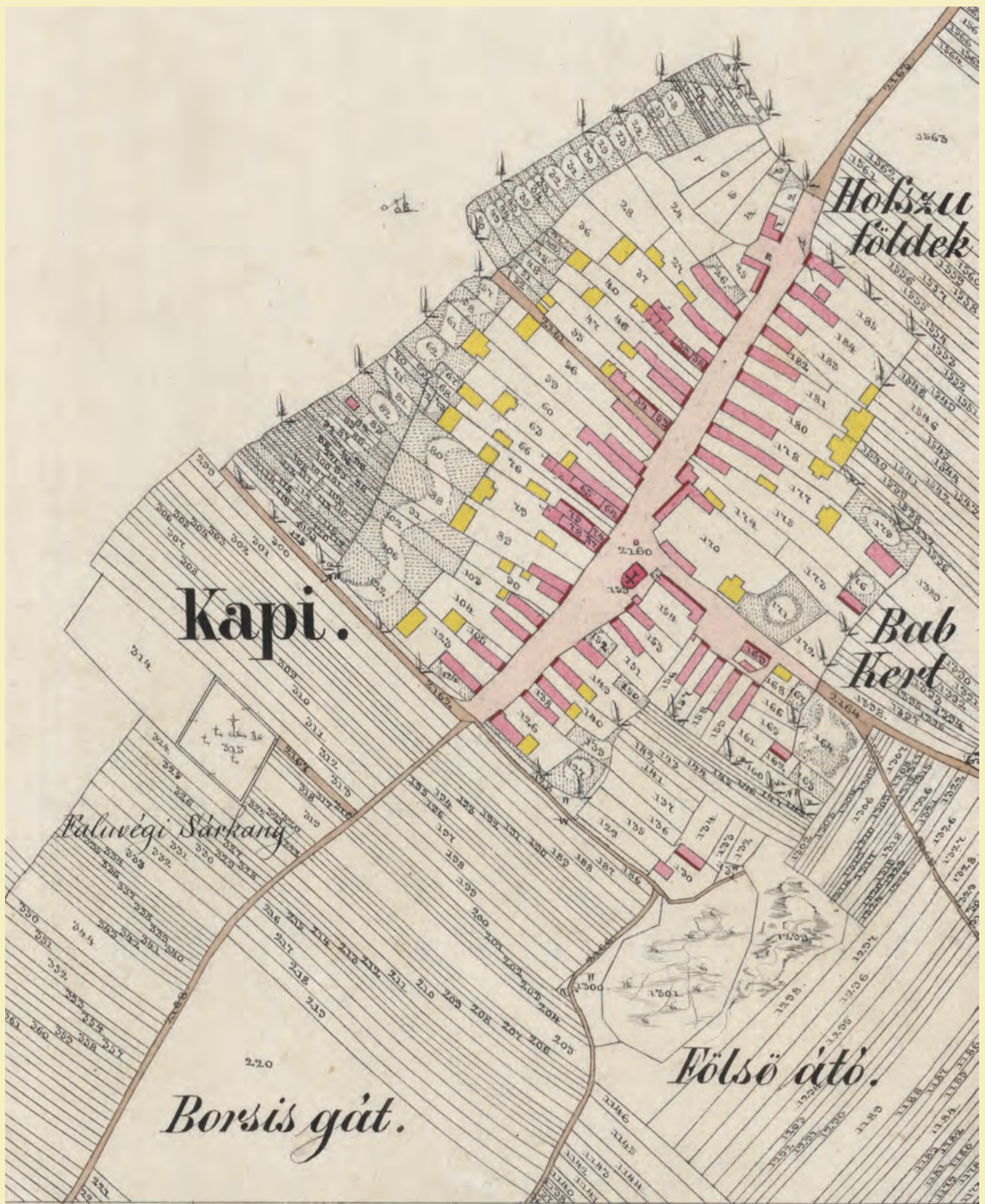
kában való társulás egyébként roppant hatékonyan működött.

Amikor átnéztem a község teljes kataszteri telekkönyvét, dűlőről dűlőre átlapoztam a telekkönyvet, meglepődve tapasztaltam, hogy a dűlők parcellakiosztása következetesen meg-egyezik a belterületen tetten ért rokonsági alapú szomszédsági csoportokkal. Elég egy-egy dűlő telekkönyvéről készített reprodukció képét megtekintenünk, kétségtelenné válik, hogy a belterületi szomszédsági, rokoni szerveződés nagyon következetesen visszaköszön a szántók beosztásán. Az első meghökkenés után rá kell jönnünk, hogy ez a rendszer rendkívüli módon racionális, célszerű. A közösségben végzendő valamennyi határbeli munka így sokkal gyorsabban és célirányosabban elvégezhető, mint ha az egyes egyének földjei a valaha szokásos módon sorshúzás, nyilas osztás esetlegességével szétszóródtak volna. De ez a módszer az öröklésekkel együtt járó telekaprozódást is észszerűen kezeli, hiszen az örök- léssel osztódott kisebb birtokrészek is a rokoni tömbön belül maradhattak.

A rábcakapi kataszteri okmányok vizsgálata talán mindenkit meggyőzhet arról, hogy a kataszteri térképek, az értelmezésüket biztosító iratok az agrártörténeten túl egyetemes művelődés- és társadalom- történeti értéket hordoznak. Nélkülözhet- lenek a magyar történelem és néprajz törvényszerűségeinek mélyebb megértéséhez. Nélkülük nem válhatnak a történeti és a társadalomtudományok az élet tanítómes- tereivé! Múltunk megértése nélkül nem tájékozódhatunk a jelenben, nem találhatjuk meg a biztonságos jövőbe vezető helyes utat.

■ Tavaszi nyírfás erdőrészlet, 1937. L. ehhez Gánóczy Sándor ceruza- és tollrajzait, valamint a róla szóló megemlékezéseket

■ Rábcakapi belterülete az 1857-ben készült kataszteri térképen (MNL OL, S 78). L. ehhez Filep Antal cikkét